

**ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені ІВАНА ФРАНКА**

На правах рукопису

МАТКОВСКИЙ МИХАЙЛО ЙОСИПОВИЧ

УДК: 1: 94: 304.44: 821.161.2 «19/20» (043.3)

**ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ ІВАНА ФРАНКА У СТАНОВЛЕННІ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ**

09.00.03. – соціальна філософія та філософія історії

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Науковий керівник:
Оленич С. Р.,
кандидат філософських наук,
доцент

Київ – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕЙ ІВАНА ФРАНКА У СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ	12
1.1. Стан досліджуваної проблематики у соціальній філософії.....	12
1.2. Соціально-історичні та культурні передумови формування світогляду І.Франка.....	32
ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ	58
РОЗДІЛ II. СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ ГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕЙ ІВАНА ФРАНКА	61
2.1. Становлення особистості як суспільний феномен.....	61
2.2. Франківська концепція ролі та місця соціальних інститутів у становленні особистості: контекст сучасних викликів	81
ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ	106
РОЗДІЛ III. ЗНАЧЕННЯ ІДЕЙ ІВАНА ФРАНКА ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ.....	109
3.1. Актуальність морально-духовних вимірів творчості І. Франка в контексті сучасності	109
3.2. Ціннісний зміст становлення сучасної української молоді в контексті ідей І. Франка.....	128
3.3. Державотворча роль молоді в контексті ідей Івана Франка.....	140
ВИСНОВКИ ДО III РОЗДІЛУ.....	152
ВИСНОВКИ.....	155
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	163

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Дослідження молодіжної проблематики, особливо процесу становлення молоді, вагома суспільна потреба. Це зумовлено багатьма чинниками, визначальними серед яких є перебіг складних політико-економічних та соціокультурних процесів і трансформацій, що відбуваються сьогодні в нашій державі, а також значним зростанням у них ролі молоді, про що яскраво свідчать останні події. Стабільність і розвиток сучасного громадянського суспільства головно залежить від того, чи ефективно воно сприяє становленню молодої особистості та якою мірою молодь виступає активним суб'єктом власного розвитку.

Для сучасної Української держави надзвичайно важливо створити у суспільстві відповідні умови для виховання і всебічного розвитку молодого покоління, плекання у нього високої духовності, відповідних морально-етичних вартостей та ідеалів, бо, як узагальнював Іван Франко, “яка молодь, таке майбутнє народу”.

Стає очевидним, доводить професор Н. Скотна, що “від людини, її внутрішніх ресурсів, у першу чергу її моральних цінностей і установок, від нового мислення залежить майбутнє людства, його виживання, збереження світової цивілізації. Це підвищує відповідальність систем виховання в усьому світі за характер суспільного впливу на особистість, за формування гуманістичних ідеалів, за використання наукового потенціалу людства в інтересах соціального та морального прогресу”. Значну увагу цій проблемі надавали видатні українські мислителі кінця XIX – початку XX століть. Дослідження їхньої філософської спадщини сприяє й особистісному зростанню сучасника. У світлі сказаного особливо актуальними є гуманістичні ідеї Івана Франка, що увійшов в історію як геніальний митець слова, глибокий і самобутній мислитель, “невичерпний атом”.

цивілізаційного поступу й чину. Творча спадщина Франка для нас – невичерпне джерело духовного збагачення і практичного вміння. Заглиблюючись у неї та рефлектуючи над нею, з упевненістю можемо сказати, що філософські та педагогічні ідеї вченого щодо становлення української молоді актуальні й сьогодні та корелюють із завданнями і викликами, що постають перед сучасним українським суспільством.

Аксіоматично: з минулого маємо творчо засвоїти усе те, що резонує з потребами сьогодення та здатне кардинально зрушити національну самосвідомість, перебудувати склад нашої пам'яті, збудити творчий потенціал життєвої активності нації. Іван Франко – один з найвизначніших мислителів не лише української, а й світової культурної спадщини. Його ідеї та творчий доробок мали неабиякий, а часто і визначальний вплив на формування української нації. Вони з особливою повнотою відображають характер минулої доби, залишаючись актуальними і сьогодні. А тому важливо переосмислити філософську спадщину Івана Франка, зокрема його гуманістичні ідеї щодо становлення особистості з позиції сьогодення та його викликів.

Ступінь розробленості теми дослідження. Науково-дослідницька база за темою дисертаційної праці – достатньо розлога й міждисциплінарна. Вона охоплює велике коло соціогуманітарних досліджень і в контексті франкознавства, й у своїй академічній сфері.

Філософське осмислення становлення молоді в сучасному українському суспільстві знаходить відображення у різних галузях філософського знання. Соціально-філософський та філософсько-антропологічний аналіз молодіжної проблематики щодо розвитку та становлення особистості здійснено у працях В. Андрущенка, В. Беха, В. Вашкевича, О. Гладковської, Л. Губерського, П. Гуревича, В. Ларцева, В. Москаленко, В. Муляра, С. Оленича, П. Паригіна, А. Ручки, В. Скотного, Н. Скотної, В. Табачковського, О. Шоркіна.

Соціально-педагогічні та соціально-психологічні аспекти становлення особистості різноаспектно проаналізовано в монографіях і статтях Г. Андреєвої, В. Бочарової, Ю. Василькової, Б. Вульфова, О. Газмана, Н. Заверика, І. Зверєвої, І. Кона, М. Лукашевича, Н. Лавриченка, О. Мудрика, О. Леонтєва, Л. Новикової, В. Петрищева, А. Петровського.

Формування молоді в аксіологічній площині досліджували такі сучасні філософи та соціологи, як О. Балакірова, М. Головатий, Є. Головаха, А. Карась, А. Колодій, В. Кремень, М. Михальченко, М. Мокляк, В. Пазенок, Є. Парнюк, Л. Сокурянська, В. Шинкарук та ін.

Серед зарубіжних наукових напрацювань теоретичну й практичну цінність у контексті проблеми мають роботи Е. Дюркгейма, Е. Еріксона, А. Маслоу, П. Малколма, Ж. Менделя, М. Мід, Т. Парсонса, М. Пейна, Д. Сігоу, Н. Смелзера, П. Сорокіна, М. Тітлейя, В. Тернера тощо.

Засадничими франкознавчими рефлексіями для дисертації стали праці С. Возняка, Н. Горбача, Я. Грицака, О. Забужко, В. Мазепи, А. Пашука, Б. Тихолоза. Науковий доробок згаданих авторів визначає сьгоднішні нові вектори та підходи в розумінні, переосмисленні й неупередженому трактуванні гуманістики Івана Франка.

Соціально-філософські погляди та еволюцію світогляду І. Франка різноаспектно відрефлексували О. Баган, Н. Горбач, І. Захара, В. Мазепа, А. Пашук, В. Погребенник, Б. Тихолоз та Р. Чопик ін. З'ясуванням морально-етичних аспектів Франкової людинознавчої спадщини займалися М. Гуняк, Ж. Гушак, П. Пушик, Е. Соловей, Б. Тихолоз, У. Хамар та інші. Педагогічні ідеї та погляди Івана Франка на розвиток національної освіти продовжують опрацьовувати Т. Біленко, О. Вишневський, Р. Вишнівський, М. Євтух, Д. Луцик, та інші.

Франкову концепцію виховання національної свідомості в української молоді висвітлено в наукових розвідках А. Герасимовича, З. Гузара, В. Гвоздовського, М. Гнатюка, Ю. Мушкетика А. Наконечного,

А. Приступка, В. Радзикевича, О. Реєнта, М. Стельмаховича, М. Чепіль, М. Шалати та ін.. Релігійний світогляд мислителя осмислюється у студіях Л. Боднар, А. Войтюка, І. Гаваня, Н. Горбача, Я. Гриневич, З. Гузара, А. Пашука, Г. Сабат, Р. Чопика та інші.

Розлогий діапазон сучасних франкознавчих студій різноаспектного формату, змісту й напрямів підтверджує значний інтерес до творчої спадщини мислителя, забезпечуючи тим самим потужну теоретичну основу для подальших дослідницьких перспектив.

І все ж, попри значну кількість наукових праць, присвячених проблемам становлення молоді, досі немає роботи, у якій би, враховуючи міждисциплінарний характер об'єкта дослідження та комплексно застосовуючи категоріальний апарат філософської науки, інтерпретувалися погляди Івана Франка на формування та становлення молоді.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертації є складовою наукових досліджень кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка “Вища освіта у формуванні громадянської ідентичності особистості: правовий та соціально-політичний аспекти” (затверджено вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, протокол № 2 від 21 лютого 2008 р.), а також кафедри філософії імені Валерія Григоровича Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка “Діалектика духовних процесів” (затверджено кафедрою філософії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, протокол №18 від 8 листопада 2010 р.), що передбачають системне осягнення філософської спадщини мислителів минулого у контексті вироблення стратегій щодо розв'язання проблем становлення молоді в сучасній Україні.

Метою дисертації є соціально-філософська концептуалізація гуманістичних ідей Івана Франка з екстраполяцією на проблеми становлення сучасної української молоді.

Для досягнення цієї мети в процесі дослідження сформульовані такі **завдання**:

- проаналізувати теоретико-методологічні засади вивчення гуманістичних ідей Івана Франка в аспекті морально-духовного та ціннісного становлення молоді;

- з'ясувати соціальні, історичні та культурні передумови і періоди формування світогляду Івана Франка;

- визначити основні чинники становлення молоді в системі суспільних відносин;

- розкрити погляди Івана Франка щодо ролі соціальних інститутів у процесі становлення особистості;

- окреслити концептуальні ідеї формування особистості у творчості Івана Франка;

- дослідити ціннісний зміст становлення сучасної української молоді в контексті ідей Івана Франка.

Об'єкт дисертаційного дослідження – соціально-філософська спадщина Івана Франка.

Предметом дослідження є обґрунтування ролі та механізмів впливу гуманістичних ідей Івана Франка на процес становлення сучасної української молоді.

Теоретико-методологічна основа дослідження базується на комплексі таких загальнонаукових методологічних підходів, як системний, структурно-функціональний та міждисциплінарний.

Основними є методи: логічного, категоріального та системно-структурного аналізу; опрацювання даних (аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, узагальнення, порівняння та інші); теоретичного

пізнання (гіпотетично-дедуктивний метод, метод сходження від абстрактного до конкретного).

У роботі також застосовано:

- метод герменевтичного дискурсу, який активно використовувався при опрацюванні багатьох наукових праць та першоджерел з філософії, культурології, етики, педагогіки тощо. З його допомогою вдалося здійснити ґрунтовний текстологічний аналіз художніх і науково-публіцистичних праць І. Франка;

- поєднання історичного та логічного методів, що дало можливість об'єктивніше досліджувати історичний процес певної сфери та виділяти у ньому необхідні зв'язки і зводити їх до єдиної системи тверджень.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у дослідженні гуманістичних ідей Івана Франка в контексті становлення сучасної української молоді. Основні положення авторської концепції розкриваються у наступних теоретичних положеннях, які виносяться на захист.

Вперше:

- здійснено соціально-філософську рефлексію концепції морально-духовного та ціннісного становлення молоді у філософській спадщині Івана Франка;

- концептуалізовано гуманістичні ідеї Івана Франка в контексті їхнього позбавлення від догматично-ідеологічної спрямованості та стереотипів марксистсько-ленінської філософії, що властиві попереднім спробам представників радянської філософської традиції;

- доведена евристичність гуманістичних ідей Івана Франка в процесі формування високоморальної, інтелектуальної, національно свідомої сучасної молоді, яка є необхідною умовою розвитку української нації;

- розкрито сутність концепції “національного ідеалу”, запропонованої Іваном Франком та обґрунтовано роль її впливу на становлення сучасної української молоді.

Уточнено та доповнено:

- структурування зарубіжних і українських франкознавчих досліджень на предмет ступеню розкриття проблеми становлення сучасної молоді;

- соціокультурні передумови та історичні періоди формування світогляду Івана Франка;

- методологічну систему критеріїв дослідження становлення особистості у суспільстві з урахуванням суспільно організованих та стихійних чинників.

Отримали подальший розвиток:

- франкознавчі дослідження (прижиттєві оцінки спадщини Івана Франка і до сучасності) в контексті проблем становлення української молоді;

- співвідношення концептів “публіцистичної філософії”, “філософської лірики” із філософською спадщиною Івана Франка;

- аналіз зв’язку гуманістичних ідей Івана Франка з соціалістичними, передусім марксистськими ідеями того часу та релігії;

- роль поглядів Івана Франка на діалектику соціальної і націєтворчої проблематики.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає у тому, що результати дисертаційної праці можуть бути використані в подальшій розробці соціально-філософських проблем, що стосуються молодіжної проблематики та сучасного франкознавства. Основні положення, фактологічні матеріали, висновки – це логічні, завершені й умотивовані фрагменти лекційних курсів із соціології, соціальної філософії та педагогіки, а також матеріали до спецкурсів і спецсемініарів для студентів вищих навчальних закладів філософського та педагогічного профілю різних рівнів акредитації, підготовки навчальної і навчально-методичної літератури, а також дипломних, магістерських, дисертаційних студій із соціально-філософської проблематики, у процесі підготовки майбутнього вчителя у закладах вищої освіти. Крім того, їх можна творчо застосувати на

курсах післядипломної освіти, у роботі наукових кабінетів франкознавства, літературно-меморіальних музеїв Івана Франка.

Матеріали дисертації максимально можна використовувати при розробці програм молодіжної політики регіонального й загальнодержавного рівнів, плануванні соціально-виховної роботи з молоддю.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації викладено в публікаціях автора і доповідях на науково-практичних конференціях та семінарах, а саме: Міжнародна конференція: 21 міжнародні Людинознавчі філософські читання “Постійнодіючий філософський семінар” (Дрогобич, 2009); Всеукраїнська конференція “Нагуєвицькі читання – 2010: Цивілізаційні ідеї Івана Франка і сучасні виклики перед Україною й українством” (Нагуєвичі, 2010); Міжнародна конференція: 22 міжнародні Людинознавчі філософські читання “Постійнодіючий філософський семінар” (Дрогобич, 2010); Міжнародна конференція: “Етнос. Культура. Нація” (Дрогобич, 2010); Всеукраїнська науково-практична конференція “Віра і розум” (Київ, 2010); Наукова конференція “Українське слово мовами народів світу” (Дрогобич, 2011); Міжнародна наукова конференція “Дух – Душа – Тіло як проблема філософії та культури російського срібного віку” (Дрогобич, 2011); Всеукраїнська наукова конференція: “Нагуєвицькі читання – 2011: Іван Франко і проблеми духовно-культурної емансипації та деколонізації (пам’яті професора Зенона Гузара)” (Нагуєвичі, 2010); Всеукраїнська науково-практична конференція “Мова. Культура. Взаєморозуміння” (Харків, 2011); XXIII Міжнародні людинознавчі філософські читання “Гуманізм. Людина. Час” (Дрогобич, 2011); Наукова конференція “Діалог культур – феномен у міждисциплінарному вимірі” (Дрогобич, 2012); Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 198-й річниці від дня народження Т. Г. Шевченка “Українське слово мовами народів світу” (Дрогобич, 2012); XXIV Міжнародні людинознавчі філософські читання “Гуманізм. Людина. Пам’ять” (Дрогобич, 2012); Міжнародна

наукова конференція “Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигм” (Чернівці, 2013).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійної дослідницької роботи, в якій висвітлені власні ідеї та розробки автора. Основні положення й висновки дисертації представлені у наукових публікаціях автора.

Публікації. Основні положення дисертації викладені у 6 публікаціях, п’ять з яких – у фахових виданнях з філософії, одна – у закордонному збірнику. Усі публікації є напрацюванням здобувача та розкривають дисертаційну концепцію.

Структура та обсяг дисертації зумовлені її предметом, завданнями і логікою дослідження. Основна мета визначила структуру і зміст дисертаційного дослідження. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 182 сторінок, з них 162 сторінки основного тексту. Список використаних у дисертації джерел становить 208 позицій.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕЙ ІВАНА ФРАНКА У СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Стан досліджуваної проблематики у соціальній філософії

Уже понад сто років творча спадщина Івана Франка не перестає привертати увагу багатьох науковців. Її дослідження, що розпочалося ще за життя мислителя і продовжується в сьогоденні, постійно розширює свою географію далеко за вітчизняні терени. Можемо констатувати, що в гуманітаристиці сформувався особливий науково-дослідницький напрям під назвою “франкознавство”.

Дослідження творчості Івана Франка, зокрема його поглядів на проблеми становлення молоді, має міждисциплінарний характер. Це зумовлено багатьма вагомими чинниками засадничим, аксіоматично є багатовекторність Франкових наукових зацікавлень. Бажання, за словами самого І. Франка, “...бути чоловіком, освіченим чоловіком, не лишитися чужим у жаднім таким питанні, що складається на зміст людського життя, <...> обняти цілий круг людських інтересів” [179, 309], трансформувалося в написання мислителем наукових праць широкого спектра – літературознавчого, економічного, історичного, психологічного, етнографічного, педагогічного та філософського характеру.

Міждисциплінарний підхід у дослідженні творчого доробку мислителя має ще один важливий позитив. Це можливість усебічного та об’єктивнішого огляду й осмислення його спадщини, оскільки досліджувана проблематика розглядалася та продовжує розглядатися в контексті багатьох філософських наук, скажімо соціальної філософії,

філософської антропології, культурології та аксіології, а також педагогіки, психології, історії, соціології.

На сьогоднішній день є чимало різних підходів до умовної періодизації франкознавчих розвідок. Це пов'язано з використанням різних наукових критеріїв та принципів. У наш час історію вивчення спадщини мислителя поділяють зазвичай на три (до якого ми найбільше схилиємося) та чотири етапи. Прикметно, що кожен період франкознавства має свої певні вагомі особливості, які стали приводом для більш докладного в кількісному аспекті поділу франкознавчих досліджень і які ми обов'язково візьмемо до уваги.

Першим етапом є дорадянський період, який охоплює прижиттєву оцінку творчості мислителя, та міжвоєнний період (1918 – 1939 рр.). Цей етап розпочався в середині 70-х років XIX століття першими відгуками на творчість мислителя громадськими, науковими та церковними діячами та науковцями, знаковими не лише для того часу, а й майбутнього.

Вагомими та актуальними в контексті нашої наукової розвідки є, зокрема, праці А. Крушельницького, Б. Лепкого, В. Дорошенка, І. Свенціцького, І. Ющишина, М. Возняка, М. Коцюбинського, М. Лозинського, М. Рудницького, О. Назарука, О. Маковея, Р. Заклинського, С. Єфремова, Я. Гординського.

Першим загальносуспільним визнанням заслуг І. Франка в науковій, письменницькій та громадсько-просвітницькій діяльності є відзначення, зауважимо – з ініціативи львівської молоді, українською інтелігенцією Галичини у 1896 – 1898 рр. 40-річного ювілею з дня народження й 25-річчя літературної праці мислителя, щоб "... виразити йому признання за щирю, неусипну працю в користь народу" [112, 2]. Керівник ювілейного комітету В. Гнатюк у своєму виступі сказав про Івана Франка таке: "... від наймолодших літ стояв у ряді перших борців за волю думки, слова, за свободу совісті..., він перший з нас, в Галичині, сягнув думками поза границі нашої вітчизни і своїми творами вказав шлях до широкої

європейської культури... Таким чоловіком ми повинні справедливо гордитися, таким чоловіком гордувалась би кожда, навіть найкультурніша нація” [112, 4]. Результатом цього святкування стало видання наукового збірника під назвою “Привіт Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності (складають українсько-руські письменники)”, де було також розміщено твори багатьох прогресивних педагогів Галичини.

Одними з перших, хто почав досліджувати наукові праці мислителя, передусім філософського характеру, а також давати їм високу оцінку, були І. Ющишин, М. Коцюбинський, М. Лозинський, О. Маковей, Р. Заклинський, С. Єфремов.

Досліджуючи світоглядні засади І. Франка, Р. Заклинський у науковій розвідці “Світогляд Івана Франка” доводив, що підвалинами гуманістики мислителя є любов до людей та глибока гуманність, щоденна невсипуща праця, яка вела його до цілковитого самозречення, покинення сфери бажань, думок та суто особистих справ [51, 4]. Привертає увагу теж реферат “Іван Франко” М. Коцюбинського, який письменник представив 1907 р. на засіданні товариства “Просвіта” в Чернігові. Цитуємо: “Наскрізь гуманний, чоловічний – Франко оддає своє серце і всі свої симпатії тим, хто в “поті чола” добуває хліб... з вірою в людину в душі Франковій живе віра в світлу будучність для нашої землі” [67, 51 – 54]. Характеризуючи діяльність І. Франка, О. Назарук у 1910 р. констатує: “Ми нині навіть не в силі оцінити, що дав нам сей велетень Духа, бо ми за близько нього. ... Ми побачимо її велич ген-ген пізніше, може аж тоді, коли його вже давно між нами не буде” [95, 12]. І. Ющишин у науковій розвідці “Іван Франко як педагог”, що вийшла в 1913 р., робить спробу з’ясувати та осмислити головні віхи та принципи світогляду й творчості мислителя. У висліді науковець резюмує: Іван Франко є великим учителем української нації та правдивим демократом у широкому європейському розумінні, який органічно поєднав у собі великого громадського діяча, поета та вченого. Лейтмотивом його титанічної праці, що стала фундаментом для подальшого

розвитку нашої національної культури, є “безгранична любов Франка до свого народу” [106]. Аналізуючи згадані наукові розвідки, доходимо висновку, що такі категорії, як гуманність та любов до свого народу, безкорислива суспільна праця, спрямована на користь України, на думку дослідників, заклали міцні підвалини його світоглядної системи. Також науковці постійно говорили про актуальність його спадщини для майбутнього, справжню оцінку якій зможуть дати наступні покоління. М. Возняк у праці “Житє і значіння Івана Франка” веде мову про вагомість та колосальне значення спадщини Каменяра для українського народу та порівнює його з Шевченком. При цьому зазначає, що І. Франко завдяки своїй геніальності міг зреалізуватися і в іншій сфері, зокрема в політиці, та не відчувати багатьох життєвих незручностей, передовсім фінансових та “... зрозумів, що не на се здобував освіту хлопський син. ... Своєю працею для українського народу зробив своє ім’я невмирущим, став одним із найвизначніших великанів, яких видала українська земля протягом історичного життя нашої нації” [26, 40].

У часописі “Наша Школа” в 1913 А. Крушельницький опублікував статтю “Франко як педагог: з нагоди 40-літнього ювілею його письменницької творчості”, де називає творчість мислителя “наскрізь виховуючою”. На думку дослідника, у будь-якій сфері діяльності І. Франка – чи просвітницькій, чи навіть в простому спілкуванні зі студентством – “... проявляється великий педагогічний хист, в кожному ділі чути душу великого вчителя” [72, 1]. Науковець також високо оцінював виховну значущість літературних творів мислителя. “Коли ми хочемо в нашому письменстві, – стверджує А. Крушельницький, – пошукати матеріалу в поетичній формі до розмови на прерізні теми з молодіжю, отвираємо першу ліпшу збірку поезій Франка і попадемо на котрій-небудь сторінці на неоцінені скарби” [71, 2].

Міжвоєнний період франкознавства, як і прижиттєві рефлексії, зазвичай був прив’язаний до відзначення ювілейних та пам’ятних дат. Цей час також позначений підвищеним зацікавленням до творчості мислителя з

боку закордонних дослідників, а ще початком формування ідеологічного підходу до її тлумачення, що, на жаль, призвело до відповідної суб'єктивної інтерпретації франкової спадщини та спекуляцій на ній.

Дослідженням філософської та педагогічної спадщини мислителя на вітчизняних теренах і за кордоном займалися такі поважні дослідники, як А. Крушельницький, А. Музичка, Б. Лепкий, В. Дорошенко, І. Свенціцький, І. Ткаченко, М. Возняк, М. Рудницький, Я. Гординський. До життєвого та творчого шляху І. Франка зверталися В. Дорошенко, Л. Лунів, М. Глобенко, та ін.; вплив мислителя на українську молодь вивчав В. Верган; суспільно-громадські погляди І. Франка розглядали В. Жила, В. Мудрий, М. Сріблянський та ін.; над ставленням І. Франка до релігії розмірковував Й. Застирець; світоглядні засади І. Франка осмислюють Д. Штогрин, М. Стахів та ін.; значення І. Франка в національному та духовному відродженні українського народу простежували І. Левадний, П. Савчук, Р. Смаль-Стоцький, Я. Славутич та ін.

Варто зазначити, що в цей час посилилася увага науковців до досліджень художніх творів та наукових статей Івана Франка, частина яких була видана вперше. Один з найвагоміших франкознавців того часу В. Дорошенко називає Франка незабутнім учителем та провідником українського народу. Науковець вважає обов'язком кожного українця знати його творчість, оскільки Франко “ціле своє життя віддав на те, щоб вивести нас у люде, щоб пробудити нашу народну самосвідомість та навчити нас боротися за свої людські й народні права” [47, 4]. “Мусимо повсякчас, – наголошує дослідник, – усе і всюди пам'ятати, хто ми такі і задля чого живемо. Мусимо, як і він, не складати рук у найважчій хвилині, не падати на дусі серед найтяжчих обставин. Мусимо бути такими непохитними синами України, яким був він (Іван Франко – М. М.), вірити так у свої сили й сили власного народу, як вірив він” [47, 15].

У контексті ідей щодо становлення молоді варто відзначити редакційні франкознавчі публікації “Рідної школи” [59], [135],

“Учительського слова” [97], [113], [130] тощо. Також тоді було оприлюднено багато спогадів про І. Франка, авторами яких були знані галицькі діячі та колеги мислителя. Це А. Чайковський, В. Щурат, К. Студинський, Л. Озаркевич, М. Білецька, М. Черемшина та ін. Важливість цих розвідок, на нашу думку, полягає в тому, що всі ці матеріали сприяють більш ґрунтовному пізнанню та осмисленню творчості мислителя, допомагають зрозуміти причини та з’ясувати обставини, які вплинули формування гуманістичних ідей та засад Каменяра. “Коли перечитувати тепер спомини про життя Івана Франка, писані його шкільними товаришами чи молодшими від нього, – пише літературознавець О. Бабій, – то приходиться дивуватися, яку масу роботи робив тоді той молодий чоловік, тоді ще студент... Це повинна взяти на увагу українська молодь” [5, 6].

Декілька наукових розвідок, вельми цікавих в контексті нашого дослідження, знаходимо у вже згаданого А. Крушельницького, які він написав у 20-х рр. 20 століття. Це статті “Дитячий вік Івана Франка”, “Іван Франко в часі своїх університетських студій”. До слова, перша з них написана під впливом та в контексті автобіографічних оповідань на шкільну тематику І. Франка “Гірчичне зерно”, “Малий Мирон”, “Борис Граб”. Тут науковець досліджує дитячі та шкільні роки мислителя і робить спробу з’ясувати витoki формування його гуманістичних ідей [69]. У другій публікації Крушельницький простежує діяльність молодшої генерації галицької інтелігенції, зокрема М. Павлика та І. Франка, а також вплив М. Драгоманова на формування їхніх світоглядних позицій [70].

Наступним етапом франкознавчих досліджень є радянський період, що тривав з 1939 р. до 1991 р. Найвагомішими працями, які стосуються окресленої проблеми, є франкознавчі розвідки В. Савинця, В. Смалія, Г. Паперної, О. Дзевєріна, С. Возняка та ін.

Тут особно хочемо згадати франкознавчий доробок Г. Паперної, зокрема її працю “Іван Франко про народну освіту”, яка побачила світ в

1946 р. в м. Львів і присвячена 30-річчю з дня смерті мислителя [107], а також статтю “Іван Франко про виховання дітей” [106]. Дослідниця опрацювала надзвичайно великий корпус художніх та науково-публіцистичних творів Франка, що дозволило їй максимально неупереджено підійти до висвітлення поглядів І. Франка на молодіжну проблематику. Г. Паперна докладно проаналізувала погляди Франка на проблеми освіти та її вплив на молодь, розглянула ідеї мислителя щодо значущості дитячої літератури та ролі вчителя в процесі навчання, виховання й розвитку.

Досить вагомим внеском у дослідження педагогічних поглядів Івана Франка є розвідки О. Дзеверіна, зокрема його праця “Педагогічні погляди І.Я. Франка”. [45]. Відомий педагог і франкознавець також впорядкував науковий збірник “Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання”, де було зібрані статті мислителя педагогічного характеру, значна частина яких до того часу залишалася невідомою. Зазначена праця належить до “... першої спроби спеціального видання педагогічних праць великого українського письменника, вченого і громадського діяча” [45, 3]. Велику увагу О. Дзеверін приділив вивченню й аналізу художніх та публіцистичних творів мислителя, насичених ідеями соціально-філософського та педагогічного характеру. На думку дослідника, І. Франко зробив “... визначний вклад у скарбницю вітчизняної і світової педагогіки” [45, 19].

Актуальними в контексті дослідження поглядів Франка на проблеми виховання та становлення молоді є праці В. Савинця. Підсумком франкознавчих пошуків науковця стало написання та захист в 1960 р. кандидатської дисертації на тему “Іван Франко і сучасна йому педагогічна думка” та видання її матеріалів у монографічному форматі [115]. У цій науковій розвідці дослідник критично розглядає освітні процеси кінця 19 ст., досліджує погляди Івана Франка на тогочасні освітні проблеми, а також зародження й поширення громадсько-педагогічного руху, головною метою

якого була демократизація та гуманізація навчального процесу і боротьба проти денаціоналізації освіти в Галичині.

Спробою цілісного осмислення Франка як педагога стала стаття В. Смаля “Педагогічні ідеї Івана Франка”, опублікована в 1966 р. у видавництві “Радянська школа” [111]. Науковець намагається комплексно осягнути та представити педагогічні ідеї мислителя, пунктирно окреслити їхнє місце в системі української та світової педагогічної думки. Дослідник також звертається до тих педагогічних праць мислителя, які на той час ще не були відомі широкому загалу. Однак, як і всі тогочасні видання, ця наукова студія несла на собі ідеологічний відбиток.

Академічний огляд виховних ідей мислителя знаходимо в радянському українськомовному посібнику “Історія педагогіки” М. Даденкова, що побачив світ 1947 року. Тут особлива увага приділяється аналізу критики Франка, спрямованої проти тогочасної освітньої системи, та тих ідей мислителя, у яких він висвітлював значення та роль у вихованні й навчанні вчителя, “... відданого народові, який любить дітей і свою справу”. Автор також звертає увагу на такі ідеї І. Франка, як перехід навчання в освітніх установах на рідну мову для учнів та розбудова навчально-виховного процесу виключно на гуманістичних засадах, де “...все будуватиметься на довірі до дітей і на їх самодіяльності” [44, 265]. Надалі в радянському франкознавстві ці ідеї мислителя або частково замовчувалися, або перекручувалися.

У навчальному посібнику “Історія педагогіки”, виданому за редакцією професора М. Гриценка у 1973 р. [63, 88] знаходимо стислий аналіз педагогічних ідей І. Франка, зокрема тих, де йдеться про важливість ролі батьків, особливо матері, у формуванні в дитини моральних якостей, засад і правил поведінки. Також в посібнику докладно проаналізовано думки про важливість та значення літератури у вихованні молодого покоління.

Як і на попередньому етапі франкознавчих досліджень, посилення уваги до творчості Івана Франка пов'язувалося з певними заходами, які були присвячені ювілейним та пам'ятним датам. Проте їхнє відзначення мало вже дещо іншу специфіку та особливості. Дослідження Франкової спадщини цього періоду позначене панорамністю зацікавлень, різноманітністю наукових підходів до них, формату конференцій, семінарів, круглих столів, конгресів та ін. Осмислення педагогічних ідей та поглядів І. Франка стало їхньою невід'ємною частиною. Як приклад наводимо одинадцяті щорічну наукову міжвузівську конференцію, присвячену 110-річчю з дня народження мислителя (15 – 17 вересня 1966 р.), що відбулася у Львові, одним з головних обговорюваних питань якої був аналіз бачення Франком питань розвитку шкільництва та ролі вчителя в навчально-виховному процесі.

Соціологічні погляди Франка на суспільство досліджував зокрема В. Калиниченко; спробу аналізу естетичних поглядів та генези світогляду мислителя робить М. Климаць; етичні погляди І. Франка студіював А. Нечипорук; з'ясуванню ролі і значення І. Франка як критика та автора дитячої книги достатньо уваги присвятив Л. Маляренко; художні твори та громадсько-політичну діяльність відрефлексував П. Колесник; художні твори шкільної тематики – Д. Орехов; до проблеми гуманістичних засад життєвого і творчого шляху Франка звертався також А. Каспрук, А. Коган, А. Музичка, В. Микитась, І. Басс, М. Возняк, П. Колесник, Я. Грицак та ін. Роль та значення мислителя в національно-духовному розвитку українського народу майстерно синтезував Р. Іваничук.

Франкознавчі дослідження продовжувались і за кордоном. Якщо радянські дослідники акцентували на образі І. Франка насамперед як борця-революціонера, вірного адепта соціалізму, то зарубіжні дослідники, що не відчували на собі ідеологічного тиску, бачили в ньому великого гуманіста, українського сподвижника, учителя нації та її провідника. Особливу увагу зарубіжні дослідники приділяли висвітленню біографічних моментів його

життя, вивчено та осмисленню його літературних та наукових напрацювань, особливо в контексті його соціально-політичних ідей. Неабияка заслуга в цьому плані належить знаному українському письменникові та педагогові А. Крушельницькому, який у 1926 р. зробив кілька вагомих публікацій у в діаспорному українському виданні “Свобода”, зокрема це стаття “Іван Франко після першої тюрми (1878 – 1880 рр.)”, “Франкові збірки “Поет” і “Україна” та ін.

Хочемо відзначити і франкознавчі розвідки нашого земляка в Канаді В. Луціва. У науковій розвідці “Педагогічна праця д-ра Івана Франка”, головні тези якої були представлені широкому загалу під час Франківської сесії Наукового Товариства імені Шевченка, що відбувся в Торонто 28 жовтня 1956 р., науковець намагається подати цілісний образ І. Франка як великого педагога, що мав неординарний “педагогічний талант” [81, 113].

У наступній науковій праці – “Педагогічні питання в творах І. Франка”, опублікованому в педагогічному журналі “Життя і Школа”, В. Луців, аналізуючи твори мислителя, доводить, що Франко “... дав цілу низку поважних педагогічно-наукових творів для шкіл і для народу” [82, 35].

Варто згадати в контексті нашої розвідки таких закордонних представників франкознавства, як В. Дорошенко, В. Шаян, Д. Козій, І. Боднарук, Л. Старицька-Черняхівська, М. Сенчишин, Р. Чубатий, які періодично публікували свої статті в багатьох педагогічних і суспільствознавчих виданнях США та Канади, а також у часописах, створених українською діаспорою. Маємо на увазі “Учительське Слово” [129], [196], “Життя і Школа” [79], [80], “Наше життя” [109], “Визвольний шлях” [204], [205]; “Дзвони” [14]; “Літопис Бойківщини” [117]; “Сучасність” [66]. Філософські та педагогічні ідеї у вказаних публікаціях зокрема досліджували В. Дорошенко, В. Луців, І. Боднарчук, генезу світогляду намагався осмислити Д. Козій, автобіографічні моменти з’ясував В. Шаян, державотворчі ідеї намагався осмислити М. Семчишин.

Третім етапом франкознавчих досліджень є пострадянський період, який розпочався з моменту відновлення незалежності України. Найважливішим рисою цього етапу є те, що науковці змогли по-новому поглянути на спадщину мислителя, більш об'єктивно оцінити її, оскільки зник ідеологічний тиск на них. Це дозволило також реабілітувати Франка в контексті багатьох суб'єктивних оцінок його поглядів та творчості. За більш як двадцять років з'явився корпус праць та досліджень його суспільно-політичних, соціально-філософських, етичних та естетичних, релігійних, педагогічних та психологічних поглядів, біографічних моментів, що дозволяє наблизитися до осмислення його гуманістичних ідей. Завдяки цим розвідкам маємо можливість краще зрозуміти та побачити мислителя як письменника, поета, драматурга, історика, громадсько-політичного діяча, філософа, педагога, літературознавця, мовознавця, перекладача, етнографа, краєзнавця та просто як звичайну людину, а також актуалізувати весь спектр його філософських ідей для вирішення багатьох складних суспільних проблем та процесів зокрема націє- та державотворчого характеру, маючи для цього багату та плідну дослідницьку базу.

Багато досліджень, наукових конференцій було, як і в попередні роки, приурочено до ювілейних та пам'ятних дат, присвячених Франкові. Це святкування в 1996 році 140-річчя та у 2006 році 150-річчя з дня народження ученого інспірувало аналіз великої кількості наукових та публіцистичних статей і нарисів, проведення наукових конференцій та виходу за їхніми матеріалами збірників.

Уже традиційним є проведення на Дрогобичині щорічної наукової міжнародної франкознавчої конференції “Нагуєвицькі читання”, що відбувається під егідою Дрогобицького державного педагогічного університету, та вихід за його матеріалами наукового збірника.

З метою активізації та об'єднання наукових зацікавлень франкознавців кафедрою теорії та історії української літератури і лабораторією франкознавчих студій Дрогобицького державного

педагогічного університету ім. Івана Франка на чолі з Є. Пшеничним у 2001 році розпочалося видання наукового збірника “Франкознавчі студії”. Наукова проблематика видання тематично надзвичайно багата та розмаїта, особливо в аспекті дослідження невідомих та забутих сторінок життя та творчості мислителя, філософських аспектів творчості, а також актуалізації його ідей і порад у контексті духовних, соціальних та державотворчих проблем сучасної України. [137].

Вельми позитивним є зростання кількості наукових розвідок дисертаційного формату, особливо на базі наукових шкіл Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка та Львівського національного університету імені Івана Франка.

Вагомими та актуальними в дослідженні окресленої проблеми є, зокрема, наукові розвідки А. Пашука, Б. Тихолоза, В. Мазепи, Ж. Гущак, З. Гузара, І. Вернудіної, Н. Горбача, О. Багана, О. Вишневського, П. Пушика, Р. Вишнівського, У. Хамар, Я. Грицака та ін.

Над соціально-філософськими поглядами та еволюцією світогляду І. Франка рефлексували А. Пашук, Б. Тихолоз, В. Мазепа, В. Погребенник, І. Захара, Н. Горбач, О. Баган та Р. Чопик ін.

А. Пашук у своїй монографії “Філософський світогляд Івана Франка” доводить, що без з’ясування засадничого стрижня поглядів Івана Франка, який визначає провідну лінію їх розвитку, неможливо стати на шлях об’єктивного висвітлення поглядів та ідей мислителя [108, 11].

Філософській концепції Франка та простеженню її еволюції присвячене також наукове видання Н. Горбача “Філософські переконання Івана Франка”, у яких науковець велику увагу приділив з’ясуванню ставлення мислителя до основного філософського питання. Ця проблема, на думку Н. Горбача, є вельми принципова, оскільки стосується змісту творчості та приналежності творчого доробку Івана Франка до європейського рівня гуманітаристики. Н. Горбач також намагається

з'ясувати специфіку та особливості відображення українського національного філософствування у творчості мислителя. [33, 3].

О. Баган у праці “Світоглядна еволюція Івана Франка як ключ до розуміння його творчості” підходить до тлумачення концептуальних ідей і засад творчості мислителя крізь призму дослідження еволюції його світогляду. Важливо, на думку науковця, ґрунтовно дослідити джерела та соціокультурні умови епохи, в яку жив Франко, оскільки він “захоплювався одними, потім іншими ідеями і, відповідно, змінювався. У цій змінності І. Франка, інколи навіть кардинальному самозапереченні себе попереднього – вся його складність як письменника і мислителя” [7, 6]. Без усвідомлення цього, вважає О. Баган, ми не зможемо правильно потрактувати його спадщину. В іншій науковій розвідці під назвою “Жрець інтелектуалізму” О. Баган доходить висновку, що І. Франко, розбиваючи “один за одним старі авторитети, прокладає нові шляхи, зіставляє різні концепції буття, застосовує різні методології пізнання, невпинно нуртує в ширину і глибину, переоцінює і переосмислює, шукає істину і стремить до ідеальності, а все лише для одного – для збагачення Духу, для самоствердження себе як особистості і довколишньої громади як Нації” [140, 15]. Проникливі рефлексії О. Багана підкреслюють глибину гуманістичної позиції та самовідданість служіння Франка на благо та розвиток української нації.

Осмисленню сутності та ролі ранніх світоглядно-естетичних маніфестацій Івана Франка в еволюції його творчості 1870 – 1880-х років присвячені наукові пошуки Р. Чопика, в яких науковець доводить визначальність авторської інтенції І. Франка, суть якої полягає в пошуку ідеалу в реальності, у творчій і світоглядній взаємодії з актуальними на той час літературними напрямками та такими філософськими концепціями, як класицизм, романтизм, просвітництво, “науковий” та “ідеальний” реалізми, соціалізм. Також науковець переконує, що істинною причиною “Франкового “соціалізму” були не твори загальновідомих класиків

соціалізму, а ідеї громадянства, які спираються на засади “божеського в людським дусі” [203].

О. Ткачук зосередив свою увагу на проблемі діалектики національно-патріотичного й загальнолюдського у творчості Івана Франка та з’ясуванні чинників, що вплинули на формування світоглядно-естетичних принципів мислителя [134]. Треба зауважити, що порушені О. Ткачуком проблеми є надзвичайно важливими в контексті осмислення гуманістики Івана Франка. Розпочате дослідження є вагомим внеском у дослідження філософських поглядів мислителя.

Низка наукових праць О. Вертія присвячена висвітленню української національної ідеї у творчості І. Франка та еволюції народного світогляду в баченні мислителя, з’ясуванні морально-світоглядних засад та народних джерел його творчості. [20, 24].

Досліджуючи соціально-філософські погляди Каменяра, Л. Кудрик та Ю. Сурм’як дійшли спільного висновку, що “заслуги Івана Франка перед українською літературою, наукою і культурою неможливо переоцінити. Він буквально двигнув їх з безодні занепаду, де вони опинилися внаслідок ворожих окупацій і недоліків національного характеру, і поставив їх на висоті світового рівня. Метою його життя було допомогти українському народові стати господарем на своїй землі” [73, 31].

Над морально-етичними аспектами Франкової гуманітаристики рефлексували Б. Тихолоз, Е. Соловей, М. Гуняк, П. Пушик, У. Хамар та ін..

Скажімо, М. Гуняк, осмислюючи спадщину І. Франка початку ХХ ст., ґрунтовно аналізує особливості його етико-антропологічного та історіософського синтезу [41]; Б. Тихолоз розглядає філософську лірику в контексті світоглядно-естетичної еволюції І. Франка. У науковій розвідці “З погляду людяності: Моральна філософія Франкового “Паренетікону” Б. Тихолоз констатує, що ідеал високоморальної людини для мислителя – це “одержимий любов’ю до людей мудрець-праведник, лицар добра і духовності, що додержує вимог загальнолюдської моралі, власною працею

виконує обов'язки перед своїм сумлінням, народом і Богом, не чекаючи слави й віддяки, уникає спокус та гріховних пристрастей і водночас у чесному поєдинку змагається зі злом” [131, 68]. Дослідження зазначеної проблематики науковець продовжує також у статті “Цілий чоловік” в етико-антропологічній концепції І. Франка”, де з'ясовує, що етико-антропологічний ідеал в баченні мислителя характеризується такими рисами, як духовність, соціальність, діяльність, моральність і реальність [133]. Зазначені аспекти гуманістичних ідей мислителя є відправними моментом для подальших глибоких досліджень етико-антропологічної концепції Івана Франка, а також досліджуваної нами проблематики.

Педагогічні погляди Івана Франка, концептуальні засади національної освіти в баченні мислителя продовжують інтенсивно опрацьовувати сучасні науковці, зокрема Г. Васянович, Д. Луцик, Ж. Гушак, М. Євтух, М. Стельмахович, О. Вишневський, Р. Вишнівський, Т Біленко та ін. Про педагогічні ідеї та погляди І. Франка йдеться і в багатьох сучасних підручниках з історії педагогіки для ВНЗ.

М. Стельмахович у науковій розвідці під назвою “Ми мусимо навчитися чути себе українцями...” узагальнює: “Педагогічні погляди Івана Франка становлять знаменну епоху в історії української педагогіки. Їх знання і творче застосування служать надійною основою для відродження й розвитку національної освіти й виховання в умовах самостійної Української Держави” [126, 5].

Т. Біленко у статті “Креативна природа художнього слова Івана Франка як чинник виховного процесу” всебічно обґрунтовує важливість педагогічних ідей Івана Франка в контексті сучасності та доводить, що художнє слово Івана Франка як чинник виховного процесу є невичерпним творчим джерелом духовної наснаги українських громадян у різних виявах – гносеологічному, світоглядному, міжособистісному, педагогічному, моральному, теоретичному та ідеологічному [9].

Вагомою у осмисленні педагогічних поглядів Івана Франка, а також у контексті нашої наукової розвідки є дисертаційна праця Р. Вишнівського “Ідея національної школи у творчому доробку Івана Франка” [25]. У творчості І. Франка автор виділяє основні напрями його діяльності – теоретико-педагогічний, громадсько-просвітницький, науково-методичний та літературно-публіцистичний – і визначає головні етапи в обґрунтуванні мислителем концепції української національної школи: загальнокультурницький (1874 – 1889); національно-освітній (1890 – 1899); державницький (1900 – 1916). Погоджуємося з дослідником у тому, що періодизація життєтворчості І. Франка дає можливість ґрунтовніше висвітлити його педагогічні ідеї, зокрема їх гуманістичну складову.

Дослідженню поглядів мислителя на духовно-моральне виховання велику увагу приділила також Е. Соловей. На її думку, Франкові було притаманне особливе поєднання спадкової мудрості простого селянина та гуманності найвищої освіченості [122].

Концептуалізувати гуманістичні ідеї в педагогічній спадщині Івана Франка намагалася Ж. Гушак. На думку дослідниці, головними засадами виховання особистості у творчості І. Франка були гуманне ставлення до дитини, індивідуалізація підходу до кожного учня, справедлива вимогливість тощо. Головними ознаками демократичної освіти, на думку Франка, мають бути вільний доступ кожного до освіти, забезпечення рівних умов для навчання, спрямованість на всебічний розвиток особистості. [43].

Погляди Івана Франка на виховання національної свідомості в українській молоді висвітлено в публікаціях А. Герасимовича, А. Наконечного, А. Приступка, В. Гвоздовського, В. Радзиковича, З. Гузара, М. Гнатюка, Ж. Гушак, М. Стельмаховича, М. Чепіль, М. Шалати, О. Вишневського, О. Реєнта, Р. Вишнівського, П. Пушика, Ю. Мушкетика та ін. М. Гнатюк у науковій розвідці “На шляху до національної ідеї” доходить такого висновку: та колосальна заслуга І. Франка перед Україною є запорукою того, що він завжди буде вчителем всієї української нації,

еталоном невтомного трудолюбця, безмежні сили і талант якого були повністю віддані рідній країні [30, 135].

Рефлексуючи над спадщиною Івана Франка та її впливом на виховання національної свідомості українців, Р. Іваничук підсумовує: “Франко будив народ, виховував його національну свідомість, став Учителем у своїй власній школі... Через Франкову школу пройшли найвидатніші українські письменники і вчені, через неї пройшов весь наш народ – з печаттю духа Великого Каменяря” [56, 30].

Погляди Івана Франка на суспільно-політичний лад та національно-духовне відродження України досліджували Б. Червак, Г. Сабат, М. Гнатюк, Н. Микитчук, О. Забужко, О. Семків, О. Реєнт, П. Іванишин.

Скажімо, О. Забужко доводить, що допомагати творитися з “етнічної маси” українській нації було для Франка не “суто політичною програмою, а насамперед проблемою філософсько-антропологічною, оскільки й національна спільнота, взята як самостійний суб’єкт історії, є для нього, в першу чергу, певним типом випродукованої свідомості, цілком співставним із емоційно-вольовою інтенційністю свідомості індивідуальної” [50, 114].

Н. Микитчук у праці “Ідея української соборності у творчій спадщині й діяльності М. Драгоманова та І. Франка” [92] простежує еволюцію поглядів українських діячів на ідею української державності. Аналізуючи наукові і художні твори українських метрів, науковець доводить вагомість та значення їхніх ідей у контексті українського державотворення, принагідно з’ясовуючи та виокремлюючи спільності та відмінності в їхніх концепціях.

П. Іванишин у популярній статті “Іван Франко і проблема української державності” доводить, що “Іван Франко належав і належатиме до тих українських класиків, котрі ... надходили з майбутнього. Саме тому його потужний голос звернений передусім до молоді, до окреслення її завдань і перспектив, до майбутнього рідної нації” [57, 10]. Письменник,

зазначає дослідник, є втіленням постійного та цілеспрямованого шляху до істини, на узбіччі якого залишалися сумніви, помилкові ідеї тощо.

У. Хамар у дисертаційній праці “Проблема ідеалу філософській спадщині Івана Франка” [118] узагальнює, що “своїм розумінням ідеалу, його ролі і значення в духовному, національному та суспільно-політичному житті Іван Франко збагатив українську філософську думку, заклав історичний, теоретичний та методологічний ґрунт не тільки для глибокого усвідомлення складних процесів у житті українського народу в минулому, а й для розуміння складних проблем націєтворення, державотворення, утвердження національної ідеї, національного ідеалу в умовах сьогодення” [118, 15].

О. Семків, розглядаючи суспільно-політичні погляди Франка, запевняє, що Каменяр навечно ввійде в історію української і світової мислительської думки не тільки як письменник чи науковець, а також як визначний політичний ідеолог і теоретик, який зокрема першим побачив з поміж українців побачив і гучно попереджував про потенційність та реальність загрози з боку марксистської ідеології, що будується на ілюзіях, авторитаризмі та підміні цінностей. [116, 110].

Г. Сабат вважає, що “І. Франко мріяв про найдосконалішу робочу спілку, в якій щастя, добробут, громадський спокій, стабільність, рівність стануть запорукою життя. Він намагався обґрунтувати свій проект безхмарного суспільного устрою” [114, 46].

Б. Червак доводить: “І. Франко прийшов до твердого переконання, що тільки ідеал національної самостійності, вічні та незмінні категорії нації – це все, що веде до справжнього поступу і процвітання. Все решта – це манівці історії, що можуть завести у безвихідь” [201, 15 – 16].

Релігійні погляди потрапили в поле зору таких дослідників, як А. Войтюк, А. Пашук, Г. Сабат, З. Гузар, І. Гаваньо, Л. Боднар, Н. Горбач, Р. Чопик, Т. Біленко, Я. Гриневич та ін..

3. Гузар у праці “Синтез національної та християнської ідеї у світі Івана Франка” [39], аналізуючи твори мислителя, сповнені ідей релігійного та націєтворчого змісту, доводить, що свій шлях до синтезу національної та християнської константи письменник почав ще на початку своєї творчості. Одним з найпромовистіших доказів шляху Івана Франка до цього ідейного синтезу, переконує відомий франкознавець, є поема “Святовечірня казка”, надрукована 24 грудня 1883 р. в газеті “Діло”. Удруге вона побачила світ у збірці “Давнє і нове” (1911) і розміщена, як зазначив сам Франко, на чільному місці замість прологу. У радянському франкознавстві вона була майже невідома, зі зрозумілих причин не було її включено і до 50-томового видання. На думку Л. Бондар, “Франко благословляв свій добровільно взятий на свої плечі тягар, благословляв тернистий шлях свій, своїх товаришів і навіть каміння, яким закидало суспільство покоління сіячів. Усе життя його пройшло “під знаком хреста”, під знаком любові до людей, під знаком страждання, боротьби й милосердя. Отже, “атеїстом певним і завзятим” Франко ніколи не був” [15, 145].

Священик і теолог І. Гаваньо, розглядаючи поему “Сотворення світу” І. Франка, акцентує на тому, що “антиклерикалізм” Франка – “це не світоглядно-антагоністичний “антиклерикалізм”; “це радше “антиклерикалізм”, що спонукає до дії, що “душу рве до бою” добати “скалу” виклику християнському упованню” [69, 21]. Р. Чопик, студіюючи ранні світоглядно-естетичні маніфестації Франка та їхню еволюцію, доходить висновку, що його творчість мислителя – це акт перманентного звертання до Бога як вищої духовної субстанції [203, 52 – 53].

М. Стринаглюк, аналізуючи збірку поезій Івана Франка “Мій Ізмарагд,” доходить висновку, що мислитель на основі досліджень християнства дійшов переконання, що плекання в суспільстві християнських чеснот та цінностей стане порятунком від багатьох негараздів. Це інспірувало, на думку дослідника, написання багатьох творів,

які сукупно становлять своєрідний “курс практичної християнської моралі” [127].

Отже, всебічно та ґрунтовно проаналізувавши стан дослідженості у франкознавстві окресленої проблеми, можемо зробити такі узагальнення:

Незважаючи на велику кількість спроб дослідити погляди Івана Франка на молодіжну проблематику, його ідеї недостатньо проартикульовані та висвітлені. Особливо це стосується, на нашу думку, гуманістичних ідей Івана Франка щодо становлення молоді.

Дослідження згаданої наукової проблеми потребує також комплексного та міждисциплінарного наукового підходу. Це зумовлено багатьма вагомими чинниками, головним з яких є багатовекторність Франкових наукових зацікавлень, що трансформувалося в написання наукових праць літературознавчого, економічного, історичного, психологічного, етнографічного, педагогічного та філософського характеру. Усі вони розглядалися та продовжують розглядаються в межах філософського знання (соціальної філософії, філософської антропології, культурології та аксіології), а також педагогіки, психології, історії та соціології. Міждисциплінарний характер дослідження творчого доробку мислителя має ще один важливий позитив, про який неможливо не згадати. Це можливість усебічного та більш об’єктивного та різнопланового огляду та осмислення його спадщини. Вельми важливим є також критичне переосмислення методологічних підходів радянського франкознавства. Ідеологічне нашарування цього франкознавчого періоду несе в собі відбиток суб’єктивізму і для сучасності, особливо в “бажанні” заперечити, а не об’єктивно дослідити висновки радянського франкознавства.

1. 2. Джерела та соціокультурні умови формування світогляду

І.Франка

Потреби та пріоритети розвитку сучасного українського суспільства зумовлюють потребу всебічно й неупереджено відрефлексувати філософські ідеї видатних українських діячів минулого в контексті сучасних соціокультурних запитів та проблем. Понад два десятиліття триває процес становлення української державності, відбувається переосмислення ціннісних орієнтирів нашого народу, відтак духовно-творчого доробку українських мислителів. Їхній досвід та ідеї – невичерпний потенціал для особистісного зростання сучасників. Важливими та актуальними на сучасному етапі морально-духовних пошуків є гуманістичні ідеї і вивірені поради Івана Франка.

Іван Франко, відомо, не був професійним філософом, але був добре обізнаний із сучасною йому філософією, про що свідчать його науково-публіцистичні твори. Також мислитель глибоко проникався багатьма соціально-філософськими проблемами та досліджував їх. Головним об'єктом його зацікавлень завжди була людина, а любов до людей складала осердя його світоглядної системи.

Філософські твори Франка мають науково-просвітницьку спрямованість і “дуже яскраво відображають українську філософську парадигму, – вважає І. Захара, – у якій досить легко поєднується “голова” і “серце”, розум і почуття, постійне невдоволення наявним, постійні сумніви, питання, пошук, розум і віра” [52, 180].

Філософські погляди Івана Франка, генезу його філософського світогляду почали уважно досліджувати науковці ще наприкінці 19 ст. та продовжують і сьогодні. Серед сучасників можна назвати А. Пашука, Н. Горбача, Я. Грицака, В. Мазепу, І. Захару, Е. Соловей, Т. Біленко та ін. Незважаючи на те, що І. Франко належить до найвидатніших українських

мислителів, його філософські погляди та ідеї недостатньо осмислені та відомі українському й світовому загалу. До цього, на жаль, вельми спричинилося підрадянське франкознавство. За довгі роки радянської школи постать та спадщина І. Франка трафаретизувалися та стереотипізувалися у підходах і тлумаченнях, відтак потребує нової інтерпретації і переосмислення. Відносно об'єктивно зрозуміти та витлумачити творчість І. Франка, гадаємо, можна лише тоді, коли проаналізуємо епоху, в яку він жив, визначимо чинники, які могли впливати на нього, і вже в цьому контексті простежимо еволюцію його світогляду. Вдало з цього приводу висловився І Сюдюков: “Із Франком вчинили інакше – його справжні погляди були, по суті, замуrowані кам'яною кладкою догматичних, цинічно спрощених тлумачень. Згори – щоб показати, що його належно цінують – поклали квіти. Штучні. Вихід один – читати самого Франка, пам'ятаючи, що той був не лише видатний письменник, але й надзвичайно проникливий політичний мислитель, філософ, історик, економіст, мистецтвознавець, критик” [128, 7].

Попри те, що сучасне франкознавство нагромадило велику кількість наукових досліджень з питань осягнення світогляду мислителя, усе ще не з'ясованими залишаються численні об'єктивні й суб'єктивні фактори, під дією яких відбулося становлення його поглядів та ціннісних орієнтирів. Часто поза увагою залишалася глибинність впливу, здається, дріб'язкових чинників.

Герменевтичного заглиблення та глибокого осмислення потребує також кожен твір мислителя. Особливу увагу потрібно звертати на те, що будь-яка філософська система чи філософський твір несе в собі відбиток певних подій, явищ, процесів, які відбувалися на той час у світі та на вітчизняних теренах того культурного середовища, у якому жив філософ, а також є відображенням власного авторського світогляду.

На думку Н. Горбача, аналіз творчості Івана Франка неможливий без з'ясування й аналізу становлення його філософського світогляду [33, 3].

Щоб ширше висвітлити світогляд та творчість І. Франка, доводить У. Хамар, “треба вивчити, насамперед, окремі ланки, деталі, епізоди, аспекти, проблеми ідеї, виокремити твори та їх вартості тощо” [200, 13].

В унісон звучить і міркування А. Пашука: “Щоб представити філософські погляди І. Франка в їх об’єктивності, треба передовсім вникнути в суть проблематики, що міститься в його творчості, усвідомити зміст його ідейного багатства, що стосується філософських, релігійних, науково-природничих, суспільно-політичних та й інших питань світогляду ученого” [108, 11]. Важливо, на думку львівського вченого, також “уникнути однобічності, поверховності, нав’язування невластивих поглядів ученому, не допустити підтягування їх під якісь вимоги політичних та ідеологічних установлень, на догоду певним силам, вилучити і кон’юктурне спотворювання та компрометацію духовної спадщини мислителя. <...> А щоб справді стати на шлях об’єктивного висвітлення поглядів Івана Франка, треба знайти у цих же поглядах головний, основоположний стрижень, який визначає провідну лінію їх розвитку” [108, 11].

Світогляд Франка, – і це аксіоматично, – не був однополюсним. Спектр ідей, продукованих ним у різний час, досить суперечливий. І все ж, попри динамічність та мінливість, світогляд Франка, має певне центральне стабільне вістря, яким, як вважає проф. Я. Грицак, є “віра у поступ і його нестримну силу, яку неможливо спинити” [35, 222], що й довів учений у праці “Пророк у своїй вітчизні”. Центром джерела поступу у Франка, на думку А. Пашука, є “людина з комплексом духовних і фізичних потреб. Людина є активним і творчим началом, основу якого покладено комплекс її фізичних та духовних потреб, усвідомлених в ідеалах, прагненнях, різних ідеях тощо, які ставлять перед нею життєву мету дії” [108, 41].

Франко за своє життя пройшов складний і досить болісний шлях світоглядної еволюції, що доводять ґрунтовні наукові дослідження, а також змінив і власну громадсько-політичну позицію. Модифікувалися також упродовж життя його соціально-філософські погляди. Про це свідчать певні

ідейні розбіжності між раннім періодом його діяльності 70 – 80 рр. ХІХ ст. і пізнішим етапом – 1890 – 1900-х рр. Рефлексуючи над світоглядними засадами творчості мислителя, Д. Козій стверджує, що світогляд поета мав складну генезу і “позначився зламами”. Науковець виокремлює три етапи його розвитку: перший – вплив матеріалізму, другий – доба позитивізму (“Мій Ізмарагд”), третій – “етап метафізичних навіянь” (“Мойсей”, “Semper tigo”) [66, 28].

О. Баган цілком слушно вважає, що, дослідивши світоглядну еволюцію письменника, ми отримаємо ключ до розуміння його творчості. Науковець веде мову і про етапи творчості мислителя, позначені певною світоглядною трансформацією письменника: 1) 1874-76 рр. – початковий, “романтичний” етап; 2) сер. 1870-х – сер. 1880-х рр. – “соціалістичний”; 3) сер. 1880-х – сер. 1890-х рр. – “позитивістський”; 4) сер. 1890-х – 1900-і рр. – “ідеалістичний” або “націоналістичний” [108, 11].

Не всі дослідники одностайні у своєму баченні розвитку світогляду мислителя. Скажімо, О. Огоновський та А. Музичка періодизували філософську генезу мислителя, взявши за основу зміни в суспільно-політичних пріоритетах. О. Огоновський виокремив такі етапи: романтично-національний (1875 – 1877), соціально-критичний період (від 1878 р.) позначений радикалізмом у поглядах мислителя, та останній період – послідовний відхід від радикалізму (з кінця 80-х років). Представники “вісниківства” – Д. Донцов, Є. Маланюк, О. Ольжич – запропонували концепцію поступового вивільнення Каменяра з “пазурів раціоналізму” (Є. Маланюк) та влади “духу Драгоманова” й усвідомлення непереможності сили людського духу. М. Зеров пропонує теорію “треступінного розвитку” світогляду мислителя, а також його творчості в координатах тріади “теза-антитеза-синтез”: “від героїзму “Каменярів”, через ліричні жалощі й боління (“Зів’яле листя”, “Із днів журби”) до мудрої зрівноваженості “Semper tiro” [53, 115].

Дослідник О. Вертій у праці “Народні джерела творчості Івана Франка” звертає увагу на особливості народної світо рецепції, яка суттєво позначилася на творчості письменника, головню на рівні вираження народного світогляду у творах мислителя – звичайної людської філософії та моралі, етики, психології. [21, 47 – 56].

Аналізуючи дослідження, у яких ідеться про формування філософських ціннісних засад І. Франка, не можемо не сказати про суголосність окремих праць. Зрештою, у франкознавстві немає цілісного дослідження та осмислення чинників, що вплинули на формування філософського світогляду мислителя. Так, багато дослідників розглядають цю проблему під різними кутами зору, але незаперечним є той факт, що в центрі його проблематики та творчих пошуків завжди була людина з своїми внутрішніми пошуками та потребами.

Заслуговує на увагу також питання співвідношення “публіцистичної філософії”, “філософської лірики” мислителя із філософським дискурсом його суто наукових праць. Це пов’язано з тим, що не всі філософські питання можна поставити і розв’язати в художніх творах і не всі проблеми філософського характеру можна наочно та достеменно вербалізувати в наукових статтях. Дивовижним універсалізмом своєї геніальності І. Франко завдячував передовсім великому прагненню “обійняти цілий круг людських інтересів”, щоб “не лишитися чужим у жоднім таким питанні, що складається на зміст людського життя”, а отже, “бути правдивим, живим, чоловіком” [74, 309]. Уся творчість ученого є своєрідним виплеском його універсального гуманістичного світогляду, досліджуючи який, як ми вже згадували, зможемо більш ґрунтовно осмислити його творчу спадщину загалом.

В. Мазепа вважає, що Франків світогляд ніколи не був “одноцільним”, чи то “однополосним”, тобто заснованим на якійсь одній домінантній концепції, навіть на початку творчої діяльності, коли писалися “Мислі...” (1881 – 1882 рр.). [83, 5]. Це пов’язано з багатьма чинниками. На

І. Франка вагомий вплив мали різні наукові філософські концепції, якими він у різний час цікавився та захоплювався. Скажімо, він добре знав праці Огюста Конта, Герберта Спенсера, Чарльза Дарвіна, Томаса Гекслі, Карла Маркса та інших мислителів, чії ідеї на той час були особливо актуальними. Вплив на формування світоглядних засад і позицій Франка мало також те, що він професійно займався історією, літературознавством, економікою, був добре ознайомлений філософією з західноєвропейського напрямку, намагався зрозуміти їх з первинних основ і принципів, творчо переосмислити. До слова, багато міркувань згодом вилилося в написання наукових праць. Хочемо зацентувати також на перехідному характері доби, в яку жив Франко, оскільки ті складні процеси, які відбувалися в той час у Європі і Галичині, впливали на нього. Знаємо, що жодна ідея не виникає без потреби в ній і без сприятливих умов, що породжують її назрівання. А. Брагінець тонко підмітив: “І. Франко стоїть в ряду тих видатних мислителів світу, які виступали на грані двох епох всесвітньої історії людства” [16, 5].

Великий вплив на формування світогляду мислителя мали також деякі “автобіографічні” чинники. Немає сумніву, що мислитель був від народження надзвичайно обдарованим. Але чи проявився б його талант, якби не певні життєві обставини. Колосальний вплив на розвиток світогляду мислителя мала його сім’я та освітні заклади, у яких навчався Франко. Про це не раз наголошував сам письменник. Важко переживав І. Франко ранню смерть батьків, а ще арешти та ув’язнення. Люди, з якими знайомився Франко, випадкові події, що відбувалися в його житті, – усе це могло вплинути чи вплинуло на його світогляд. Усі можливі чинники потрібно враховувати, хоча мусимо визнати, що все зважити та об’єктивно дослідити майже нереально.

Філософський світогляд Франка був і надалі залишається об’єктом різних оцінок, дискусій, особливо в аспекті його ставлення до соціалістичних ідей, передусім марксистських, та до релігії. Радянське

франкознавство ніколи не було об'єктивним у висвітленні й трактуванні цього питання, що є ще однією вагомою підставою для ґрунтовного переосмислення спадщини мислителя.

Не секрет, що на початку своєї творчості Іван Франко щиро захоплювався соціалістичними ідеями. Це видно з його першої студентської праці “Лукіан та його епоха”. Зрештою, цілком природно, що людина, яка вийшла з гущі українського народу, з хати простого трударя, не могла не перейматися важкою долею свого народу. І. Франко постійно перебував у пошуках відповідей на питання, як змінити це болюче та гірке становище нації.

Ще на початку 20 ст. А. Крушельницький у своїх франкознавчих працях “Дитячий вік Івана Франка” та “Іван Франко в часі своїх університетських студій” намагався крізь призму автобіографічних творів “Малий Мирон”, “Борис Граб”, “Гірчичне зерно” вловити витоки формування гуманістичних засад митця. На жаль, висвітлення цієї проблеми відтоді не так часто потрапляло в поле зору дослідників.

Соціалістичні погляди І. Франка почали формуватися ще з 1876 р., коли мислитель уперше ознайомився з працями українських наддніпрянських діячів, які в той час відігравали непересічну роль у молодіжному русі та формуванні суспільної думки в Галичині. Знаємо, що І. Франко особливо цікавився науковими працями С. Подолинського “Про бідність”, “Громадівство і теорія Дарвіна”, “Правда” та ін. Творчість Подолинського мала неабиякий вплив на формування світогляду мислителя, але важливо також брати до уваги наукові праці інших очільників української суспільної думки, зокрема М. Драгоманова. Що ж до впливу Драгоманова на розвиток соціалістичних ідей того часу, то тут потрібно бути обережним і досить коректним. Досліджуючи листування Драгоманова з галицькою інтелігенцією, М. Возняк доходить висновку, що Драгоманова не можна вважати ревним апологетом соціалізму. Такий погляд, наголошує науковець, несправедливий. Навпаки, Драгоманов не раз

остерігав молодих, запальних соціалістів не надто діймати віри соціал-демократичним побудовам майбутнього. [27, 154 – 155].

І. Франко неодноразово звертався до різних соціалістичних та ліберальних теорій, концепцій та переконань, що мали на меті глибокі зміни суспільного устрою, які призвели б до порятунку простих, соціально незахищених людей. Письменник накреслював перспективи щодо вибору. Тут він виходив з конкретних обставин та взаємин, що історично склалися в українському суспільстві, критично оцінював та аналізував їх завжди акцентував на тому, чи зможуть згадані концепції на практиці вирішити нагальні суспільні потреби. Особливо прискіпливо досліджував Каменяр марксизм, але він цікавився ним у контексті багатьох інших соціалістичних концепцій. У колі дослідницьких інтересів І Франка, поряд з марксизмом, були також праці таких авторитетних філософів, як Конт, Спенсер, Лассаль, Леббок, Тейлор, Мен та ін.

Мусимо визнати, що соціалістичні ідеї, зокрема марксистська течія, мали суттєвий вплив на письменника, проте ставлення І. Франка до популярного в той час суспільно-політичного вчення було неоднозначним. І. Франко підмітив і чимало тривожних сигналів, зокрема у марксистських працях, зауваживши в них багато суперечливого, спрогнозував спектр негативних наслідків у випадку реалізації радикальних ідей цього вчення. І. Франко доходить важливого висновку, що соціалістичні не могли адекватно й об'єктивно корелювати з тогочасними суспільно-політичними реаліями, хоча в середині 19 ст. були популярними. Соціалізмом, окрім Франка, захоплювалися і інші українські письменники, зокрема, М. Павлик, Л. Українка, що позначилося на їхній творчості. Однак згодом, уже на початку ХХ ст., їхнє ставлення до них було переосмислено, радикальний революційний соціалізм рішуче відкинутий. Досліджуючи світогляд І. Франка, джерела та соціокультурні умови його формування, важливо не лише з'ясувати, який вплив соціалістичні ідеї мали на його становлення та розвиток, а те, що саме спонукало І. Франка звернутися до них, чому він

схилився то до одних, то до інших течій, якими мотивами користувався і на які морально-світоглядні засади спирався.

Вивчаючи соціалізм і частково вбачаючи в ньому спробу витворити суспільний ідеал, І. Франко не сприймав його класового підходу, оскільки для нього найважливішими завжди були загальнолюдські цінності. Свої думки, щодо суспільного устрою мислитель найповніше висвітлив у листі до Ольги Рошкевич 20 вересня 1878 р. Фундаментальними засадами нового громадянського суспільства мають бути такі:

- засоби виробництва повинні бути в громадській (суспільній) власності;

- суспільство повинно складатися з рівноправних громад, які матимуть право самостійно вибирати собі уряд;

- продукція виробництва та будь-які плоди праці повинні належати тим хто над цим працює;

- відсутність класової нерівності та класових привілеїв;

- централізоване фінансування справ державної ваги (розвиток шкіл, інститутів, музеїв);

- заміна війська громадською поліцією.

Такий соціалістичний лад забезпечить вільний розвиток усіх держав, що зможуть утворити “вільну федерацію”. Навчання та виховання буде здійснюватися на наукових та гуманних засадах [155].

Прихильно ставився мислитель до деяких ідей громадівства, але при цьому мав до них серйозні застереження, також поділяв деякі положення соціалістичної течії ласальництва, до якої Карл Маркс ставився вороже. У світогляді І. Франка було чимало того, що суперечило марксистській теорії. Визначальні марксистські терміни “класова боротьба”, “пролетарська революція” Франко майже не застосовував, відверто виступав проти будь-яких жорстоких насильницьких учинків і дій. “Під словом “всесвітня революція” я не розумію всесвітній бунт бідних проти багатих, всесвітню різанину; се можуть під революцією розуміти тільки всесвітні рутенці,

плосколоби та поліцаї ..., – наголошував мислитель у листі до Ольги Рошкевич. – Я розумію під революцією іменно цілий великий ряд таких культурних, наукових і політичних фактів, будь вони криваві або й зовсім ні, котрі змінюють всі дотогочасні поняття і основу і цілий розвиток якогось народу повертають на зовсім іншу дорогу. ... Я переконаний, що послідній акт великої революції соціальної буде остільки лагідніший, а тим самим розумніше і глибше переведений, оскільки освіта і наука зможе прояснити масам робочого народу ціль і способи цілого діла” [158, 111 – 112]. І. Франко справді намагався деякий час адаптувати марксизм до тодішніх галицьких умов, але дійшов висновку що штучне, трафаретне перенесення певних соціалістичних ідей на Україну неможливе, оскільки кожне суспільство має свої унікальні особливості соціально-політичного, економічного, культурно-історичного та національного характеру. Саме тоді й почався його відхід від цього вчення. Соціалістичний лад на національних засадах, про який мріяв мислитель, суперечив основним положенням марксизму. Проти механічного насадження марксизму та масової культури також виступав М. Драгоманов. Вельми негативно І. Франко ставився до ідеї, за якою пролетарська диктатура має виступати головним знаряддям соціалістичних перетворень. Справжній “соціалізм” у мислителя асоціювався з фундаментальною перебудовою суспільних взаємин на принципах гуманізму. Письменник був твердо переконаний, що ідеї суспільної соціальної справедливості можна досягнути тільки тоді, коли у суспільстві будуть утверджені справжні гуманні людські засади.

Згадані соціально-духовні пріоритети, про утвердження яких мріяв Франко, були також в певному сенсі і його власним світоглядним підґрунтям. У праці “Світогляд Івана Франка” про це веде мову Р. Заклинський, наголошуючи, що філософським підвалинами мислителя є передовсім любов до людей та глибока гуманність, вічна невичерпна щоденна праця, що вела просвітителя до цілковитого самозречення, покинення сфери бажань, думок та суто особистих справ [51, 4].

Аксіоматично, що раннє захоплення Франка ідеями соціалізму та громадівства (громадівський соціалізм), як уже зазначалося, інспіроване бажанням мислителя поліпшити життя свого народу, усунути несправедливість, суспільну нерівність та експлуатацію. З часом світогляд мислителя суттєво еволюціонував. Соціалістичне вчення Франко вже не вважав панацеєю від усіх суспільних нещасть, не відкидаючи, однак, його вагомості в суспільному поступі й застерігаючи від його цілковитої нівеляції. Відійшовши від соціалізму десь приблизно наприкінці 80-х років 19 ст., Франко почав акцентувати на тому, що треба розвивати прогресивні ідеї захисту прав і свобод не захищених суспільних верств людей та поліпшення їхнього політичного й соціального та економічного становища, а не поширювати утопічні доктрини. А. Пашук переконливо доводить: Іван Франко в “міру свого духовного розвитку, суспільно-політичного визрівання, предметного осмислення різних соціалістичних ідей поступово доходив висновку, що людське єство як індивідуальність, народ як сукупна єдність цих індивідуальностей є надто складним явищем, наділеним певними психологічними, моральними, духовними та й природними особливостями, рисами, характеристиками, що не дозволяли людину перетворити в безвольну, посередню і сіру істоту, а народ в тупе слухняне стадо. Чи це буде за капіталізму, чи це за соціалізму людська одиниця прагнуче до індивідуальної свободи і до заповнення свого вільного життя, як і рівно ж народ буде це саме вимагати і робити” [108, 177].

У наукових розвідках “Ukraina irredenta” та “Найновіші напрямки в народознавстві”, які були опубліковані 1895 р., на думку проф. Н. Горбача, Франко вже по-новому трактує соціально-філософські засади соціалістичного вчення та ставлення до марксизму. Ці праці, доводить дослідник, свідчать про переосмислення Франком основних історичних засад розвитку людської цивілізації. У праці “Ukraina irredenta” виокремлено дві важливі вади марксизму. Це “абстрактно-логічне пояснення суспільних явищ, що вело до формулювання своєрідної,

догматичної марксистської термінології, якою і визначалася вся складність суспільного життя; ігнорування матеріалістичною діалектикою історико-еволюційного підходу до наукового з'ясування змісту суспільних явищ і формулювання світоглядно-філософської ненаукової концепції так званої подвійної істини, згідно з якою на будь-яке явище можливі дві взаємовиключні думки, одну з яких дослідник, за своїм уподобанням, може оголосити істиною” [33, 19]. Розкритикував І. Франко й марксистське вчення про державу. Соціалісти, твердив Франко, “дурять себе і других, твердячи, що їх держава демократична, по-воєнному зорганізована, з захованою системою плати має ще якийсь зв'язок з соціалізмом” [184, 504]. А насправді взірцем та засадами держави слугують ”...казарма, армія праці, дисципліна і субординація, хочуть позбавити людськість свободи, ініціативи і солідарності” [184, 504]. Тут І. Франко пророче спрогнозував виникнення тоталітарного радянського суспільства, побудованого на засадах марксизму та соціалізму.

І все ж найважливішими причинами відходу мислителя від марксизму стали події в Європі та Росії, де “послідовники” Маркса і Енгельса “впроваджували” соціалізм насильницькими методами. 1897 році у передмові до збірки “Мій Ізмарагд” Франко пише: “Жорстокі наші часи! Так багато недовір'я, ненависти, антагонізмів намножилося серед людей, що недовго ждати – а будемо мати (а, власне, вже маємо!) формальну релігію, основу на догматах ненависти та класової боротьби. Признаюсь, я ніколи не належав до вірних тої релігії і мав відвагу серед насміхів і наруги її adeptів нести сміло свій стяг старого, щиролюдського соціалізму, опертого на етичнім, широко гуманнім вихованню мас народних, на поступі і загальнім розповсюдженню освіти, науки, критики і людської будучини, не на парламентарнім шахрайстві, що має вести до тої “світлої будучини” [143, 81]. Прикметно, що ці слова не потрапили до передмови збірки “Мій Ізмарагд” у 50-томному зібранні творів Івана Франка, оскільки були неприпустимими для радянської ідеології. Даючи наприкінці 80-х 19 ст.

глибоко обґрунтовану й вивірену критичну оцінку марксизму, письменник з тривогою дивився на динаміку цієї течії в бік Росії, оскільки це також так чи інакше зачепить українську молодь. “Дуже сумно, – наголошував мислитель, – що на сю доктрину ловиться в значній часті гарячіша українська молодіж, хоча соціал-демократизм стає ворожо як против усяких обов’язків суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і против національного українського руху і з того погляду являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура” [189, 272]. Письменник застерігав, що утвердження соціалістичного ладу в Україні може призвести до знищення селян, які в той час були основою суспільно-політичного життя України. На жаль, геніальний розум мислителя не помилився, доказом цього стало розкуркулення селян більшовиками, вивезення найкращих селянських господарів до Сибіру, геноцид 33-го року та багато інших трагічних фактів, що призводили до винищення української нації. Марксистки бачили в селянах ворогів, які стоять на шляху до встановлення їхнього ладу. Єдиним виходом для них був “процес пролетаризації селянських мас, котрі, мовляв, тільки тоді будуть дозрілі для поступу і соціалізації, коли цілком щезнуть з лиця землі яко самостійні господарі, а всі поробляться наймитами, фабричними робітниками та пролетаріями” [189, 273].

Шукаючи відповідь на питання, яку концепцію соціалізму Франко приймає, з упевненістю можемо сказати – жодну. На соціалістичні ідеї не можна дивитися крізь призму якоїсь однієї течії, оскільки вони є результатом наукового пошуку та пізнання багатьох генерацій філософів. Франко визнає та враховує деякі позитивні досягнення певних соціалістичних теорій, але кожна з них як цілісне вчення були незрілими та недосконалими для свого часу, не вирішували нагальних суспільних проблем. На думку Каменяра, пропоновані тоді ідеї соціалізму частково зумовлювали в суспільстві нову мотивацію до пошуків всезагального щастя, але у випадку їхньої реалізації, вважав Франко, не приведуть до

нього, а навпаки – породять деспотизм та руйнацію свободи. Франко наголошував, що “правдивий соціалізм, ідея будучого братерства людського може тільки виграти на тім, коли люди позбудуться ілюзій і хибних доктрин” [145, 71]. Прикметно, що часто вживана дефініція “правдивий соціалізм” позначала не якусь нову наукову концепцію, а була просто метафорою “... ідеалу – соціальної справедливості, на ґрунті гуманного життя” [145, 151]. Щоб розв’язати складні суспільні проблеми, – а саме бажання вирішити їх і привело мислителя до зацікавлення соціалістичними ідеями, – необхідно, на думку Франка, вирішувати конкретні завдання за допомогою реальних конструктивних кроків, ураховуючи суспільний розвиток усіх сфер людської життєдіяльності.

З’ясувати ставлення І. Франка до соціалізму й марксизму вельми важливо з огляду на такі моменти: переосмислення суб’єктивного радянського франкознавства; дослідження, як саме соціалістичні ідеї, що панували на той, вплинули на генезу світогляду мислителя та його творчість; доведення того, що мислитель постійно перебував у пошуку, переосмислював своє бачення й розуміння суспільних та світоглядних проблем, вперто й наполегливо шукав шляхи вдосконалення суспільного устрою. Певні суперечності у творчості мислителя є ще одним доказом того, що титанічна аналітична праця мислителя вела до світоглядних змін.

Важливим питанням, яке неможливо оминати, вивчаючи світогляд мислителя, є з’ясування поглядів Франка на націю, національне питання і їхню кореляцію з соціалістичними ідеями. Тут погляди письменника теж зазнали певної еволюції. На початках своєї творчості вирішення національного питання він бачив крізь призму вирішення соціального. Але пізніше мислитель дійшов висновку, що такий підхід хибний. На думку Б. Кравціва, згаданого умовиводу мислитель дійшов, аналізуючи діяльність тогочасних українських соціал-демократів у праці “Огляд української літератури за 1906 рік”. На думку дослідника, саме тоді І. Франко усвідомив: у такій справі, як “соціалізм, здорові органічні парості можуть в

кожнім краю виростати з виразного національного ґрунту і тільки тоді вони перестають бути сірою теорією і зробляться квітучою нацією” [68, 25].

Франко все більше переконується, що лише за умови першочергового вирішення національного питання можуть бути у висліді розв’язані й надалі і соціально-економічні проблеми нашого народу. Зауважимо, що людина і нація завжди перебували в основі його світогляду. Різним було бачення стратегії щодо подальшого їхнього розвитку. Мислитель узагальнює: “синтезом усіх ідеальних змагань, будовою, до якої мають іти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не в’язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя й розвою нації” [176, 284]. Реалізація національного ідеалу є фундаментальною засадою суспільного добробуту та прогресу. Саме такого остаточного висновку доходить І. Франко. “Ми мусимо серцем відчутти свій ідеал, мусимо розумом уяснювати його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не сотворить його там, а розвій матеріальних відносин перший потопче і роздавить нас, як сліпа машина” [176, 285].

Великий вплив на письменника, як згадувалося, мав арешт та суд, що відбулися 1877 р. над ним та працівниками часопису “Друга” і деяким іншими діячами. “Безтолковий процес, котрий упав на мене, як серед вулиці цегла на голову і котрий скінчився моїм засудженням, хоч у мене не було за душею й тіні того гріха, який мені закидували (ані тайних товаришів, ані соціалізму; я був соціалістом по симпатії, як мужик, але далекий був від розуміння, що таке соціалізм науковий), – був для мене страшною і тяжкою пробою. Дев’ять місяців, пробутих у тюрмі, були для мене тортурою”. [27, 148 – 149]. Однозначно, неправдиві звинувачення, судовий процес, побудований на спотворених фактах, вигадках та домислах, не заслужена кара, понесена молодим Франком та його колегами, назавжди змінили його. “Та не сама тюрма, – писав Франко, – була для мене найтяжчою спробою: засуд кримінального суду, а особливо те, що я опісля застав на світі – сто

раз тяжчий і несправедливий засуд усієї суспільності, кинений на нас, страшенно болів мені. Мене викинено з “Просвіти”, заборонено приходити на “Бесіду...”, а люди з старших, котрі хотіли мали зі мною яке-небудь діло, бачились зі мною тільки в секреті, що мене ще дужче принижувало” [27, 156]. Приниження, суспільна та політична ізоляція, усвідомлення Франком глибокої суспільної несправедливості та “рабського клейма на тілі українського народу” остаточно спрямували його мислительську думку на пошук шляхів для подолання найболючіших суспільних проблем українського народу. Вдало з цього приводу висловився проф. А. Пашук: “Цькування І. Франка з боку “своїх” і “чужих” не зламало його духа творчості та боротьби проти гніту, несправедливості та визиску, не знищило його сили волі стати на захист покривджених, знедолених, пригноблених, не знівечило його піднесення до рівня речника історичної долі українського народу” [108, 77].

Досліджуючи світогляд мислителя, в контексті нашої розвідки важливо з’ясувати ставлення Франка до релігії та до віри в Бога. Це вельми делікатне питання стало предметом зацікавлень багатьох науковців – минулих і сучасних. Дехто досить наполегливо утверджував думку про атеїзм мислителя. Це намагалися закидати йому ще за життя, особливого ж поширення це твердження набуло в радянський період. Але, як переконливо доводить професор Пашук, “не так-то воно було, як писалося і гадалося. Замість того, щоб проникнути в суть духовної творчості І. Франка, критики брали до уваги лише те, що лежало на поверхні і було чуттєво невидимим, не вникаючи в суть справи”. [108, 399].

Атеїстичних впливів Франко зазнав в університетські роки, коли в суспільстві панувала соціалістичної пропаганда. Я. Гриневич у своїй праці “Релігія в житті і творчості Франка” пише, що в молодості Франко “переживав хвили зневіри в шуканні доріг до зрозуміння Бога і Його законів”. Однак це був ранній етап світоглядної трансформації. Франко змінював свій світогляд, формував його в часі та поглиблював. Як ми вже

зазначали, І. Франко був захоплений соціалізмом з його атеїстичним підґрунтям, однак зумів зберегти свої морально-релігійні ціннісні орієнтири. Це видно вже з його ранніх творів, які насичені християнськими ідеями та мотивами (“Могила”, “Любов”, “Божеське в людськїм дусї”, “Коляда”, “Хрест чигиринський”), а також чи не першої наукової розвідки “Лукіан і його епоха”.

Переконливим доказом краху атеїстичних ідей у світогляді Франка, гадаємо, є також поема “Монолог атеїста”, у якій головний герой, “атеїст”, вивчивши усі “премудрості світу” та зайшовши у глухий кут, визнає: “Всеї правди нам, дрібним атомам, не вловить ніколи” [163, 65]. Важливо та необхідно також взяти до уваги те, що в той самий час Франко пише поему “Святий Валентій”, де підносить на особливий п’єдестал ідею християнської любові до людей, ідею віри, пов’язану з активним служінням людям.

Дослідження та аналіз творчості мислителя засвідчує, що від середини 1890-х рр. І. Франко по-новому, з особливою увагою звернувся до християнських засад європейської культури, і в цьому полягає його немала перемога над спокусами того часу. Аргументованим свідченням трансформації світорозуміння Франка крізь релігійну призму є поеми “Святовечірня казка” (1883), “Святий Валентій” (1885), “Панські жарти” (1887), збірка “З вершин і низин”, підзаголовком до якої слова є “De profundis” (“З глибини”), якими починається 129 псалом, – “З глибини звиваю до Тебе, Господи!”

Це також доводить О. Баган, який в контексті аналізу творів, що були притаманні певним періодам творчості мислителя, вказує на світоглядні відмінності та новоутворення в мисленні та свідомості мислителя. Також дослідник аргументує відхід мислителя від атеїстичних та марксистських ідей та посилення його віри в силу духу. Яскравим взірцем є такі твори, як “Лель і Полель”, “Не спитавши броду”, де виведено образи

людей, які своєю силою волі, характеру та віри здобувають щось у житті; поема “Смерть Каїна”, де заперечується ненависть у людині.

Найпромовистішим доказом синтезу духовно-релігійного світорозуміння є поема “Святовечірна казка”, в якій мислитель виразно демонструє нам своє розуміння ваги національної ідеї та ролі церкви в становленні України. Цю поему, зі зрозумілих причин, замовчували радянські франкознавці. Не увійшла вона й до 50-томного видання, оскільки це твір глибинного релігійно-історіософського характеру. Ця “казка”, переконує З. Гузар, “сповнена патріотичного змісту, з чітким визначенням історичної ситуації, є висловом насущних завдань, що стоять перед нацією. Релігійна парадигма увиразнюється тут у конкретних ідеях та образах... У ”Поемці” стверджується пробудження нової свідомості, відродження ідеї єдності, соборності нації” [39, 24].

Ще одним незаперечним свідченням Франкової релігійності є вірш “Хрест”, який був написаний як привітання митрополитові Йосифові Сембратовичу на честь його іменин:

“Хреста нас знаменем хрестили,
Ростем під знаменем хреста,
З хреста пливають всі наші сили
І віра наша пресвята.
...
Той хрест, що побідив поганство,
Осяяв блиском і наш люд,
Прогнав страшную тьму ту – п’янство,
Вказав нам ціль – науку й труд” [161, 84].

Безпосередньою Франковою відповіддю на закиди в атеїзмі стала стаття “Радикали та релігія” (1898). “Що таке релігія?” – запитує мислитель і відразу ж дає відповідь: “Релігією називається не тільки віра в якісь надземні вищі істоти, обдаровані вищою силою, ніж люди; не тільки віра в те, що і в людях є часть тої найвищої істоти (душа) і що люди повинні своїм

життям і своїми учинками наближуватися до тої істоти. До релігії належить також чуття, любов до тої вищої істоти і до інших людей, любов до добра і справедливості, а в кінці також добра воля, постанови жити й самому так, щоб наближувати себе і інших до тої вищої істоти” [180, 268]. Далі, підсилюючи процитовану тезу, додає: “Оці три складники конечні для поняття релігії. Віра без любові і без сильної волі, що показується в ділах, не чинить ще релігійного чоловіка. Так само самі вчинки без віри в вищу справедливість і без любові до тої справедливості і до інших людей чинять чоловіка фарисеєм, але ще не правдиво релігійним чоловіком” [180, 268]. Усвідомлення сутності релігії, вважає Франко, визначення та осмислення головних релігійних засад є визначальними для з’ясування ставлення до неї людини в контексті її віри. Ототожнення радикалів з “безбожниками” цілком неприпустиме, вважав мислитель. “Розум і просвіта не суперечні релігії і правдивій релігійності, – наголошується в статті, – але противно, мусять бути їх головною основою” [180, 271].

Найбільше уваги з усіх релігійних вчень, як ми вже згадували, Франко приділяв християнству та християнській Церкві. “У своєму аналізі Іван Франко розрізняє християнство як духовне вчення і християнську Церкву як організацію, інституцію, розрізняє ідеї та ідеали, які проголосив Ісус Галелеянин, і догматику, різні приписи та установлення, які вже створили отці Церкви, а найголовніше те, що чітко відрізняє християнство від юдаїзму як самостійне, оригінальне, завершене вчення” [108, 390].

Атеїзм, який закидали Франкові, гадаємо, інспірований тим, що письменник часто вступав у полеміку з різними опонентами з приводу важливих релігійних проблем, а дослідники, які говорили про атеїзм Франка, знову ж таки не вникали в суть цієї дискусії, поверхово досліджували його погляди та ідеї, що стосуються християнства, а також через те, його так званий атеїзм, зокрема в радянський час, був їм вигідний. Але, як доводить Пашук, “І. Франко – хто би що не говорив – порушив дуже важливі питання філософсько-релігійного характеру що до духовних

підвалин релігії, над якими могли б добре подумати теологи та філософи. На ці реалії не можна закривати очей, оправдовуючи це певними догматичними установленнями, бо треба виходити із самого духу християнства, а точніше установлень Ісуса Христа” [108, 403]. На думку Франка, християнство переобтяжують багато елементів, з якими воно співіснує і які розділяють християн на моральному та психологічному рівні. “Не знаходячи в своїй вірі огнища, котре б піднімало все його чуття, порушувало все його чуття, порушувало все його єство, народ не може в ній знаходити також достаточного приводу для своїх діл” [180, 270]. Особливо негативним, на думку Франка, було також те, що духівництво не розкривало людям засад релігії, а якщо і робило спробу, то схематично та незрозуміло і часто зовсім не правдиво. “Ми, – писав І. Франко, – вважали конечним на початку сеї розвідки вияснити сю справу, бо наші книжники та фарисеї від самого початку існування радикальної партії кричать та репетують, що радикали ширять безбожність і виступають ворожо супроти релігії, а пильно стережуться вияснити народові, в чім лежить правдива побожність і що то є релігія” [180, 268]. І. Франко не посягав на Христове віровчення, його критика здебільшого стосувалася церковних діячів та їхніх дій, які він вважав багато в чому неправильним та слабкими впродовж тисячоліття. “Радикали, – пише І. Франко, – ніколи не виступають і не виступали ані проти віри в Бога, ані против жодної основи правдивої релігійності. Противно, до всіх людей щиро релігійних, а за тим чесних і не фарисеїв, радикали мають глибоке пошанування, тим більше що таких людей в наших часах дуже не багато” [180, 270]. ”Так само, – зазначає І. Франко, – не виступали і не виступають радикали проти головних установ церковних, проти церковних тайн і обрядів, а тільки виступали і виступають і будуть виступати завсіди проти надуживання тих установ і обрядів до визискування, обдирання та отуманювання народу” [180, 270].

Незаперечним є той факт, що Церква в той час явно недопрацьовувала. Життя уявленнями та засадами, які можна віднести до

ранніх християнських часів, внутрішнє протистояння, чвари, анафеми, необґрунтована та безпідставна боротьба з раціоналізмом, яке вважалося безбожництвом, не були ані церкви, ні народів на користь. Суспільство йшло шляхом динамічного розвитку, яке супроводжувалося трансформацією духовних, культурних та соціальних взаємин, вони наповнювалися новим змістом, модифікувалося світобачення та світорозуміння в суспільстві. Те, що колись церква називала радикалізмом, зараз є суспільною нормою, яка прийшла на вимогу часу. Даючи відповідь опонентам на їхні закиди, мислитель переконував потрібно просто розібратися в самому понятті “раціоналізм”, збагнути його суть у всіх контекстах. Бо “що таке раціоналізм? – запитує І. Франко і відразу дає відповідь: се є змагання – керуватися розумом, просвітою. Є в тім щось злого?” [180, 271]. І. Франко наголошував, що правдиву релігійність не можна будувати на неосвіченості та забобонах. “Ми твердо переконані, що розум і просвіта не суперечні релігії і правдивій релігійності, але противно, мусять бути її головною основою” [180, 270]. Доказом того, що І. Франко мав рацію, слугують також сучасні наукові дослідження, в яких вчені доводять існування Бога та того, що наш Всесвіт сформувався й існує під пильним оком Божого Провидіння. Це вкотре засвідчує, що геніальний розум мислителя випереджав свій час, а погляд його проходив крізь століття. Мислитель вважав віру і розум невід’ємними та взаємопов’язаними субстанціями, і віра мусить у розумі мати підтримку. А. Пашук узагальнює: “Ці положення розкривають світоглядні позиції І. Франка в трактуванні релігій, згідно з якими раціоналізм є невід’ємним компонентом справжньої релігійності людини, осмисленням суті віри і віри в Бога, розумовим умотивуванням існування Бога як надприродної творчої сили, очищенням віри і релігії від забобонів, неуктва і темноти. Раціоналізм не тільки не заперечує віри і релігії, а служить засобом їх зміцнення шляхом осягнення їх духовної чистоти” [108, 406]. Сліпа та не підкріплена розумом віра породжує зло і для людини і для релігії.

1904 року в літературно-критичному віснику І. Франко опублікував наукову статтю “Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм”, у якій він розмірковує над пастирським посланням митрополита А. Шептицького “О квестії соціальной” (1904). Зазначимо, що тут він критикував деякі позиції митрополита А. Шептицького, хоча не завжди, щоправда, мав підстави та рацію. Також мислитель наголошував, що головною метою при написанні статті було звернути увагу духівництва на потребу більш ґрунтовного та всебічного дослідження справ науки і політики, а не підривати авторитет Церкви. Дискусія між митрополитом Андреем і Франком була вельми плідною та далекосяжною, оскільки це були видатні діячі не тільки свого часу, а й сьогодення, вона залишила помітний слід у національно-духовному та суспільно-культурному поступі українства. Митрополит не ображався на зауваження Франка і як справжній високоінтелектуальний мислитель глибоко аналізував Франкові твердження, дещо спростовуючи та обґрунтовуючи, а дещо беручи до уваги. Шептицький усвідомлював що перед ним – видатний інтелект, який щиро й пристрасно переймається проблемами та долею свого народу. Митрополит був добре обізнаний з творчістю Каменяра і чітко усвідомлював, яке значення має вона для суспільства. Вражений смертю І. Франка, А. Шептицький писав, що “в його особі Україна зазнала більшої втрати, ніж на фронтах війни”.

І. Франко також з великою повагою ставився до Андрея Шептицького, відзначаючи його високу інтелігентність, духовність та освіченість пастора і часто пишучи про це. Митрополит Андрей говорить про речі “як європеєць, – писав І. Франко, – він сам думає і силує думати кожного, хто хоче розмовляти з ним. Він старається – перший признак справді мислячого чоловіка – класти дистинкції, розрізнення між речами і поняттями, не мішати різнорідного, не робити заключень і потоптань основних правил логіки, не заслонювати браку власних думок і власних понять цитатами з письма святого, або з “отців церкви” [185, 379]. Ставлення Франка до пастирського послання митрополита не мало нічого

спільного з атеїзмом. Суть цієї дискусії полягала в тому, що письменник і церковний діяч не завжди однаково бачили вирішення певних соціальних проблем, хоча аналогічно розмірковували над ними і переживали щодо їх вирішення.

Р. Чубатий, згадуючи про ювілейний вечір у Львові з нагоди 40-річчя творчої діяльності Каменяра (1913), пише: “Зала Оперного театру була виповнена вщерть, серед грімких оплесків у залу впровадив Івана Франка під руку блаженної пам’яті митрополит Андрей Шептицький і примістив його на почесному місці. Таким чином митрополит Шептицький дав доказ великої пошани і признання ювілятові за його величезні заслуги, а посередньо немов п’ятнував тих, що духово не були доросли до зрозуміння Франкових ідей” [204, 713].

Релігійність І. Франка – вельми складна й водночас актуальна філософська проблема. Як вже згадувалося, на сьогодні маємо чимало наукових розвідок, у яких дослідники намагалися осмислити специфіку “богошукання” мислителя. Сучасні релігієзнавці під поняттям “богошукання” розуміють передовсім важливу форму особистісної самореалізації, “коли пошук Бога для людини стає насамперед пошуком себе, сенсу свого буття, своєї людяності, істинної форми власного існування та можливих шляхів самореалізації” [85, 5 – 6].

Дослідження проблеми ставлення І. Франка до релігії для нас вельми важливе тому, що дозволить глибше зрозуміти та усвідомити його філософські й суспільно-політичні погляди загалом, а також його гуманістичні ідеї. “Адже в різні часи, – наголошує професор Пашук, – його духовну спадщину по-різному трактували; одні просто ігнорували, інші беззастережно відносили її до безбожництва, атеїзму, а треті як реакцію на дві попередні позиції заявили, що це був вигляд глибоко релігійних поглядів, виставляючи це як свого роду реабілітацію мислителя. У цих трактуваннях поглядів І. Франка більше політики та кон’юнктури, аніж об’єктивного наукового їх висвітлення. А щоб представити філософські

погляди І. Франка в їх об'єктивності, треба передовсім вникнути в суть проблематики, що міститься в його творчості, усвідомити зміст його ідейного багатства, що стосується філософських, релігійних, науково-природничих, суспільно-політичних та й інших питань світогляду ученого” [108, 11].

І. Франко як філософ, письменник і непересічний мислитель сформувався на європейських та вітчизняних літературних і філософських традиціях, він водночас і дуже український, і дуже європейський. У зрілому віці Франко багато в чому був несхожий на себе в ранні роки його творчості. Він насправду пережив досить складну світоглядну еволюцію, і його погляди на одну й ту ж проблему, сформовані в різний період, часто кардинально різняться. Поема “пізнього” Франка “Мойсей” яскраво потверджує завершення цієї складної духовної еволюції.

Досліджуючи світогляд та філософські погляди Франка не можна зарахувати до якоїсь філософської течії. На кожну проблему філософського характеру мислитель мав свою власну точку зору, яка завжди виходила з позицій здорового глузду. Багато сучасних науковців сходяться на тому, що філософські погляди Івана Франка носять позитивістсько-раціоналістичний характер. І. Франко справді не дотримувався строго визначеної концепції раціоналізму, хоча й визнавав головні його засади як свою світоглядну позицію. Науку та розум мислитель вважав вирішальним знаряддям пізнання природи та суспільства. Спадщина І. Франка загалом, його філософські погляди мають яскраво виражену етико-гуманістичну спрямованість. Моральна проблематика посідає в його творчості одне з чільних місць. Вдало висловився з цього приводу Е. Соловей, зазначаючи що І. Франко “поєднав гуманність найвищої освіченості й оту спадкову людяну мудрість селянина” [122, 40]. Проф. Т. Біленко вважає, що “важливою характерною рисою творчості Івана Франка треба визнати його громадянське кредо: служити громаді” [9, 25].

Отже, в пошуку та дослідженні джерел, а також соціокультурних умов, що вплинули чи мали підстави вплинути на формування світогляду, І.Франка можемо зробити такі висновки:

Витоки гуманістичних ідей та засад світогляду Івана Франка, зокрема таких, як віра в людину як найвищу цінність, потреба в суспільно корисній праці, його любов до народу та відданість йому беруть початок у його сім'ї, освіченість та високоморальність були визначальними та першочерговими в контексті виховання мислителя. Ті засади, що були прищеплені йому в дитинстві, не знівельювалися впродовж всього життя та розвитку світогляду мислителя, навпаки – поглиблювалися, про що також говорив сам Франко. Надзвичайно вагомим є також вплив освітніх закладів, у яких вчився мислитель. Багато вчителів мислителя, описаних у творах автобіографічного характеру, прямо чи опосередковано вплинули на мислителя, незалежно від їхнього педагогічного хисту. Низка проблемних ситуацій та низький рівень навчання в школі підводили мислителя до складних роздумів та висновків, які відобразилися у світогляді та творчості.

Знаковими в контексті впливу на генезису світогляду Івана Франка були також певні події та життєві обставини. Це рання втрата батьків, арешти та ув'язнення, які пережив Франко, вплив людей, з якими він спілкувався та приятелював. Важливим є врахування всіх можливих чинників, але мусимо визнати, що все врахувати та об'єктивно вивчити є майже нереально.

Вагомими є також індивідуально-психологічні передумови світогляду Франка – темперамент, задатки, крізь призму яких формувався характер мислителя, морально-світоглядні засади, ціннісні орієнтації та його гуманістичні ідеї.

Певні суперечності у творчості мислителя, які викликають багато дискусій, є незаперечним доказом того, що світогляд мислителя постійно перебував у розвитку та інтелектуальному пошуку. І.Франко як письменник та науковець, мислитель та філософ сформувався на гармонійному

поєднанні українських та європейських письменницьких і філософських традицій. Усе над чим працював мислитель, досконале, актуальне і в національному й світовому вимірі.

На формуванні світогляду мислителя позначилися також чинники макросередовища. Маємо на увазі перехідний характер доби, який відзначався особливими суспільно-політичними та ідеологічними тенденціями та процесами, що відбувалися в Галичині і Європі.

Серйозний вплив справляли різні наукові філософські концепції, які досліджував Франко. Багатьма з них мислитель захоплювався в певний час, оскільки певні положення з них були на той час актуальні.

До формування світоглядних засад і позицій Франка суттєво спричинилося й те, що він професійно займався історією, літературознавством, економікою, був добре обізнаний з філософією західноєвропейського напрямку, намагався зрозуміти їх з первинних засад і принципів, переосмислити їх, що згодом знайшло вияв у його наукових працях.

Приниження, суспільна та політична ізоляція, усвідомлення Франком глибокої суспільної несправедливості та “рабського клейма на тілі українського народу” безповоротно спрямували мислительську думку на пошук шляхів для подолання найболючіших суспільних проблем.

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

I. Франко як письменник, науковець та філософ сформувався на гармонійному поєднанні українських та європейських письменницьких і філософських традицій. Світогляд мислителя є однією з вершин української філософської думки. Усе, над чим працював мислитель, має досконале, акцентуальне і непересічне навіть в координатах світової гуманітаристики значення. Його концептуальні філософські ідеї невід’ємна та вагома складова загальноєвропейського філософствування кінця XIX – початку XX ст.

Дослідження передумов формування та еволюції світогляду Івана Франка є надзвичайно важливим кроком та своєрідним ключем до осмислення спадщини мислителя, зокрема його гуманістики.

Світогляд Івана Франка ніколи не був одноцільним, чи однополюсним. Жодна наукова концепція не була для нього домінуючою чи засадничо визначальною. Багато ідей у творчості філософа, які продуковані у різний час, мають певні суперечності. Це доводить, що письменник змінював свій світогляд і в часі поглиблював його.

Іван Франко як мислитель світового масштабу не міг бути застиглим у своїх поглядах і навіть певних захопленнях. І все ж, попри динамічність та змінність він завжди обертався навколо центрального стабільного вістря – любові до людей та віри в неспинний суспільний поступ.

Іван Франко кінцево не поділяв жодної соціалістичної доктрини. Соціалістичні ідеї мислитель досліджував крізь призму багатьох соціалістичних течій. Соціалізм, зокрема марксистська течія, мали суттєвий вплив на письменника, однак в своїх комплексних підходах у процесі переосмислення були відкинуті.

Каменяр визнавав та брав до уваги окремі позитивні ідеї певних соціалістичних теорій, але всі вони навіть сукупно були незрілими та

недосконалыми і не вирішували нагальних суспільних проблем. Єдина користь від них була в тому, що ідеї соціалізму певною мірою зумовлювали у суспільстві мотивацію до пошуків стратегій щодо поліпшення суспільного життя. Мислитель застерігав, що в разі реалізації соціалізму, в суспільстві запанує деспотизм та будуть зруйновані цінності свободи.

Істинний “соціалізм” у мислителя асоціювався з фундаментальною перебудовою суспільних взаємин на принципах гуманізму. Франко був твердо переконаний, що ідеї соціальної справедливості можна досягнути тільки тоді, коли у суспільстві будуть утверджені справжні гуманні людські засади.

Незважаючи на раннє захоплення соціалізмом з його атеїстичним підґрунтям, Іван Франко зумів зберегти прищеплені в дитинстві морально-релігійні ціннісні орієнтації та засади, а також зміцнив їх в процесі еволюції свого світогляду.

Теза про атеїзм Івана Франка – це результат радянського ідеологічного нашарування, цинізму, недолугості та схематизму франкознавчих досліджень. Релігійність Івана Франка аргументовано засвідчують поеми “Святовечірня казка” (1883), “Святий Валентій” (1885), “Панські жарти” (1887), збірка “З вершин і низин”.

Філософські погляди Івана Франка не можна віднести до якоїсь філософської течії, хоча вони частково мають позитивістсько-раціоналістичний характер. Учений також визнавав деякі принципи раціоналізму як свої світоглядні, на кожному проблемі філософського характеру мав власні погляди.

І. Франко зумів скорелювати й збалансувати погляди на вирішення націєтворчого питання у взаємодії із соціальними проблемами суспільства, дійшовши цілком слушного висновку, що лише за умови першочергового розв’язання національного питання можна в перспективі успішно вирішити й соціально-економічні проблеми і домогтися загального поступу.

Справжнє, глибоке людинолюбство (а не позірна філантропія), щира й жертвна любов до свого народу, щоденна безкорислива праця задля загального блага, поступ і самозречений чин – ось наріжні камені гуманістики Івана Франка.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ ГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕЙ ІВАНА ФРАНКА

2.1. Становлення особистості як суспільний феномен

Досліджуючи процес становлення людини та її важку боротьбу за виживання, Іван Франко передовсім виявив у цьому процесі дві тенденції, зумовлені об'єктивними чинниками. Це перевага зовнішніх обставин над людиною в боротьбі за існування і – навпаки – можливість людини керувати обставинами і мати над ними певний контроль. Ці фактори формують, з одного боку “одинокість”, прагнення людини до автономності, з іншого – людську солідарність. Учений також виокремлює певні віхи становлення людини і суспільності, скажімо відкриття й використання вогню, формування мови, моральності, культури, сім'ї, виникнення держав і релігії.

Становлення особистості є одним найбільш актуальних соціальних аспектів суспільного життя та постійно вимагає глибокого наукового обґрунтування сутності чинників, що впливають на нього. Цей процес потрібно розглядати крізь призму виховання та формування особистості, оскільки, “по суті у вузькому смислі виховання характеризує становлення особистості, а в широкому її формування. В останньому розумінні воно охоплює не лише виховну роботу сім'ї, школи, ВНЗ, громадських організацій, але й вплив усього життєвого укладу суспільства, пануючих у ньому ідей, вплив літератури, мистецтва, засобів масової інформації, церкви, а також освіти і навчання”, – доводить Н. Скотна [118, 166].

В умовах складних трансформаційних процесів, що відбуваються в наш час, значна частина української молоді ще не готова повноцінно

включитися в суспільні взаємини. Це явище є вагомою суспільною проблемою, наслідки якої для нас можуть бути вельми негативними. Передумовами її виникнення є низка інших суспільних проблем, скажімо, втрата надійних соціальних орієнтирів у суспільстві, часткове нівелювання попередньої системи ціннісних орієнтацій, низька можливість реалізації молоддю власних життєвих планів та устремлінь. Відсутність позитивних життєвих “маяків”, послаблення дії старих регулятивних механізмів, несформованість нових і зумовили суттєве посилення перебігу негативних явищ та тенденцій у суспільстві. З вирішенням цих проблем аж ніяк не можна зволікати. Гадаємо, є потреба осмислити увесь спектр цивілізаційних викликів, що постали перед молоддю, передовсім на рівні їхньої взаємопов’язаності та взаємозумовленості. На думку І. Надольного, “проблема особистості, її духовності має багатовимірний характер і досліджується останнім часом на основі досягнень природничо-фундаментальних і соціогуманітарних наук, які дедалі глибше проникають у всі клітини її взаємозв’язку із загальним рівнем розвитку виробництва і культури як у світовому масштабі, так і в національному сучасному поступі” [96, 280].

Становлення молоді в суспільстві здебільшого досліджують та аналізують крізь призму “соціалізації”, яка охоплює всі стадії розвитку та формування особистості, позаяк саме соціалізація є тим процесом, у “ході якого люди залучаються до соціуму життя, навчаються дотримуватися соціальних норм, установок, зразків поведінки, засвоюють певні соціальні ролі; процесом який уможлиблює існування суспільства і передачу його культури від покоління до покоління” [123, 341].

Зазначимо, що соціалізація особистості – надзвичайно складний та багатогранний процес. Дослідження соціалізації має міждисциплінарний характер в основному в контексті соціально-філософського, соціально-педагогічного й соціально-психологічного напрямків, що між собою дуже тісно пов’язані. Трагування процесу соціалізації в кожного з цих

напрянків має свої особливості та відмінності, однак всі сходяться на тому, що соціалізація – це надскладний процес становлення особистості, який відбувається під впливом багатьох факторів.

Людина як особистість формується та “поглиблюється” в контексті свого входження в довколишнє середовище та пізнання його, а також утвердження себе в ньому як активного та творчого суб’єкта. Водночас надзвичайно важливу роль у її становленні відіграють вроджені якості, оскільки джерелами психічного розвитку є і соціальне і біологічне. На жаль, багато науковців недооцінюють біологічний фактор у становленні особистості, а подеколи й протиставляють його соціальному.

Дискутуючи над співвідношенням біологічного та соціального, наголошує Н. Скотна, не можна забувати про третій фактор – психічний адже природа особистості “визначається не лише задатками (біологічними) і соціальним середовищем та вихованням (соціальним), але й внутрішнім “Я”, тобто психічним” [118, 138]. Добре усвідомлював та розумів цю проблему Іван Франко. Свої глибокі роздуми та рефлексії мислитель обґрунтував у символічній концепції “ідеалу людської довершеності”. І. Франко вважав, що всі ці фактори перебувають у єдності та взаємодії. “Цілий чоловік”, вважав мислитель, має гармонійно поєднувати соматичні та психічні якості, де “дух і тіло одно суть” [153, 189].

Надважливими чинниками, що впливають на становлення молоді в сучасному суспільстві, є складні трансформаційні політико-економічні й соціокультурні тенденції та процеси як загальноукраїнського, так глобального характеру.

Становлення й розвиток особистості – це результат взаємозумовленого двостороннього процесу взаємодії людини із зовнішнім середовищем. Зовнішнє середовище є в певному сенсі спектром чинників, що постійно і часто не усвідомлено впливають на людину. Важливо наголосити, що людина в цьому процесі виступає активним учасником і

завдяки феномену власної унікальності та індивідуальності корегує результати цієї взаємодії.

Суспільні чинники, які впливають на особистість, у науковій літературі не мають чіткої класифікації. Критерієм їхнього поділу може, на нашу думку, слугувати міра впливу соціуму на їхню дію в контексті становлення особистості. Цей підхід дозволяє поділити їх на дві групи – стихійні та суспільно організовані.

До стихійних чинників належать культура, спілкування з ровесниками, умови життєдіяльності та зовнішнього середовища тощо.

Суспільно організованими факторами є соціальні інститути та організації, засоби масової організації, молодіжні громадські організації тощо. Окремі чинники, скажімо інститут освіти, створені суспільством з метою цілеспрямованої дії на особистість, суть якої полягає у відтворенні та закріплення певних типів людської поведінки, вихованні та розвитку молодого покоління відповідно до суспільних потреб, підготовці молоді для повноцінного становлення в суспільстві. Їхня дія почасти носить стихійний характер, який соціум мусить об'єктивно врахувати. У процесі виховання молоді важливо зважити всі фактори, які впливають на особистість. Конче необхідно збалансувати їхню взаємодію, передовсім соціальних інститутів. Світ увесь час змінюється та розвивається, тим самим вимагаючи й постійної особистісної еволюції, наголошував Іван Франко. Рушійною силою суспільного прогресу, доводив мислитель, є постійне вдосконалення та розвиток суспільних відносин та науки.

Незважаючи на те, що наприкінці 19 ст. – початку 20 ст. дослідження проблеми становлення особистості накреслювалося лише пунктирно, Іван Франко зробив вагомий внесок у її висвітлення. Відразу ж зазначимо, науковець не писав спеціальних праць із зазначеної проблематики, однак у його спадщині є багато художніх творів та наукових статей, де науковець дає нам чимало цінних порад та ідей щодо процесу становлення й розвитку особистості. Питання становлення особистості Іван Франко розглядав

здебільшого в контексті соціальних та морально-духовних запитів суспільства. Більшість творів, що стосуються означеної проблеми, написані на основі власного життєвого досвіду та спогадів дитинства, років навчання в сільській і міській школах, і мають здебільшого автобіографічний характер. Це оповідання “Малий Мирон”, “Краснопис”, “У кузні” та ін. Тут, як сформулював сам Франко, відтворені картини виховання сільської дитини “від перших проблисків власного думання, завершуючи найвищими ступенями середньої школи”, формування її характеру, світогляду, становлення особистості у суспільстві. Зауважимо, що світоглядна концепція згаданих творів вибудована на діалектичній єдності таких понять, як “дитина і сім’я” “дитина і світ”, “дитина і школа”, “дитина і суспільство”. Власним автобіографічним досвідом мислитель ділиться в наукових статтях, спогадах, листуванні тощо. Творча спадщина Івана Франка для нас – невичерпне джерело духовного збагачення і практичного досвіду. Вивчаючи творчість мислителя, з упевненістю можемо сказати, що філософські та педагогічні ідеї щодо становлення української молоді не втратили своєї актуальності та співзвучні із тими завданнями, які стоять перед сучасним українським суспільством.

Одним з найважливіших чинників становлення особистості є сім’я. Саме сім’я і школа разом виступають і засобами соціалізації, і соціальними інститутами. Також вони впливають на вибір людиною цінностей, на її світобачення та самовизначення і виконують роль культурної тяглості суспільства. Сім’я є першоосновою розвитку дитини як особистості. На сім’ю передовсім покладається відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини, обов’язок дбати про фізичне та психічне здоров’я, створювати належні умови для розвитку природних здібностей, виховувати працелюбність, почуття доброти, милосердя, шанобливе ставлення до рідної мови, старших за віком, а також повагу до національних, історичних та культурних цінностей свого народу.

Взаємодія сім'ї та дитини, її вплив на неї є надзвичайно складним процесом: “Це вплив усієї атмосфери і мікроклімату сім'ї на формування особистості дитини. Можливість виховного впливу на дитину закладена в самій природі ставлення батьків до дітей, сутність якого полягає в розумній опіці, наданні свободи, усвідомленні відповідальності, спілкуванні старших з молодшими” [8, 27].

Саме сім'я дає дитині розуміння приналежності до суспільства, усвідомлення необхідності бути людиною. Сім'я гармонійно та органічно пов'язує індивідуально-особистісну та громадсько-колективну складові, виконує функцію передачі та становлення ціннісних орієнтирів наступному поколінню.

У творчій спадщині Івана Франка є багато оповідань, які постали на основі його спогадів про сім'ю та дитинство. Про це говорив і сам мислитель. Багато людей, фактів, подій, образів мальовничих куточків рідного краю, що зображені в його творах, часто поставали на реальному ґрунті. Автобіографічними є, зокрема, оповідання “Малий Мирон”, “У кузні”, “Оловець” та ін. У цих творах Франко описує, яке значення в його житті та творчості мала сім'я, говорить про її та її колосальний вплив його особистісне становлення. Також мислитель подає в них багато цінних порад та ідей щодо виховання в сім'ї. Згадуючи дитячі роки, Франко пише: “На дні моїх споминів, десь там у найглибшій глибині горить огонь. Невеличке огнище неблискучого, але міцного огню освічує перші контури, що виринають із темряви дитячої душі. Се огонь у кузні мого батька... І мені здається, що запас його я взяв дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя. І що він не погас і досі” [187, 159]. Батьківська кузня стала для майбутнього письменника життєвою школою, а батькові оповідки та розповіді селян про Борислав і тяжке життя народу в ньому – першими незабутніми уроками. Світлий образ батька як гуманної людини і поборника громадських інтересів закарбувався в поетовій пам'яті на все життя. Описуючи в оповіданні “У кузні” виховний вплив родини та

батьківського горнила, Франко говорить: “І певно, в ту пору ніхто з них не думав, що та кузня, і та компанія в ній, і той її дружній радісний настрій лишаться живим і незатертими в душі маленького рудоволосого хлопчини, що босий, в одній сорочці сидів в куті коло огнища, і якого дбайливий батько чає від часу просив відступити від скачучих іскор” [187, 169 – 170].

Непересічна особистість Якова Франка передалася і синові. “По своєму батькові, як твердив Іван Франко, він успадкував потребу праці заради громади” [35, 68]. Допитлива дитяча натура вбирала в себе все побачене та відчуте, пам'ять фіксувала постаті людей, що відвідували батьківську кузню чи гостювали в хаті, їхні розмови, розповіді, радощі, турботи.

Батько першим зауважив неабиякий розум сина, втішався поведінкою дитини і навіть зробив синові у кузні окрему лавку, на якій той пробував і собі кувати. Але в нього виходило зле, і батько казав Іванові: “З тебе не буде коваля, ти будеш попом”. У батьковій кузні пробуджувалися й міцніли у хлопця повага до працьовитих рук, любов до людей, співчуття до їхнього горя. Очевидно, також там відкривалося перед ним мистецтво оповіді – з батькових оповідань і притч, з численних історій, бувальщин, анекдотів, спогадів, у яких пригоди перепліталися “з короткими та меткими характеристиками людей... та місцевостей”. Саме в кузні починав формуватися той запас життєвих вражень і душевних знань мислителя, без яких не може розвинутися письменницький талант. Кузня допомагала Франкові пізнавати й відчувати людей. З неї мислитель виніс глибоку любов до праці, до роботящої людини, до її пісні, виніс відразу до нероб і дармоїдів, що пожирають працю рук чужих, а також палку віру в можливість кращого життя робочого люду. Поет назавжди зберіг у серці ніжну вдячність батькові за його мудру школу виховання, з гордістю згадував його як мужню натуру, що не зломилася під тиском нестерпних ударів долі і змогла промінитись душевною теплотою та щедрістю. Письменник завжди визнавав вплив архетипу поведінки батька на своє

життя, і передовсім на свою творчість, що й висвітлив якнайточніше саме у дитячих оповіданнях.

Від матері Марії, яка була висококультурною та надзвичайно чутливою людиною, І. Франко дістав у спадок “... співацьке серце, вразливе на красу й добро і горду душу <...> одна тільки жінка, – пише І. Книш, – зайняла в душі І. Франка місце окремішне і незаступиме. В своєму серці носив він античний респект до матері. Вона в житті йому була провідною зорею” [65, 71].

Важливим чинником у контексті становлення особистості є навчально-освітній заклад. Він також виконує низку домінуючих суспільних функцій – самозбереження, самовідтворення та саморозвиток соціуму.

Освітня проблематика – одна з пріоритетних у наукових пошуках Івана Франка. Освіта, на думку мислителя, є чи не визначальний фактор соціальних трансформацій та поступу та головна сфера, яка формує потрібні для розвитку особистості та суспільства умови. І. Франко переконував, що “... народи тільки тоді зможуть досягнути щастя і свободи, коли всі будуть вченими працівниками, тобто коли кожний буде розвинутий розумово, по можливості як найвсебічніше, і коли кожен буде у змозі використовувати свої сили на добро загалу і на добро своє власне” [165, 33].

Школі та особі вчителя І. Франко відводив чільне місце в розвитку юного покоління та пробудженні в нього національної свідомості. Покладаючи на них велику відповідальність в успішності перебігу процесу становлення молоді, мислитель наголошував, що “з кожного недоростка виховання може зробити або лінивого або робочого, упертого або податливого, непослушного або і послухного молодця – а коли вони напrawdę були такими, то вина знов-таки спадає на учителів” [45, 86].

Як справжній гуманіст, він добре усвідомлював, що виховати національно свідому молодь без кардинальних змін в освіті, вирішенні

важливих суспільних проблем, увагу на які він звертає в своїх творах, без патріотично та морально-духовного виховання неможливо. Крилатий вислів Івана Франка “Учителем школа стоїть” немовби “акумулює ті сподівання, які суспільним поступом покладені на цю важливу дійову особу. Адже вона повинна бути не сліпим знаряддям владних структур, а творчим чинником, здатним пробудити душу вихованців, розвинути у них громадянське світовідчуття і світосприймання, налаштувати на діяльність для блага народу” [9, 23]. Надважливо в навчально-виховній діяльності педагога, вважає Франко, опертися на природно закладену в дитині духовну та розумову основу, допомогти їй визначити та сформувані справжні моральні цінності. Адже від того, що вкладе вчитель в душу дитини в шкільні роки, залежатиме, як вона будуватиме свої стосунки з навколишнім світом.

Головними принципами навчання та виховання Івана Франка, на думку Г. Васяновича, є: природовідповідність, культуровідповідність, науковість, послідовність і системність, інтегрованість наукових знань, виховне навчання, зв'язок з реальним життям, індивідуалізація [18, 27].

Як ми вже наголошували, виховання дітей розпочинається в сім'ї і вдосконалюється в процесі подальшої соціалізації. Це не лінійний перебіг обставин реального світу, тут можливі впливи вельми суперечливих чинників, адже виховання не завжди базується на загальнолюдських та національних цінностях; школа, про яку писав Франко, може бути джерелом гуманних засад або ж антигуманних впливів; окрім того, є ще й інші малі чи великі групи й осередки, часто випадкові, які також впливають на дитину.

Такими групами, на думку Івана Франка, є молодіжні рухи, громадські організації та товариства, вагомість яких у становленні особистості не можна недооцінювати. Адже саме тут особистість може знайти розуміння та підтримку. Також молодіжні осередки допомагають молоді, особливо в юнацькому віці, реалізовувати свої потреби в самовизначенні та самореалізації, розвивати та усвідомлювати себе на рівні

особистісному. “Залучаючи молодь до активної участі в різних заходах, громадські організації безпосередньо впливають на виховання та розвиток молодої людини, де вона отримує практичний досвід, необхідний багаж знань і умінь, стає самостійним ініціативним, цілеспрямованим і значущим для суспільства соціальним суб’єктом” [24, 71].

Прагнення людей до об’єднання, наголошував Іван Франко, є природною потребою, оскільки “чоловік – громадський звір, він живе на світі не сам, а в родині, в громаді; для родини, для громади він мусить віддавати частину своєї свободи і свого особистого права” [194, 332]. Участь молоді в певних об’єднаннях, на думку мислителя, може компенсувати нерозуміння з боку дорослих, дати поштовх до розвитку здібностей, а також до формування важливих вмінь та особистісних якостей, зокрема таких, як суспільна активність, відповідальність, ініціативність тощо.

Болючою суспільною проблемою, доводив Франко, є те, що держава не сприяє громадській активності молоді, а подекуди затискає її ініціативу. На жаль, ця проблема не втратила своєї актуальності і досі. Мислитель постійно закликав молодь відстоювати свої переконання і права. “Наша масова інерція, твердив Франко, ... мусить уступити місце живій, критичній праці думок і готовності – все і всюди подати й свій голос у загальній справі, виконувати діяльно, на власний ризик, але з повнотою свідомості своє горожанське право” [169, 406].

Вагомим чинником, що впливає на суспільство та становлення особистості, на думку мислителя, є інтелігенція. Інтелігенція як суспільний прошарок виконує низку важливих функцій, скажімо, розвиток науки, поширення культури в суспільстві, формування суспільної свідомості тощо. На інтелігенцію Франко покладав також обов’язок розвивати громадянську свідомість, підносити українську духовність та державність, зберігати національну ідею та ідентичність “Праця інтелігенції галицьких, а почасти вже і буковинських русинів над народом, над масою народною, що віками

перейшла безчисленні проби огню і заліза, а не подалася, спасла нам нашу руську народність, нашу руську віру, схоронила в собі ціло руський характер” [167, 438], – зазначає І. Франко.

Рефлексуючи над важливими суспільними проблемами, Франко дійшов висновку, що тим єдиним, кому під силу вирішити їх, є інтелектуальна еліта, а тому покладав на неї велику відповідальність: “Мені здається, що як люди, обдаровані свідомістю і даром думки, ми всі повинні про се думати, думати більше й інтенсивніше, ніж про все інше, що нас цікавило досі” [169, 402].

І. Франко переконаний, що стрижнем нації має стати проста людина, але озброєна освітою та наукою. А тому “інтелігенція повинна передовсім бути інтелігенцією, повинна бути громадою людей з широким образованием, з виробленим характером, з щирим чуттям до народу; а відтак інтелігенція повинна з ідентифікуватися, злитися з народом,.. повинна стати робітником, як він; повинна стати для нього і адвокатом і лікарем, і вчителем, і порадником, і покажчиком в ділах господарських, і добрим сусідом і помічником у всякій нужді. Інтелігенція повинна жити з народом і між народом не як окрема верства, але як невідлучна часть народу” [192, 147 – 148]. Мислитель також наголошував на тому, що прикладом для молоді вона повинна бути не тільки в моральних настановах, а також в особистих справах “ з поступом часу, повинна вчити його вільнодумства на полі релігійнім, правдивої гуманності на полі етичним,.. дружності і асоціації на полі економічним” [192, 149].

Вагомим чинником у становленні особистості, є зокрема, цінності. Система цінностей – це досить точний показник духовного розвитку суспільства та соціального прогресу людства. Цінності становлять смисловий вимір людського буття людини, виступаючи “... від особистісно осмисленої соціальної норми до усвідомленого і прийнятого сенсу життя” [75, 18]. Цінності як соціальне утворення не можуть бути істинними чи хибними. Як не дивно, саме прогрес поглиблює й ускладнює ціннісну

світорецептивну модель людини. Прірва, яка ширшає між ідеальним та реальним, ускладнює формування аксіологічного виміру свідомості особистості, наслідком чого може бути нівелювання актуальної дотепер системи цінностей, а результати бути вельми плачевними, оскільки традиційні загальнолюдські та національні цінності, моральні норми – це своєрідні регулятори суспільних взаємин. Відтак батьки, головно – вчителі, мусять бути хранителями та носіями загальнолюдських і суспільних цінностей – духовності, культури, розуму. Саме їм відведена роль головної ланки в розвитку світобачення молоді та світорозуміння в контексті історичного минулого, сьогодення й майбутнього суспільства. Стратегічна ж мета – формування в молоді ціннісних орієнтирів, духовності та моралі, виховання їх свідомими громадянами та переконаними патріотами своєї держави.

Також важливим суспільним завданням, на думку Франка, повинно бути формування в молоді працьовитості та усвідомлення праці як цінності. На думку мислителя, праця дуже часто постає як потужний чинник виховання, зокрема духовно-морального вдосконалення особистості.

На основі трудової діяльності людина творить суспільство, а суспільство, своєю чергою, творить людину. Саме праця як доцільна діяльність людини створила її тілесну організацію. Під впливом праці людина, зберігаючи свою біологічну природу, трансформується в суспільну істоту. Отже, людська дійсність включає не лише природні, а й штучні, “надприродні” соціальні та культурні фактори.

Виховання повноцінної особистості, переконаний Іван Франко, можливе через постійне долаття життєвих труднощів, повсякденну працю, де визначальними мають стати власна думка та духовна праця. Ці філософсько-педагогічні засади виразно проступають в оповіданні “Борис Граб”. І. Франко майстерно змальовує взаємодію вчителя Міхонського та його учня Бориса Граба. “Нестандартні” на той час педагогічні методи вчителя дають блискучі плоди. Міхонський особливу увагу звертає на

розвиток самостійного мислення учня, знайомить з його з класикою художньої літератури, з метою розвитку уяви, світогляду та світобачення учня працює над вдосконаленням моральних якостей, залучає свого учня, поряд з теоретичним засвоєнням знань, до занять фізичними вправами та опанування певних ремесел. “Наука мусить іти у парі з розвиванням тіла” [155, 117], – підкреслював І. Франко у листі до О. Рошкевич. Цей виховний симбіоз приносить блискучі результати, у Бориса розвивається багато позитивних якостей, зокрема працелюбність, наполегливість, відповідальність тощо.

Розвиток таких рис особистості, як індивідуалізм, активність, самостійність, має стати пріоритетним у процесі соціалізації особистості й усвідомлюватися суспільством на рівні важливих людських цінностей. Зазначимо, що наведені якості як цінності більше характерні для “західної” аксіологічної парадигми. У “східній” парадигмі пріоритетними цінностями особистості є справедливість, гуманність, людяність тощо. На сучасному етапі цивілізаційного розвитку головною установкою у вихованні та становленні особистості має бути не протиставлення, а взаємодоповнення та гармонізація зазначених ціннісних пріоритетів.

Одним з найвагоміших чинників становленні молоді є культура. Нагадаємо, що під культурою в широкому розумінні сьогодні розуміють “рівень суспільного розвитку людства, так само як і процес удосконалення людини та суспільства” [120, 421].

Феномен культури часто привертав та продовжує привертати увагу багатьох дослідників, розглядаючись у контексті різних філософських теорій та концепцій. Ще в античності термін “культура” вживався для позначення процесу людського вдосконалення, розвитку та “облагородження” її внутрішнього світу. В епоху Відродження культуру проголосили “засобом формування ідеальної універсальної особистості, всебічно освіченої, вихованої, яка творчо впливає на розвиток наук і мистецтв, сприяє зміцненню держави” [120, 421].

Культура виконує низку важливих суспільних та світоглядних функцій. Це, зокрема, пізнавальна, інформативна, комунікативна, регулятивна, нормативна, аксіологічна, світоглядна та виховна. Культура в процесі становлення особистості не лише допомагає пристосуватися людині до певного соціального середовища, вона всіляко сприяє процесам соціалізації, виконує роль універсального фактору особистісного саморозвитку, формує духовне обличчя людини та її світоглядно-ціннісну шкалу.

Вагомого значення культурі в процесі виховання та розвитку особистості надавав також Іван Франко. Особливо важливу роль тут, вважав мислитель, виконують традиції, звичаї й обряди народу. На їхній основі відбувається формування особистісних якостей людини з раннього віку. Національні звичаї та традиції не тільки допомагають особистості включитися в національну спільноту людей, а також мають світоглядний характер, через них формуються потреби, моральні ідеали, переконання, бачення світу. “І. Я. Франко вчив, – зазначає В. Савинець, – щоб діти працюючих виховувалися на традиціях свого народу, виробляли національну гордість за свою мову, культуру, звичаї” [115, 66].

Національні звичаї та традиції сповнені потужною духовно-моральною та естетичною сутністю, віддзеркалюють культурно-історичне та суспільно-політичне життя народу упродовж всього часу. Саме завдяки їм нам вдалося зберегти свою національну ідентичність та культуру, які постійно піддавалися впливам, подеколи свідомо спрямованим проти України, аби знищити нас як націю. Цілком поділяємо міркування Івана Франка, який говорив, що “виховання народу мусить вирости з традицій, з культурного стану того народу, мусить корінитися в характері, привичках народу, інакше се буде даремна трата часу й сил” [191, 15].

З великою повагою і вдячністю ставився Франко до тих українських постатей, які намагалися відроджувати, пропагувати й розвивати духовність й українську культуру. Мислитель про них писав: “Ся генерація звіяла бурю

в нашій національній життю, рівночасно прочистила повітря, проложила не в однім напрямі нові стежки. Вона розбудила пристрасті там, де вперед була байдужість і рутиня, оживила пульс народного життя. Се був той запас свіжих сил, який віднайшла в собі наша нація в хвилі тяжкого пригноблення” [149, 476].

На всебічний розвиток та становлення молоді неабиякий вплив також мають, вважав Іван Франко, такі важливі культурні чинники, як писемна та усна народна творчість. Вони допомагають молодому поколінню глибоко проникнути в духовний світ свого народу, зрозуміти витoki культури, історії та способу життя.

В усній народній творчості, у створених народом казках, приказках та прислів'ях закорінені особливості національного характеру, світобачення та світосприйняття, духовно-моральні ідеали. У них знаходимо народну мудрість та багатовіковий життєвий досвід, основна частка якого стосується виховання. Близькі за суттю та стислі за формою, приказки і прислів'я є розумним та добрим порадиником, взірцем для наслідування та повчання інших, постають специфічними неписаними законами життя, які прямо чи опосередковано впливають на формування особистості. І. Франко радить використовувати “народну” літературу в процесі формування молоді, зазначаючи, що наша держава, на відміну від багатьох європейських, має величезну кількість такої “багатої, високогуманної, живої і справді національної, а для студіуму гімназійного ... зовсім придатної усної, народної словесності, пісень і оповідань історичних, малюючих 1190-літню минувшість нашого народу, його без численні невзгоди, погляди і змагання” [45, 119].

У народній творчості, історичних переказах і легендах, його фольклорі, вважав мислитель, утілюється душа народу. Тогочасний австрійський уряд розумів вагомість цього народного скарбу, пише Франко, а тому старався знівелювати цю спадщину і в освіті, і в громадсько-політичному житті через те, що краєзнавство “легко могло б пробудити у її

мешканців надто велику любов до свого краю, небезпечні думки про давнє і недавнє минуле...” [141, 117].

Вагомий вплив на особистість має також писемна спадщина. Її роль та значення у становленні світогляду та моральних цінностей, усебічному духовному розвитку молоді архиважлива. Надаючи пальму першості художній літературі у формуванні високоморальних якостей та цінностей, розвитку суспільної свідомості, Франко майже у всіх своїх художніх творах наводить ситуації боротьби добра і зла, справедливості та кривди, зображує героїв, що ведуть боротьбу і за свої права, і за права своєї громади чи народу загалом. Герої цих творів є чудовим взірцем для наслідування і мають неабияке виховне значення для молодого покоління.

Суспільство, як і кожна людина, здатні змінюватися, вдосконалюватися. Але результативність цього процесу, – і це аксіома, – залежить від діяльності певних членів і інститутів суспільства, зокрема сім'ї, школи, оточення тощо. Тому важливо те, який приклад подають вони нам у поведінці, культурі спілкування, і цим виховним фактором не можна знехтувати.

Неодмінним атрибутом становлення молоді, а також складовою культури людини й того соціального середовища, в якому здійснюється її взаємодія із собі подібними, є мова та спілкування. Тут позначаються ціннісні пріоритети, позиції, соціальні ролі, які виконує індивід у суспільстві. Культура спілкування визначає способи взаємодії людей у конкретних ситуаціях, виходячи з норм, традицій, національної своєрідності суспільства. Кожна епоха несе на собі відбиток культури спілкування, яка, з одного боку, відповідає загальнолюдським цінностям, а з іншого – етнопсихологічній специфіці конкретного соціуму.

Мова як скарбниця життя народу посідає чільне місце у визначенні та збереженні національної ідентичності, відіграє головну роль також і в самовизначенні, саморозвитку та самореалізації окремої людини. Визначити всю важливість і силу слова на правду не можливо.

Якби ти знав, як багато важить слово,
Одне сердечне, теплеє слівце!
Глибокі рани серця як чудово
Вигоює – якби ти знав оце!
Ти, певно б, поуз болю і розпуки,
Заціпивши уста, безмовно не минав,
Ти сіяв би слова потіхи і принуки,
Мов теплий дощ на спраглі ниви й луки, –
Якби ти знав! [196, 172 – 173].

Ці знамениті слова Івана Франка відомі багатьом. Їх часто вживають, щоб підкреслити значення, силу людського слова, роль мови в житті народу. На думку Т. Біленко, “мова – це не просто сума наявних слів, якими послуговується народ, не просто сукупність знаків і символів, котрі відображають рівень освоєння природи та висоти духовного зростання; мова – це єдиний цілісний живий механізм. Водночас це практична свідомість” [11, 5]. Знана дослідниця філософії І. Франка також звертає увагу на соціальну заангажованість Франкового слова, його екзистенційні пошуки крізь художнє слово, що відображає світоглядні гуманістичні орієнтири нашого земляка, який став всесвітньовідомою постаттю.

Б. Лихачов наголошує, що спілкування є найважливішим середовищем духовного, суспільного та особистісного проявів людини, досягненням взаєморозуміння між людьми. Соціально-психологічна сутність спілкування полягає в тому, що воно є живим безперервним процесом комунікації людей, забезпечує всю різноманітність життєдіяльності, взаємин, самовияву та самоствердженню за допомогою мови чи сленгу, а також міміки, поз, рухів тіла, жестів, символів, звукових сигналів, умовних знаків [76, 219].

Питання мови для І. Франка становить один із аспектів дослідження життя народу, його суспільної організації, духовного світу, морального стрижня. Серед його думок про національність багато місця присвячено

саме мові, органічно пов'язаній з усіма ділянками життя нації, а також сумному досвіду її нівеляції.

Культура мови – це великий обсяг лексики, передовсім літературної, але й також народної, оскільки саме народна мова є її джерелом. У культурі мови відображається рівень науки, публіцистики, красного письменства, фольклору. Вона має і соціальне, і національне значення: забезпечує високий рівень мовленнєвого спілкування, облагороджує стосунки між людьми, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства загалом; через культуру мовлення відбувається культивування самої мови, її вдосконалення. Культура мовлення проявляється в таких аспектах, як правильність, нормативність, адекватність, логічність, різноманітність, естетичність, чистота, доречність.

Глибоке знання життя народу і знання рідної мови І. Франко вважав першорядним суспільним обов'язком. Літературна мова, на його переконання, повинна бути простою, виразною, проникливою, вишуканою й елегантною. Важливо, щоб вона звучала як мова великої нації, щоб вона стала мовою всіх стилів художнього мовлення, науки, техніки, культури. Відстоюючи єдність української літературної мови, митець доводив, що зречення рідної мови вихолощує душу людини, бо питання мови заторкає глибинні структури мислячої істоти, якою є людина.

Не можемо не процитувати повністю проникливі Франкові рядки, що вже стали крилатою лінгвофілософською тезою: “Здається, що таке рідна мова? Чим вона ліпше для мене від усякої іншої і що мені вадить при нагоді замінити її на всяку іншу? Практик, утилітарист, не задумуючись ані хвилини скаже: пусте питання! Мова – спосіб комунікації людей з людьми, і, маючи до вибору, я беру ту, яка дає можливість комунікуватися з більшим числом людей. А тим часом якась таємна сила в людській природі каже: Pardon, ти не маєш вибору, в якій мові вродився і виховався, тої без скалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою” [60, 546].

Якщо мова віддзеркалює історію народу, його побут, національний характер, рівень культури, цивілізованості, то мовлення аналогічно відбиває конкретного носія цієї мови, мовця, – його вік, світогляд, рівень освіченості, вихованості, його вдачу. Головною зброєю у вихованні повинно бути слово з усією різновекторністю його впливу та полісемантичністю. “Слово до чогось закликає, щось забороняє, застерігає, пояснює, обіцяє, пропонує співпрацю, або провокує несприйняття, протистояння, малює перспективу тощо” [9, 23].

Учені, педагоги часто цитують рядки: “Хто ясно думає, той ясно висловлюється”. Причинно-наслідкова залежність між частинами цієї фрази має двосторонній характер: ясність висловлювання залежить від ясності думання, здатність ясно думати зумовлена рівнем володіння мовою. Людське мислення є мовним за своєю природою, і людина з бідним запасом слів не в змозі ані ясно мислити, ні чітко й зрозуміло висловлюватися. Неспроможна вона й адекватно сприймати чуже мовлення.

Отже, проаналізувавши в контексті поглядів Івана Франка основні, на нашу думку, чинники становлення сучасної української молоді, можемо зробити певні узагальнення:

Розвиток, становлення та “поглиблення” особистості, на думку І. Франка, є результатом двостороннього та взаємозумовленого процесу взаємодії її із зовнішнім середовищем, яке відбувається в контексті пізнання, входження та утвердження себе в цьому середовищі. Кожна особистість як активний та творчий суб’єкт через свою унікальність та індивідуальність вносить певні корективи в результати цієї взаємодії.

Суспільні чинники, що впливають на особистість в процесі її розвитку та становлення, не мають чіткої класифікації в науковій літературі. Критерієм їхнього поділу в нашому дослідженні, вважаємо міру суспільного впливу на їхню дію в контексті становлення особистості.

Зважаючи на цей критерій, усі чинники, які діють на особистість, можна поділити на дві групи – стихійні та суспільно-організовані.

До стихійних чинників належать культура, спілкування з ровесниками, умови життєдіяльності та зовнішнього середовища тощо.

Суспільно-організованими факторами є соціальні інститути та організації, засоби масової інформації, молодіжні громадські організації тощо.

Для сучасного суспільства є надзвичайно важливим дослідження особливостей формування та становлення особистості з урахуванням динаміки суспільного розвитку як провідного фактора, оскільки поряд з ним зростає також ризик поширення негативних асоціальних явищ та процесів.

Вважаємо за необхідне проаналізувати всю систему різнотипних та різнопланових факторів у площині взаємодії з фундаментальними соціальними інституціями, які в процесі формування особистості відіграють вирішальну роль.

Головну передумову всебічного та гармонійного виховання молоді Франко вбачав у формуванні в неї духовності та моральності, а також у гуманізації виховних впливів та процесів.

2.2. Франківська концепція ролі та місця соціальних інститутів у становленні особистості: контекст сучасних викликів

Для сучасного суспільства життєво важливим є закріплення та гармонізація певних типів соціальної взаємодії, а також створення відповідних умов, у контексті яких молодь, як майбутнє суспільства, могла б повноцінно формуватися на всіх життєвих етапах. Досягненню цієї мети сприяють такі суспільні елементи, як соціальні інститути. “Соціальний інститут (лат. Institutun – організація, лад) – відносно стійка модель поведінки людей і організацій, що історично склалися у певній сфері людської життєдіяльності суспільства” [125, 176]. Як комплекс відповідних принципів і правил поведінки, що охоплюють певну сукупність людей та установ, соціальні інститути покликані втілювати важливі для функціонування та розвитку суспільства завдання. Вони забезпечують також належну стійкість та відтворення суспільства. Основоположними й найбільш значущими функціями соціальних інститутів є: регулятивна; функція відтворення безперервності суспільних відносин; інтегративна; комунікативна [125, 179 – 180]. У сучасному українському суспільстві простежуємо типові риси інституційної кризи, що полягає в дисфункції діяльності основних соціальних інститутів. Однією з її причин є перебіг складних трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні та загалом у світі, а також динамізм розвитку сучасної цивілізації. Нездатність соціальних інститутів стабілізувати суспільне життя, низька довіра суспільства до державних інституцій вимагають від соціуму нагального переосмислення та реформування інституційної гілки суспільного життя. Соціальні інститути як механізми соціальної взаємодії та відтворення формувалися впродовж тривалого часу і як категорії історичні потребують історико-теоретичного аналізу. Значну увагу цій проблемі приділяли

видатні українські мислителі кінця XIX – початку XX ст., зокрема й Іван Франко.

Засадничим суспільним інститутом, рівно ж як і визначальним осередком формування моральних засад та переконань особистості, є сім'я. Останні десятиліття в сучасному суспільстві спостерігаємо тенденцію занепаду традиційних моральних норм та цінностей, що тягне за собою шлейф негативних наслідків. Перебуваючи в тісному взаємозв'язку із суспільством та виступаючи його невід'ємною складовою, сім'я дуже чутливо реагує на будь-які зміни, що відбуваються в соціумі, та потрапляє в поле їхньої дії. Цей процес зворотний. Відтак конче назріла потреба переосмислити моральні засади виховання в сім'ї. Вельми важливими та корисними в контексті окресленої проблеми є міркування та поради Івана Франка. Мислитель доводив, що підвалини моральності її соціальної активності закладаються в сімейному середовищі в дошкільний період. На його думку, найважливішим є вплив батьків на дитину в ранньому віці. Родинне виховання має ґрунтуватися на національному естві, народній педагогіці, житті народу і його традиціях, мусить вирости з його культурного стану, інакше це буде, на думку І. Франка, марна трата часу і сил. Важливо сприяти прагненню дітей до пізнання природи й життя. Виховання всебічно розвинутого покоління, переконаний І. Франко, можливе завдяки боротьбі з реальними життєвими труднощами, де очі дітей не повинні бути закриті на протилежні аргументи та докази.

У своїх творах Франко часто описував проблемні ситуації, що виникали в тогочасних сім'ях. Багато з них мають автобіографічний характер. Зображуючи їх, письменник намагався розкрити перед суспільним загалом весь той негативізм, який несуть певні проблеми і для дитини, і для суспільства загалом. Яскравим прикладом є оповідання “Малий Мирон”. Цитуємо: “А вже найбільша була біда Миронові з тим мисленням! Не вмів мислити, та й годі. Що тільки, бувало, скаже, все якесь не таке, як треба, все мати або хто-будь другий каже йому: Та чому ти,

тумане вісімнацятий, не помислиш уперед, що маєш казати, а так бовтаєш, як той рибак бовтом бовтає! І що вже бідний Мирон не намучився, щоб вимислити, а потім сказати щось розумного, – ні, не можна, та й годі. Бідний Мирон прийшов до того переконання, що він не вміє мислити!” [157, 70]. Постійна критика з боку мами і сусідів, наголошування на тому, що він не вміє “мислити як люди”, вельми негативно впливали на дитину. “Бідний Мирон, хоть і як мучився, не міг нічого ліпшого придумати, може, для того, що його насилу заставляли думати “так, як люди”. Сміх, регіт, звичайна нагана матері враз із “туманом вісімнацятим” – бідний Мирон заплакав. – Та що ж, коли я не вмію мислити так, як люди! – сказав він, обтираючи сльози” [157, 70].

Негативізм в оцінюванні рідними й близькими природно породжує питання – а в чому проявляється дивакуватість малого Мирона? Можливо, вони не розуміли простих для сьогодення речей? Імовірно, його відмінність була наслідком нестандартного мислення, за яким приховується обдарованість, а може, й геніальність. Вони не розуміли, що дитині потрібний індивідуальний підхід, адже кожна дитина по-своєму особлива та неповторна. І найгірше: замість допомоги і розуміння дитина отримувала глузування і зневагу, що і формувало в неї комплекс неповноцінності.

Читаючи це оповідання, ми бачимо, що дитина прагне до пізнання, вона здатна робити власні припущення й аналізувати їх. Від малого Мирона ж вимагали не мислення (хоч називали саме це слово), а мавпування, бездумного механічного повторення того, що сказано іншими. І. Франко із сумом запитує: “Що з нього буде? Який цвіт розів’ється з того пупінка? А коли прийдеться такій дитині вік жити...без ширшого досвіду, без яснішого знання, коли відмалку нетямучі родичі почнуть натовкати в неї все на такий спосіб, “як звичайно у людей”, то їм і вдасться придавити вроджений нахилок до своєрідного;... і з малого Мирона вийде кепський господар або, що гірше,... попре його до злого, не можучи розвитися на добро, – стане він

забіякою, ворожбитом, що віритиме у власні привиди, і буде туманити людей із щирого серця” [157, 71].

В оповіданні Івана Франка “Оловець” також знаходимо ситуацію жорстокого покарання дитини за загублений олівець. Вона зазнає неабиякого фізичного й морального болю через дрібницю. Нерозумні, жорстокі дії дорослих породжують незаслужене, непотрібне терпіння, страх, сором, що завдають неабиякої шкоди м’якій душі. Такий антигуманний підхід до виховання небезпечний та невиправданий, оскільки не сприяє моральному вихованню дитини, а лише травмує її чи, в кращому випадку, вчить її постійно остерігатися, бути хитрою, завзятою. Складні сімейні взаємини та нещасливу долю дитини описав Франко також в оповіданні “Між добрими людьми”. Головна героїня оповідання, дівчинка Рома, втративши батьків, переїздить жити до дядька. Спочатку дівчину приймають і ставляться до неї добре. Та згодом двоюрідні сестри перетворюють її на служницю, ображають та зневажають. Дівчина називає своє життя пеклом. Дядько, хоч і любить її, та зі своїми дочками вдіяти нічого не може і втішає дитину словами: “Бог тобі заплатить, дитино моя, – повторював він по кожній такій розмові. – Бог тобі заплатить, дитино моя, бо я бідний, немічний чоловік, ніколи не зможу сього зробити!” [159, 224]. Власне дядькова доброта і щиросердність рятували Рому в скрутні хвилини життя. В оповіданні маємо протиставлення доброї, чесної, працьовитої дівчини з її ледачими та злими сестрами, у житті яких була “страшна пустота”. Доля дівчини як у краплі води відбиває реальність і трагізм сирітства в тодішніх умовах: “як галузка, відірвана від дерева, плине по воді, доки не попаде в крутіж”... “Чи винна гілка, чи винна вода, що так воно діється?” [159, 226].

Художнє зображення аналогічних проблемних ситуацій має на нашу думку, допомагати батькам у формуванні соціальної та моральної відповідальності за виховання дітей, а також активізувати суспільну увагу до проблемних сімей. “Свідоме батьківство передбачає глибоке розуміння

своїх можливостей та обов'язків у формуванні цілісної особистості дитини як власної відповідальності перед людством” [8, 203].

Різноаспектно аналізуючи твори письменника, доходимо висновку, що фундаментальними засадами, на яких має базуватися виховання в родині, на думку Франка, повинні бути принципи гуманізму, всебічного розвитку, трудового виховання, вироблення здатності до самостійного творчого мислення, удосконалення моральних якостей і способу життя тощо. Традиційна українська родина, доводив Франко, повинна стати головним осередком формування духовно-моральних та національних цінностей, патріотизму, місцем прищеплення здорових норм і навичок поведінки, пошани до рідної мови, народних звичаїв і традицій тощо. Гуманістичні ідеї Івана Франка, зокрема щодо виховання в сім'ї, суголосні з тими завданнями, які стоять і перед сучасним українським суспільством.

Важливим суспільним та державним інститутом, вплив якого є надзвичайно вагомий для становлення особистості, є інститут освіти. Освіта є визначальним агентом “становлення громадянського суспільства, і громадянське суспільство для освіти є соціокультурним феноменом удосконалення всіх сфер суспільного виробництва, а головне – всебічного та цілісного формування людини не лише як головної складової продуктивних сил, а мети суспільних перетворень в інтересах самої людини” [96, 281].

Зі здобуттям власної незалежності перед нашою державою постало чимало суспільних викликів та проблем, вирішити які неможливо без кардинальних змін та реформ у сфері освіти. “Потреба глибинної перебудови освіти є об'єктивною необхідністю, що диктується процесами трансформації нашого суспільства”, – узагальнює відомий педагог, науковець та популяризатор Франкової гуманістики Омелян Вишневецький [22, 45].

Сучасна освіта, на думку філософа С. Оленича, відрізняється від освіти попередніх часів насамперед тим, “що на неї стрімголов котиться, як

швидкий поїзд, глобалізм з усіма його ускладненнями і проблемами, які потребують принципово нових підходів і рішень” [102, 157 – 172]. Для сучасної України вдосконалена освіта має стати містком для вирішення багатьох суспільно важливих проблем, повинна повною мірою відновити інтелектуальний та духовний потенціал народу, який придушувався століттями різними інтервентами. Це допоможе створити всі необхідні умови для національного відродження, а також надасть можливість виходу української науки, техніки і культури на світовий рівень. Першочерговими завданням сучасної української освіти, доводить В. Скотний, має стати зміна педагогічної парадигми, ключовою засадою якої повинно бути розвиток в молоді неідеологізованого, гуманістичного мислення [119, 237].

Дослідженню проблем освіти та пошукам шляхів їх розв’язання велику увагу приділяв І. Франко. Це вилилося в написання багатьох статей та художніх творів: “Наші народні школи та їх потреби”, “Середні школи в Галичині в 1875 – 1883 рр.”, “Малий Мирон” “Борис Граб”, “Отець-гуморист”, “Учитель”, “Оловець”, “Die Schonschreiben”, “Грицева шкільна наука” тощо. У цих творах письменник правдиво й художньо переконливо описує стан тодішньої освіти, низький рівень педагогічної підготовки більшості вчителів, сміливо оголює всі недоліки тогочасного навчально-виховного процесу і водночас акцентує на важливості школи та особи вчителя як головного інструменту в навчанні, вихованні та розвитку молоді. Багато освітніх проблем, які намагається всебічно і в різному форматі осмислити І. Франко, актуальні й досі. Це надає його концептуальним ідеям щодо проблем освіти та становлення особистості певного універсалізму й позавимірності.

Іван Франко постійно підкреслював, що нація без відповідної освіти, тодішній стан якої потребував кардинальних змін, у всіх її площинах “готова знову опинитися в ролі ковадла, на якому різні чужі молоти вибиватимуть свої мелодії, або в ролі кролика, на якому різні прихильники вівісекції будуть доконувати своїх експериментів” [169, 404]. Учитель як

головний освітній інструмент має посіяти те зерно розуму, з якого повинно вирости свідоме, високо моральне та інтелектуальне суспільство. Адже “чим більше освічений, усвідомлений і зорганізований народ, тим більше можна надіятися, що великі історичні кризи зуміє перебути спокійно та сумирно, без зайвої втрати сил і зайвої жорстокості” [77, 5].

І. Франко наголошував, що свідомість народу, здобута через освіту, стане ворогом для тих, хто несправедливими та незаконними методами здобув владу та багатство на людському поті й сльозах. А тому надзвичайно важливо зосередитися на освітній функції суспільства, суть якої полягає у вихованні та становленні молодого покоління, на пробудженні свідомості суспільства, “бо тільки в своєму власному народі” можна “знайти задатки опорної сили і кращого майбутнього” [45, 118].

Важливою суспільною проблемою, про яку говорив Іван Франко і яка не втратила своєї актуальності й досі, є відсутність рівного доступу молоді до освіти та гідної праці. На думку мислителя, “коли б всі люди працювали нарівні, не перевантажуючись, коли б кожен, крім праці, мав змогу вчитися і розвивати свої природні здібності, то неодмінно виплинув би на поверхню не один талант, не один геній, який штовхнув би “людство” сильно вперед ...” [45, 55]. Для частини молоді вища освіта в наш час є взагалі не доступна. Причинами цього є зокрема корупційні механізми вступу до вишів, складне матеріальне становище багатьох сімей, оскільки навчання у вищій школі потребує певних витрат, низький рівень підготовки в сільських школах, що унеможлиблює успішне проходження ЗНО, а також ослаблення громадського й державного контролю над освітніми процесами та відсутність дієвих програм підтримки тощо.

На думку, В. Андрущенка, вирішити цю проблему, допоможе залучення європейського освітнього досвіду. Оскільки “європейська освіта – поступове вирівнювання можливостей у доступі до вищої освіти кожного, незалежно від місця проживання, етнонаціонального походження, конфесійної належності, майнового стану батьків та інших обставин” [1, 8].

Науковець наголошує “всі діти однакові. Усі талановиті. Усі прагнуть бути великими і знаменитими” [1, 8].

Надзвичайно негативним для суспільства є падіння престижу загальної та професійно-технічної освіти, основна мета якої – забезпечення соціальної адаптації молодого покоління у суспільстві, повноцінного інтегрування його в соціум. У скрутній ситуації перебувають також багатьох соціально важливих професій. Яскравим прикладом може слугувати зниження престижу в суспільстві вчительської професії. Причинами цієї негативної тенденції є наднизька заробітна плата та невеликі можливості кар’єрного росту. На думку К. Попера, наша сучасна освіта є потворною “Замість того, щоб заохочувати учня присвятити себе навчанню заради навчання, замість того, щоб підтримувати його справжню любов до предмета, який він вивчає, і дослідження, його заохочують вчитися заради особистої кар’єри (курсив наш М. М.), його примушують здобувати тільки ті знання, які допоможуть йому долати перешкоди на шляху до просування” [111, 176 – 177].

Розвиток держави та розумовий потенціал молоді почасти не реалізується через непропорційну та невідповідну підготовку спеціалістів певним суспільним запитам. Унаслідок цього значна частина випускників навчальних закладів не може знайти роботу за спеціальністю і змушена змінювати кваліфікацію, оскільки отримана ними професія не відповідає потребам часу.

Одним з найважливіших державних завдань освітнього характеру , на думку Франка, має бути створення відповідних умов для всебічної самореалізації особистості, задоволення освітніх потреб і запитів суспільства. Проблема низької освіченості в суспільстві автоматично породжує колосальну кількість проблем особистісного та загальнодержавного характеру. “Темний чоловік, пише мислитель, не може дати собі ради ні в чім, не може докопатися правди в тім, що йому

говорять.... Темного чоловіка кожний одурить і залякає, він не може ніколи бути певний, в чім його право і обов'язок” [45, 58].

Досліджуючи генезу суспільного розвитку, Іван Франко дійшов висновку, що вирішення багатьох суспільних проблем є лише питанням часу, оскільки суспільний поступ неможливо спинити, зокрема в освітній галузі. “Ніяка система, – стверджує автор, – ніяка строгість не зможе позапирати всіх доріг живій думці, не зможе заборонити їй проникнути і в наші школи і збудити новий, більше реальний, більше науковий рух, котрого зав'язки та початки вже бачимо й тепер” [45, 36].

Сучасний світ переживає глобальну кризу освіти. Чимало галузей так швидко розвиваються, що сучасна освіта не встигає оновлювати знання та методику в навчальному процесі. Половина всіх знань, отриманих студентами в університеті, за кілька років “старіють” та знецінюються, що, своєю чергою, спричинює непрофесійність працівника. Іван Франко передбачив загострення цієї проблеми та дав чимало змістовних порад щодо її розв'язання. Головне завдання освіти, на думку мислителя, – це розвинути в людини здатність та навички до безперервного навчання та вдосконалення протягом всього життя, здатність до самостійного творчого мислення. “Власна думка! Власна духовна праця, ось у чім властива ціль гімназії!” – повторював він не раз. Знання після закінчення навчання частково загубляться, але здатність мислити, володіти своїм “мізком” залишиться, – неодноразово підкреслював він [138, 178]. Становлення особистості, наголошує Н. Скотна, це найперше її самоактивність. І виховання дієвим може по-справжньому бути тільки тоді, коли переходить у самовиховання [118, 164].

Одним з найважливіших завдань сучасної освіти повинно бути, на думку С. Оленича “створення умов для розвитку й самореалізації кожної особистості в освітньому просторі, здатної навчатися протягом життя й розвивати цінності громадянського суспільства. Надання особистості певної

свободи вибору є основою демократичного виховання, а відтак і формування свідомого громадянина демократичної держави” [103, 17 – 18].

Глибокі рефлексії над тим, які головні завдання повинні стояти перед освітою, знаходимо в повісті Івана Франка “Перехресні стежки”: “Освіта ... Що таке освіта? Чи вмілість читати і писати – се освіта? Чи, прочитавши всі книжечки “Просвіти” і “Общества Качковського”, чоловік зробиться освіченим? Що більше, чи, скінчивши університет і одержавши диплом, чоловік робиться освіченим? Так освіченим, щоб у кожній життєвій пригоді міг собі дати раду? Щоб не робив дурниць у найближчих йому, найпрактичніших справах? <...> Ні, книжкова освіта ще не дає життєвої освіти. Неписьменний торговець може бути в життєвих справах освіченішим чоловіком від доктора філософії. Життєва освіта, ось в чім річ! Щоб чоловік привикав жити з людьми, порозуміватися з ними, солідаризуватися. Почуття солідарності між людьми – се мета ... школи” [172, 251]. Власне тут І. Франко дає універсальні поради, як подолати глобальну особистісну та суспільно-гуманітарну кризу.

Освіта та її значення в суспільстві є безцінними, вважав Франко. “Школа, – наголошує мислитель, – хоть і як важна та свята річ, все – таки є для людей, а не люди для школи” [45, 191]. Система освіти виконує одну з головних ролей у морально-етичній регуляції суспільства. Формуючи в учнів моральні якості та розуміння моралі, її засад і принципів, школа в певному контексті соціалізує людину. На думку С. Оленича, моральні принципи та норми повинні розглядається як невід’ємна складова соціалізації молоді [98, 112].

Питання морального становлення особистості в освіті не менш важливе, а ніж питання соціального становлення. Поглиблений теоретичний аналіз проблеми засвідчує, що соціалізаційну складову педагогічного процесу та моральне становлення молоді не можна розглядати окремо. Ці процеси взаємопов’язані. Більше того, вони взаємодоповнюють і підсилюють одне одного. Моральні переконання людини є в певному сенсі

підґрунтям її ціннісно-змістової соціальної орієнтації, а соціальність виступає як один із засадничих модусів залучення особистості до суспільної моральної практики. При виникненні в суспільстві потреби в певних ціннісних переоцінках чи у вибудовуванні нового світогляду, саме освіта стає головним державним інструментом. Фундаментом державної політики в галузі освіти, переконує В. Скотний, повинна бути українська школа, так само як українська культура об'єктивно є основою культури в країні загалом [119, 245].

Виховання залежить також від особистих моральних засад і принципів учителя, його поведінки в суспільстві, до якої прикута постійна увага з боку учнів та батьків, його особистого прикладу. “Із званням учителя нерозлучно в'яжеться обов'язок говорити правду і поступати чесно, бо інакше через те терпить широкий круг людей” [154, 251]. Це дуже вагома та дошкульна суспільна проблема, адже загальна постава вчителя та його вплив на вихованців колосальні. Учитель має бути не механічним носієм знань, а також суспільним авторитетом, глибоко моральною людиною, носієм вищих духовних цінностей, взірцем для наслідування. Візьмемо, до прикладу, емоційну складову виховного впливу вчителя, що користувався повагою в учнів: “Радість, смуток або гнів ми розуміли швидше з його очей, обличчя і рухів, ніж з його слів. І треба було бачити, як з появою задоволеної усмішки на його обличчі прояснювалися обличчя його учнів, весь клас охоплювала радість”, – згадує І. Франко свого вчителя Емерика Турчинського [45, 207]. Завоювання в учнів поваги та авторитету – одна з умов підвищення вчителем свого виховного впливу. Так, учитель Міхонський з оповідання “Борис Граб” завдяки своїм вчинкам та діям став справжнім взірцем ерудиції, моралі та культури. “Борис, для якого Міхонський зробився правдивим духовим батьком, не подумав ніколи про карти та пиятику. Та й ніколи йому було: завсіди навал роботи, та й то роботи такої приманливої, що ніякими картами, ніякою пиятикою його від неї не відтягнеш”, – зазначає автор [45, 166]. Неодмінною складовою

педагогічної підготовки вчителя, на думку Франка, повинно стати не тільки володіння певними науковими знаннями, а також уміння донести їх до учня. “Мені здається, – зазначає педагог, – що предмет кожної науки, навіть математики, сам в собі містить стільки цікавого, принадного, а навіть забавного, що вмій тільки винайти і живо розказати се, а певно кожний, і найпростіший чоловік усе зрозуміє і зятимить” [45, 62].

У статті “Спомини із моїх гімназійних часів” І. Франко з сумом констатує, що в гімназії не відчувалося інтелектуального та духовного життя. “Учителі майже всі дивилися на учеників з висока та не допускали їх до надто близької довіреності, лиш деякі відносилися до учеників загально прихильно” [186, 50]. У пам’яті закарбувалися постаті лише тих наставників, які “мали найменше практики, найменше знання, що, значить, найменше могли вщепити в учеників любов до науки, зацікавити їх, привчити думати і дати які-небудь ґрунтові початки” [45, 30].

Ідеалом вчителя для І. Франка можна вважати вчителя Міхонського з оповідання “Борис Граб”. Саме він був справжнім носієм новаторських педагогічних ідей. Це була “вельми оригінальна й симпатична постать, рідка поява між гімназійними вчителями” [45, 158]. Найважливішим у становленні особистості Міхонський вважав моральне виховання.

Результатом ефективної педагогічної діяльності Міхонського став його учень Борис Граб. Товариші називали Бориса “Епамінондом”. Так звали героя давньогрецької міфології, який ніколи не говорив неправди, навіть коли жартував. Міхонський особливу увагу звертає на вікові й індивідуальні можливості Бориса, даючи йому різні поради: “Ну, на се ти ще замолодий! Маєш час. Колись, по матурі або ще пізніше, як ввійдеш у своє власне, практичне життя, як поспробуєш і для себе сотворити свій власний матеріальний і духовний світ, тоді поспробуй іще раз прочитати “Одіссею”. Тоді побачиш ту нову її сторону. Даси мені слово, що се зробиш? – Дуже радо. Міхонський стиснув хлопцеві руку. – А не забудеш? – Ні, не забуду” [45, 163]. Про важливість урахування вікових та

індивідуальних особливостей молоді Франко часто згадував у багатьох інших творах. “Що в університеті добре і пожадане, те в гімназії може бути зовсім нездале і убиваюче”, – узагальнює автор [45, 99].

Стосунки учителя Міхонського та його улюбленого учня Бориса пройняті взаємною повагою, довірою, доброзичливістю, мають гуманний характер, що викликає у юнака позитивну реакцію і стимулює його діяльність. Не забуваймо, однак, що шанобливе й дбайливе ставлення до дітей Міхонський поєднує з високою вимогливістю, підтримкою необхідного порядку в роботі і поведінці. Розумна педагогічна вимогливість не має нічого спільного з приниженням гідності учнів.

Необхідною умовою всебічного розвитку та становлення молоді має стати заохочення її до самостійної творчої діяльності, з фаховою підтримкою і постійним моніторингом. Франко-педагог був противником поводження з учнями як з малятами, бо “це до крайності доведене недовір’я і відразу до всякої самостійності, до всякого вільнішого пориву юнацької думки і почуття стали примарою, яка вбиває успішний розвиток наших середніх шкіл, спотворює розуми і характери молоді” [45, 172].

Весь педагогічний процес з усіма його особливостями має відбуватися в дусі гуманізму, саме це повинно бути його найпершим та найголовнішим пріоритетом. Метою цього гуманістичного виховання для І. Франка, на думку Р. Вишнівського, є ідеал усебічно й гармонійно розвиненої особистості, її щастя і свобода [23, 34].

Вирішення назрілих та болючих соціальних проблем, втілення важливих суспільних реформ та трансформацій відбудуться, переконаний І. Франко, тільки тоді, коли для кожної молодої людини будуть створені відповідні умови для її всебічного розвитку та пробудження її справжніх людських сил. Мислитель з великою надією дивився на українську молодь і прагнув, щоб вона стала тією високоосвіченою генерацією, яка понесла б у суспільство передові суспільні думки та ідеї і стала тим національним проводом, без якої держава не може існувати. Звертаючись до

університетської молоді, Франко дещо пафосно закликав: “Стійте твердо на тім, що ваша самотня честь, ваш самотній обов'язок, як студентів університету, здобувати знання, науку, для несення користі і освіти своєму народові” [78, 2].

Надзвичайно важливим суспільним інститутом є релігійні організації. Найпоширенішою організаційною формою релігії в суспільстві є церква. Цей суспільний інститут є вагомим фактором суспільного життя та його стабільності, а також його духовного зростання.

Розглядаючи вплив релігії на розвиток людства, мислитель переконливо доводить, що релігія, особливо християнство, є органічним чинником формування культури народів, та духовно-моральних критеріїв людства. Релігійні уявлення виникають у людини найперше з її внутрішньої сутності, вважав науковець, виходять з її духовних потреб. Звернення мислителя до релігійної тематики було не випадковим. Юний Франко виховувався в родині, де ревно шанували християнські цінності, а також вчився в школі отців-василіян у Дрогобичі.

Усвідомлюючи вагу та винятковість ролі церкви як основної організаційної форми релігії у суспільному житті, мислитель приділяв їй проблемам велику увагу. Предметом його критики були церковні діячі та їхня діяльність. Критичні зауваження мислителя були цілком обґрунтованими, і з багатьма із них погоджувався, як ми вже згадували митрополит А. Шептицький. І. Франко також порушував важливі питання філософсько-релігійного характеру, які безпосередньо торкалися духовних підвалин релігії і справді потребували дискусії та переосмислення.

Коли розпадається релігія, доводив Франко, “ніхто вже не вірить в існування божого провидіння і справедливості, немовби розсипається моральна база суспільства, знищується кістяк його життя” [156, 14]. Тут ми можемо провести аналогію з “категоричним імперативом” І. Канта, який вважає віру в Бога гарантом і взірцем моральної поведінки. І. Франко, як і

знаменитий німецький філософ, вважає, що люди повинні “бути чесними не під впливом кари й нагороди, а заради самого добра” [156, 15].

Характеризуючи релігійне життя сучасної України, можна сказати про його нормалізацію, консолідацію та поступальний розвиток, а це не може не позначитися позитивно на духовному становленні молоді.

Одним з основних соціальних інститутів суспільства є інститут економіки. Він забезпечує регулювання трудових взаємин у суспільстві. Трудові відносини визначають місце людини в соціумі, закріплюють її соціальні зв'язки, визначають характер її взаємодії із суспільством.

Згаданий соціальний інститут перебуває в постійному розвитку та реструктуризації. Перманентним є також процес інституалізації економічних поглядів, який полягає в переоцінці та утворенні інших трудових цінностей, появі модерних економічних ролей і норм поведінки та якостей працівників. За останні десятиліття в українському суспільстві відбулися зміни в світоглядних уявленнях та ціннісних орієнтаціях. Науково-технічний прогрес, автоматизація та комп'ютеризація виробництва, зниження ролі й частки продуктивної праці, розширення сфер дозвілля й споживання змінило саме розуміння праці, ставлення людини до неї, трансформувало зміст праці та її роль в житті людини й суспільства.

Соціальний інститут економіки виконує в соціумі низку важливих функцій, а саме: підтримку й розвиток суспільного розвитку праці; стимулювання (виконання згаданої функції забезпечує посилення стимулів до праці); інтеграційну (проявляється у забезпеченні гармонізації стосунків у трудовому колективі та створенні позитивного мікроклімату); інноваційну (забезпечує оновлення форм та організації праці) [124, 138].

Соціальний інститут економіки має складну структуру. Його можна розглядати як сукупність більш конкретних інститутів. Одним з найважливіших серед них є інститут праці, який, на думку Івана Франка, дуже тісно пов'язаний зі становленням особистості. Проблеми економіки та

трудових відносин посідали вагоме місце в колі зацікавлень та гуманітарних пріоритетів Івана Франка.

Дослідженням соціально-економічних поглядів Івана Франка займалися багато науковців. Серед сучасних досліджень особливу увагу привертають праці С. Злупка, Р. Дяківа, А. Пашука, Н. Горбача та ін.

Дослідник економічних поглядів Івана Франка Р. Дяків у праці “Іван Франко та економічна думка світу” переконливо доводить актуальність Франкових економічних поглядів для сучасності. Поєднання морально-етичних засад розвитку суспільства та ідей економічно розвитку держави мислителя, наголошує Р. Дяків, мають глибоку науковість, гуманізм та перспективу для розвитку нашої Батьківщини [49, 148]. Економічні погляди та роздуми Франка, на думку С. Злупка, розкривають ментально-світоглядні засади розвитку української економічної думки, її історичні витoki й тяглість розвитку світогляду українців, що знаходило свій вияв у господарській культурі, в тому числі й в економічній думці [54, 81].

До слова, важливість праці для людини висвітлювали такі найвизначніші мислителі минулого як Платон, Аристотель, Гесіод. У період середньовіччя питання, пов'язані з моральною оцінкою праці, порушувалися в роботах тогочасних теологів, зокрема Августина Блаженного, Фоми Аквінського й інших видатних мислителів.

Не оминув феномену праці й Г. Гегель. Працю він визначив як відчуження духу в предметність (результати праці й сама праця) і як спосіб самовідтворення людини, її піднесення над природою, яку вона одухотворяє в процесі праці. Питання моральної цінності праці передували в колі дослідницьких зацікавлень українських філософів. Знаковою в цьому аспекті є концепція “спорідненої” праці Г. Сковороди, відповідно до якої праця, яка не суперечить “природі” людини, зі способу існування перетворюється на найпершу потребу й найвище блаженство особистості.

Темі праці та трудовій моралі І. Франко приділяв особливу увагу. Мислитель наголошував, що особливо важливим й актуальним у вихованні

молоді є виховання творчої працьовитості, її високої моральності та усвідомлення соціальної значущості праці як обов'язку й духовної потреби, почуття особистої відповідальності та значущості в розбудові держави. Духовне ледарство, – то злочин проти гуманності, – стверджував він. Франкові поради та концептуальні ідеї щодо ролі праці в житті людини особливо актуалізувалися в нашому постіндустріальному суспільстві. Свої думки, що стосуються означеної проблеми, мислитель висвітлював у низці статей, а також в поезії та прозі. Маємо на увазі статті “Наука і її взаємини з працюючими класами”, “Наші народні школи та їх потреби”, “Мислі о еволюції в історії людськості”, оповідання “Борис Граб”, “У кузні”, поезію “Пісня і праця” та в низку інших творів. Дослідження цих творів дає нам підстави стверджувати, що у вихованні та становленні особистості мислитель надавав вагомого значення саме вихованню через трудову діяльність.

Аналізуючи філософський світогляд мислителя, А. Пашук зауважував спорідненість ідей Франка та Сквороди в питаннях сенсу та вагомості категорії праці. Ідеї Франка постають як модифікована та осучаснена концепція “спорідненої праці”, яка “веде у світ реалізації до радости, свободи, щастя” [108, 31]. Н. Горбач доходить висновку, що суспільно корисну працю Іван Франко вважав найважливішою суспільною категорією, без якої неможливий суспільний прогрес [33, 64]. Аксіоматично, саме в процесі праці нагромаджуються матеріальні та духовні цінності, через працю людство досягає свого розвитку.

Праця як підґрунтя суспільного життя виконує надзвичайно важливу роль у розвитку та вихованні людини, а також у формуванні її світогляду. Праця розкриває істинну суть людини, а через творчу діяльність відкриває всі її задатки та здібності. Звеличення праці, – зауважує Н. Дорошенко, – яскраво виражено і в моральному кодексі Франка, для якого питання моралі було предметом постійної уваги [48, 86].

Як відомо, значення праці в житті людини і суспільства виявляється в багатьох різноманітних її функціях. Коротко висвітлимо основні з них:

– Праця є основним природним суспільно визнаним, моральним способом задоволення всіх матеріальних і дуже багатьох духовних потреб й окремої людини і людства загалом.

– Праця створює суспільні блага, пристосовує природні умови для зручності людей, опосередковує, регулює, контролює одержання людиною природних благ.

– Праця формує спільноти людей, суспільство загалом і визначає суспільний прогрес. Праця та її результати визнані суспільством як природна основа соціальної диференціації, вони є осередком усіх соціальних відносин.

– Праця та підготовка до неї стає основною рушійною силою розвитку людини. Створюючи та вдосконалюючи матеріальні й духовні блага, людина набуває знань, трудових навичок, уміння ефективно взаємодіяти з іншими людьми. Праця – це визначальна сфера соціалізації людини в суспільстві.

– У праці і завдяки їй люди пізнають закономірності власного розвитку і закони природи [36, 50 – 51].

У своїх творах мислитель розробляв чимало соціальних проблем людини та громади, глибинно спроектував їх на зв'язок із працею. Письменник постійно акцентує на важливості усвідомлення та розвитку почуття громадянського обов'язку та суспільно корисної праці. Основний зміст життя людини І. Франко вбачав саме в повсякденній праці загального блага людини. “Яко син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов'язку віддати працю свого життя тому простому народові. Вихований у твердій школі, я відмалку засвоїв собі дві заповіді. Перша – то почуття того обов'язку, а друга – то потреба ненастанної праці” [179, 309].

Повсякденна суспільна праця, спрямована на вирішення важливих суспільних проблем, на думку І. Франка, є сенсом життя та моральним імперативом, а також “єдиною основою людського щастя і добробуту” [165, 39].

Прикметно, що під працею І. Франко розуміє не тільки фізичну чи розумову, а й духовну, яка виявляється через самовдосконалення особистості. Він наголошує, що “життя без діяльності, без думки, без боротьби” шкідливе для молодого людини. Праця є ліком-панацеєю від усіх духовних недуг людини й соціуму, єдино можливим та гідним людини способом існування, найважливішою чеснотою. Праця – єдина служба людям, народові, загальнолюдським ідеалам. Вона постає основою суспільного життя, відіграє головну роль у розвитку та вихованні людини, формуванні її світогляду й характеру. Саме в діяльності формуються найважливіші риси особистості, вольові якості, її розум, увага, уява, пам’ять, емоційна сфера тощо. Тому надзвичайно важливим є виховання працелюбності, а особливу увагу цьому мають приділяти такі соціальні інститути, як сім’я та школа. “Виховання, – наголошував педагог, – повинно бути справою народною... аби запобігти створенню штучної нерівності між людьми і дати кожному можливість усебічного розвитку своїх природних сил на користь суспільства, виховання повинно бути поставлене так, щоб по можливості кожний залишався робітником одночасно фізичної і розумової праці. Нинішню однобічну систему виховання повинно замінити виховання всебічне” [178, 452].

У цінності праці Франко не має ані меншого сумніву. Саме працелюбність, вважав мислитель, є однією з найважливіших засад формування людської гідності.

Надзвичайно плідною та корисною є спільна праця. Бездіяльність Франко називає “іржею”, яка роз’їдає міць людей, тоді як спільна ж праця зміцнює стосунки між ними, гартує їх. В оповіданні “У кузні” Франко так описує свої дитячі спогади: “І певно, в ту пору ніхто з них не думав, що та

кузня, і та компанія в ній, і той її дружній радісний настрій лишаться живим і незатертими в душі маленького рудоволосого хлопчини, що босий, в одній сорочці сидів в куті коло огнища, і якого дбайливий батько чає від часу просив відступити від скачучих іскор” [187, 169 – 170]. Також важливість і корисність спільної праці та боротьби, яку об’єднує спільна мета, Франко описав в історичній повісті “Захар Беркут”. “Батьки і браття! Нинішня наша перемога – велике діло для нас. Чим ми перемогли? Чи нашим озброєнням тільки? Ні. Чи нашою хитрістю тільки? Ні. Ми перемогли нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю. Уважайте добре на се! Доки будете жити в громадським порядку, дружно держатися купи, незломно стояти всі за одного, в один за всіх, доти ніяка ворожа сила не перемогне вас” [147, 153 – 154]. Спільна мета, міцний трудовий колектив є неабияким чинником виховання моральних якостей людини. Ці моменти письменник художньо достовірно й переконливо декларує в повістях “Петрії і Довбушуки”, “Захар Беркут”, “Борислав сміється” та інших творах. У повісті “Петрії і Довбушуки” читаємо:

“Донині праця була спільна,
В дружбі було нам мило жити.
В нас вироблялась воля сильна,
Щоб сміло в бій з життям вступити” [173, 25].

Повсякдення робота додавала натхнення й розвивала талант письменника, сповнювала його оптимістичною вірою в людину. Працю Франко вважав однією з фундаментальних засад людського життя та моралі. Праця – визначальна константа Франкового світогляду, головний засіб просування по шляху поступу. Недарма Лука Луців одну зі своїх франкознавчих розвідок назвав “Філософ праці”.

“Хоч порох чоловік, та вірю я в той порох.
Я твердо вірю в труд його могутий...” [188, 205].

Ці рядки з поеми “Нове життя” – філософський заповіт Івана Франка українському народові. Зрештою, аналогічними мотивами просякнуте й

автобіографічне зізнання письменника з “Переднього слова” до збірки “Із літ моєї молодості” (1914), написане 2 травня 1913, за три роки до відходу у вічність: “В своїй оці вже близько 40-літній літературній діяльності я переходив різні ступені розвою, займався дуже різномірною роботою, служив різним напрямом і навіть націям... Та скрізь і завжди у мене була одна провідна думка – служити інтересам мого рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям. Тим двом провідним зорям я, здається, не споневірюся досі ніколи і не споневірюся, доки мого життя” [151, 282].

Заслуговує на увагу й особистий приклад українського Мойсея. Коли випадали нечасті хвилини відпочинку, пише у своїх спогадах “Про батька” Тарас Франко, мислитель ознайомлював своїх дітей – Анну, Андрія, Тараса, Петра – з багатствами рідного краю, заохочував “до фізичної праці і до майстерства”, виховував у них “самостійність” в науках. Цілком слушною є думка І. Франка, що духовні надбання пізнаються, шануються і примножуються працею рук, зусиллями мозку й енергією серця, теплотою і багатством душі кожного молодого патріота України, господаря своєї землі.

А тому життєвий покликання Івана Франка “Праця, щастя і свобода” аж ніяк не втратив своєї актуальності. Світоглядні ідеї Івана Франка, зокрема щодо виховання працелюбності молоді, співзвучні тим завданням, які стоять перед сучасним українським суспільством.

Важливим суспільним інститутом є інститут науки. Діяльність науки як соціального інституту регулюється відповідною системою певних норм та цінностей. “Наука – багатогранне суспільне явище, її можна розглядати під різними кутами зору, вона виступає як сукупність знань про світ, основа світогляду, як форма суспільної свідомості, як елемент духовної культури, як засіб суспільно-практичного перетворення світу” [124, 196]. Підґрунтям та рушійною силою появи науки була праця. Духовний аспект діяльності людини і став тією іскрою, з якої утворилися знання. Набувши певного одухотворення наука за принципом “бумеранга” стала головним двигуном

трудової діяльності та людського розвитку загалом. Блискуче узагальнення щойно сказаного знаходимо Івана Франка :“Все, що тільки знання відкриває, а думка творить, – все те праця перетворює в річ, в чин, в життя і дає їх до рук новим поколінням робітників як знаряддя та натхнення для подальшої праці, для подальшої боротьби. Отаке місце науки” [165, 34].

Становлення особистості, на думку Івана Франка, в певному сенсі базується на принципах взаємодії та органічної єдності науки і праці. У загальному вигляді процес виховання можна визначити так: знання – розуміння – переконання – діяльність. Єдність науки і праці надзвичайно важливі для людини. Доцільність та корисність цих ідей Франко обґрунтував також в багатьох художніх творах та наукових статтях. Людина, пише І. Франко, досягне щастя аж тоді, “коли наука і праця зіллються до неї воєдино; коли всяка її наука буде корисною працею для суспільства, а всяка праця буде виявом її розвинутої думки, розуму, науки” [165, 32]. Вагомою суспільною засадою, вважає письменник, є те, що діяльність, яка пов’язує все суспільство, творить його як самодостатню динамічну цілісність, у цій же цілісності діяльність і суспільна взаємодія визначаються комплексом і наповнюються змістом певних матеріальних і духовних потреб, цінностей у фундаментальній єдності тіла і духу.

І. Франко також констатував проблему, яка полягала в тому, що багато людей розмежовують поняття науки та праці і заперечують їхню органічну єдність. Однак прихильники цього твердження повинні зрозуміти: що “той поділ вплинув як найзгубніше на обох: стримав і стримує їх розвиток”, що “праця і наука, розлучені в житті, марніють обидві, як дві половини однієї рослини, розірвані на двоє” [165, 33]. Те що це було неприродно та шкідливо доводить те, що “новіші часи прагнуть, навпаки до з’єднання тих двох нероздільних понять до купи” [165, 33]. “І по суті відколи наступив той поворот у людських прагненнях, бачимо величезний поступ і в науці, і в розвитку засобів, що покращують людську працю” [165, 33]. Об’єднання цих двох категорій, на переконання

мислителя, призведе до досягнення людиною того “щасливого стану”, коли кожна людина, володіючи високоінтелектуальними навичками та вміннями, у своїй діяльності зможе досягнути бажаного, конкурувати в суспільстві, незважаючи на свій попередній соціальний статус. “Народи тільки тоді зможуть досягти щастя і свободи, – наголошує Франко, – коли всі будуть вченими працівниками, тобто коли кожний буде розвинутий розумово якнайкраще, і коли кожен буде у змозі використовувати свої сили на добро загалу і на добро своє власне” [165, 33].

Проблемою, на думку мислителя, є також дисбаланс між розумовою та фізичною працею, що негативно позначається на житті суспільства, затримуючи його розвиток та призводячи до суспільної нерівності. Працюючи переважно в якійсь одній сфері, людина більше розвивається в ній, тоді як в іншій сфері, навпаки, деградує. Відтак ці дві царини потрібно поєднувати та гармонізувати. Але без суспільно корисної праці сама наука безплідна.

Завданням державного рівня, на думку Івана Франка, має стати розвиток наукового потенціалу, носієм і ресурсом якого є молоде покоління. Оцінюючи освітні процеси, які відбувалися наприкінці 19 – початку 20 ст., письменник із жалем констатував, що головним завданням державної освітньої політики був не всебічний інтелектуальний та духовний розвиток особистості, а виховання в молоді слухняності та покірності тогочасному ладу. При цьому придушувалася будь-яка ініціатива в плані зміни засад та принципів навчально-виховного процесу, затискався кожний прояв живої, свіжої думки, освіта перетворилася на мертве буквоїдство, катування для тих, що вчили, і для тих, що були змушені вчитися [45, 219]. Школа, узагальнює Каменяр, не розвивала та виховувала молодь, а набивала в їхні голови “велике множество всякої січки” [153, 191]. Тогочасні освітні заклади зазвичай не інспектувалися та не контролювалися з боку громадськості, що також було дуже негативним явищем. Мислитель постійно звертався із закликом до суспільства не

проявляти байдужості до проблем школи, серйозно взятися за моніторинг освітньої системи та зробити все необхідне для вдосконалення, оскільки вона давно вже не відповідала духу і потребам часу, не давала змоги українській молоді здобувати гідну освіту [45, 104].

Даючи поради майбутнім поколінням, мислитель наголошував, що в молоді конче необхідно розвивати індивідуальне мислення, здатність самостійно доходити висновків. “Спрага пізнавати” мусить стимулюватися в освітньому закладі, школа повинна зробити все для того, аби світ був відкритий до молоді, а вона до світу. Навчальний матеріал в освітній програмі має постійно поповнюватися знаннями про нові наукові дослідження та досягнення. “... виховуючи дітей від малу в поняттях розумних, поступових і научних, не треба їм затикати очей і на поняття і докази противників тих ідей, але розвивати якнайвсесторонніше їх мислення”, – наголошує Франко [45, 38]. Уже в ранньому віці, переконаний І. Франко, дитині потрібно подавати якнайбільше “цікавих даних про природу і людей, з котрих би вона ... вміла легко й сама виводити множество внесків...” [153, 193]. Це буде додатковим чинником суспільного поступу.

На жаль, сьогодні спостерігаємо сумну тенденцію: український науковий потенціал інтенсивно емігрує. Це дуже болюча проблема для нашої країни, вирішувати яку треба невідкладно. Українська освіта і наука стоїть на шляху інтеграції у світовий науковий простір, і тут надзвичайно важливо досягнути статусу рівноправного партнера в контексті науково-технологічної співпраці. Цей доленосний крок, а також створення державою відповідної програми фінансування та проведення необхідних реформ з урахування досвіду та ідей видатних українських мислителів минулого, зокрема Івана Франка, зможе гадаємо, хоча б пригальмувати відтік молодих науковців за кордон та стимулювати до повернення тих, що вже працюють там.

Перелік розглянутих соціальних інститутів не є вичерпним. Для повного висвітлення ця тематика потребує спеціального дослідження. У дисертації розглянуто ті соціальні інститути, які, на нашу думку, найвагоміші в суспільстві та яким приділяв увагу Іван Франко.

Для сучасного українського суспільства одним з першочергових завдань має бути створення відповідних умов для повноцінного та гармонійного виховання й розвитку молодого покоління. Виконання цього завдання покладено головно на соціальні інститути.

Молодь у сучасному суспільстві перебуває в постійному розвитку, а також виступає як один з найважливіших чинників соціальної мобільності. Суспільство дуже часто не встигає реформувати та вдосконалювати дію соціальних інститутів, адаптовувати їх до нових викликів та потреб, що призводить до послаблення їхньої ролі в контексті покладених на них завдань.

Поглибленню інституційної кризи в суспільстві сприяють також складні світові трансформаційні процеси що заторкують Україну. Нездатність інституційної гілки держави стабілізувати суспільне життя вимагає від суспільства нагального їхнього переосмислення та реформування.

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

Дослідження проблем становлення молоді має міждисциплінарний характер. Вони аналізуються у філософських науках, зокрема в соціальній філософії, філософській антропології та аксіології, а також у різнопланових студіях соціологічного, психологічного та педагогічного напрямків тощо.

Становлення молодого покоління, на думку Івана Франка, є одним найактуальніших аспектів суспільного життя. Цей суспільний процес розглядається в здебільшого крізь призму соціалізації. Незважаючи на певні відмінності та особливості в осмисленні процесу соціалізації у науковому дискурсі, зокрема, педагогіки, психології, соціології та соціальної філософії, однією з найвагоміших суголосних тез є те що соціалізація є надскладним процесом становлення особистості, перебіг якого відбувається та визначається дією багатьох факторів.

Соціальна структура суспільства та культурно-історична традиція, в процесі відтворення, певним чином видозмінюються. Це вимагає урахування всіх особливостей, притаманних певному поколінню та епосі, що лежать в основі цих змін.

Іван Франко не зводив свої погляди на проблеми становлення особистості в певну наукову концепцію, але до цих проблем, прямо чи опосередковано, звертався в багатьох своїх творах, при чому намагався вирішувати їх систематично. Молодіжну проблематику Іван Франко досліджував в контексті соціальних та морально-духовних проблем суспільства та в нерозривній єдності і взаємодії з такими важливими суспільними категоріями і феноменами як сім'я, школа, інтелігенція, культура, релігія та мова тощо

Становлення й розвиток особистості, вважав Іван Франко, є результатом двохстороннього та взаємозумовленого процесу взаємодії

людини і зовнішнього середовища. Особистість в цьому процесі є активним та творчим учасником, завдяки своїй унікальності.

Вагомого значення в процесі формування особистості мислитель надавав соціальним та біологічним передумовам психічного розвитку. У символічній концепції “ідеалу людської довершеності” мислитель обґрунтував свої погляди, ключова теза якої полягає в тому, що біологічне і соціальне органічно збалансовані і динамічно взаємодіють.

У сьогоденному українському суспільстві простежуємо ознаки інституційної кризи. Її виникнення певною мірою зумовлене перебігом складних трансформаційних процесів та динамізмом суспільного розвитку. Сукупність перерахованих тенденцій підвищують фактор стихійності всіх чинників, що впливають на формування та становлення молоді, несучи серйозні виклики і загрози.

Одними із наслідків є посилення негативних явищ, зокрема апатії та бездуховності, інших асоціальних проявів у молодіжному середовищі. Це надає особливої актуальності пошукам нових стратегій та вдосконалення існуючих щодо підтримки процесів соціалізації, адаптації та самореалізації молоді.

Найвагомішими чинниками, впливу яких піддається особистість, є соціально-організовані чинники, зокрема соціальні інститути. Непересічна роль соціальних інститутів полягає також у тому, що вони забезпечують певну стійкість та відтворення суспільства, зокрема його морально-світоглядних засад.

Удосконалення інституційної гілки суспільства, якщо розглядати це крізь призму гуманітаристики Франка, має відбуватися з урахуванням усіх викликів та запитів суспільства, а дія соціальних інститутів мусить бути органічною, збалансованою та взаємодоповнюваною.

Одним з ключових та пріоритетних завдань соціальних інститутів на думку Івана Франка повинно бути закладення в молоді механізмів саморозвитку, самовиховання, адаптації, саморегуляції та самореалізації

тощо. Ці якості на думку мислителя повинні бути одними з ключових у світі який перебуває в постійному розвитку та вимагає цього від нас.

РОЗДІЛ 3.

ЗНАЧЕННЯ ІДЕЙ ІВАНА ФРАНКА ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

3.1. Актуальність морально-духовних вимірів творчості І. Франка в контексті сучасності

Людинознавчі проблеми є фундаментальними для української філософської думки та важливою складовою світової філософської рефлексії. Вагомий внесок у вітчизняну соціальну філософію та антропологію вніс також І. Франко, спадщина якого ще потребує ґрунтовного дослідження, осмислення й узагальнення. Таємниці проникнення мислителя в глибини людинознавчих проблем значною мірою залишаються нез'ясованими і досі.

Іван Франко цікавився багатьма проблемами, особливо суспільствознавчого, морального-духовного та філософського характеру, що тісно перепліталися. До їхньої актуалізації та пошуків розв'язання мислитель звертався чи не в кожному своєму художньому творі, а також присвятив їм низку наукових праць. Кожен його твір – це особливе екзистенційне занурення у вир найрізноманітніших проблем, що не втратили своєї привабливості та актуальності досі.

Концептуальним магістральним вектором філософського мислення Франка було “сприйняття та витлумачення світу, його суспільного життя та людської життєдіяльності” [108, 13]. Саме людина та суспільство у творчості Каменяра перебувають у центрі пошуків та досліджень. “Все, що твориться у пізнанні природи, суспільства й самої людини, все що здійснюється у перетворенні природи і суспільства, – все це починається з людини і здійснюється її зусиллями та вміннями на ґрунті знання та

свідомості” [108, 14]. На думку Б. Тихолоза, “світоглядний антропоцентризм і гуманізм письменника – важливі передумови й генетичні підстави пріоритету етико-антропологічної проблематики у його філософсько-літературній творчості, <...> Змістовне багатство Франкової спадщини питаннями людської сутності, екзистенції і моралі далеко не вичерпуються; з етико-антропософськими, етико-антропологічними аспектами сусідять соціо- й націософські, історіософські, культуро- й релігіософські, навіть натурософські. А все ж усі ті об’яви світобуття у митця завше розглядаються з антропологічної перспективи – не так *sub specie aeternitatis* (з точки зору вічності), як *sub specie humanitatis* (з точки зору людяності), – з погляду людини, спроможної мислити і почувати, споглядати і діяти, любити і боротися, жити і помирати” [132, 85].

Життєва філософія Франка привертала увагу багатьох науковців та інспірувала численні дискусії. У цьому, гадаємо є певна закономірність. У своєму поступі пізнання зовнішнього та внутрішнього світу І. Франко йшов тернистим шляхом роздумів та міркувань, намагаючись переосмислити найрізноманітніші питання людського життя, починаючи від, здавалось би, дріб’язкових проблем та закінчуючи фундаментальними питаннями буття людини.

У своїх наукових зацікавленнях та пошуках, які не перестають вражати глибиною та різноаспектністю, Франко дійшов висновку, що на світі “немає такої важкої, такої заплутаної, але одночасно такої важливої науки, як наука про людину і про людське життя. Лише вона може визначити справжнє місце людини в природі і серед інших людей; вона тисячами прикладів підкреслює своє міркування про те, як нам слід жити і керувати власним розвитком, вказує на початок людського поступу. І хоча наука про людину не може вказати їй остаточного кінця, то принаймні вказує на най ближчу мету – рівність і щастя всіх людей” [165, 37].

Багато науковців, особливо в радянський час, намагалися довести, що Франко був своєрідним відображенням конкретно якоїсь однієї

філософської концепції чи течії але як доводить М. Гуняк "... за все своє життя Франко був і драгоманівцем, і марксистом, і фабіанівцем, і радикалом, і націонал-демократом. Але жодне з цих означень не годиться для характеристики його громадської діяльності, не припасовується до його могутньої політичної постаті" [40, 162]. На думку І. Денисюка, "Франкові погляди необхідно трактувати як його власну, еволюційно складну філософську систему – "франкізм", у якій є оригінальна візія людського прогресу, гуманізму, обстоювання прав одиниці на свою суверенність і прав нації на самостійну, незалежну власну державу" [61, 14]. Як ми вже зазначали, у центрі зацікавлень мислителя завжди була людина, але така, як доводить В. Мовчан, що перебуває не в якомусь сталому вимірі, а в постійному становленні [94, 214].

Важливою ознакою творів української літератури кінця XIX – початку XX ст. є їхній психологізм. Будь-яка філософська система чи філософський твір несе на собі відбиток певних подій, явищ, процесів, які відбувалися на той час у світі та на вітчизняних теренах. Це було однією з причин, що зумовили посилену увагу Франка до внутрішнього світу людини. Про це, зрештою, говорить сам І. Франко в статті "З останніх десятиліть XIX віку": "В останніх роках минулого десятиліття на нашій літературній горизонті появилася група молодих письменників, вихованих на взірцях найновішої європейської літератури, тої, що...головну увагу творчості поклала на психологію..." [149, 525].

Пізнання людини через її внутрішній світ, людини, що часто перебуває в конфлікті сама зі собою та бореться за виживання у суспільному вирі, в умовах та обставинах, нав'язаних їй життям, часто несправедливих та пекучих, – це одна із граней творчого методу Івана Франка. Цей метод – це заклик суспільства до вирішення нагальних проблем, які Франко розкриває та загострює у своїх творах. Важливим є те, що духовні суспільні і проблеми, які тривожили мислителя, не може вирішити філософія чи будь-яка інша наука: це апеляція до суспільної

свідомості, заклик до зміни парадигми мислення, це запрошення Франком народу вирушати в дорогу, яка приведе націю в майбутнє де ці проблеми справді почнуть вирішуватися.

Філософські ідеї Франка мають чітке ідейне осердя і, завдяки моральній проблематиці, формують у свідомості людини особливе світовідчуття та позначаються на її суспільній активності. Знаємо, що І. Франко був великим шанувальником творчості багатьох російських письменників та філософів, зокрема Л. Толстого та Ф. Достоевського. Познайомитися з їхньою творчістю радив Франкові М. Драгоманов. За допомогою компаративного аналізу знаходимо між творчістю Франка та творами деяких російських класиків, зокрема вже згадуваних Л. Толстого та Ф. Достоевського, певні аналогії. Про враження, яке справила їхня творчість на І. Франка, написав він сам у статті “Формальний і реальний націоналізм (Кілька уваг про їх випуск “Правди)””: “Коли твори літератур європейських нам подобались, порушували наш смак естетичний і нашу фантазію, то твори росіян мучили нас, порушували наше сумління, будили в нас чоловіка, будили любов до бідних та покривджених” [190, 362].

І. Франко твердив, що в поезії чи в іншій художній творчості необхідно “малювати життя людське. А щоб могли малювати те життя, на те треба любити людей, пильно і з любов’ю придивлятися і прислухуватися їм, вглиблюватися і в їх горе й радості, в їх думки і надії і все те показувати нам щиро, простими, але образними словами, без проповіді і моралізування” [152, 92]. У цьому контексті І. Франко написав багато художніх творів, зокрема “Борислав сміється”, “Добрий заробок”, “Між добрими людьми” та ін. Крізь призму цих творів Франко підштовхує нас до усвідомлення важливості не зупинятися в пошуках життєвої правди, невпинно боротися за свою кращу долю та справедливість. Описуючи внутрішній світ людини, який часто стає ареною драматичної боротьби, Франко намагається донести до нашого розуміння справжню цінність людського життя, потребу завжди залишатися людиною, навчитися робити

правильний вибір, оскільки, можливо, саме від нього залежатиме наша доля та долі інших людей. Щоб змінити світ на краще, треба починати змінювати себе. Особливо актуальною ця теза є в наш час – час занепаду та нівелювання духовних цінностей, час складних трансформацій, де матеріальне домінує над духовним, а то й поглинає його.

Звернення до моральної проблематики, яка є наскрізною у творчому доробку І. Франка, пошуки шляхів щодо розв'язання певних суспільних та духовних проблем сягають своїм корінням ще батьківської кузні малого Івася. Письменник з гордістю згадував що “обмови, осуджування неприсутніх батько не терпів і коли кому заганявся язик не у той бік, умів зручним зворотом, або притинком збити його з дороги, а молодшого, бувало, попросту покартає: “Не пхай носа до чужого проса!” Так само не любив батько нічого сороміцького в розмові: сам він і при ньому вся компанія все держалися в межах приличності, звісно такої, звісно такої яку можуть допустити собі чесні, статочні господарі” [187, 166].

Яків Франко був людиною простою, але мудрою, відомою у всій окрузі. До нього люди часто йшли зі своїми скаргами і болями, шукаючи допомоги чи розради. Малий Іван цілими днями просиджував у кузні, слухаючи розповіді про нужду народну, про сваволю панів, про бунти ріпників Борислава. “Йшлося до коваля, як у гості, як до сусіди, а не як до ремісника, щоб зробив те що треба, та й бувай здоров, я тебе не знаю ти мене не знаєш. Батько такси за роботу ніякої не мав, “що людьом то й мені”, а нема готових то й підожде. Але любив, що б у кузні було весело, гамірно” [187, 161]. Батько Франка не завжди охоче слухав розмови про Борислав, а любив більше говорити на моральні теми. “Батько пильний і тямучий робітник, любив кпити собі дармоїдів та фужерів, з роззяв і галапасів. На твердження своїх загальних уваг він любив наводити коротенькі оповідання та притчі, звичайно на тлі ковальського ремесла” [187, 164 – 165].

В оповіданні “У кузні” Франко описує нам притчу, яку розповідав йому батько, згадуючи про враження, яке вона справила на нього: “І досі тямлю, яке велике враження зробило на мене його оповідання про того святого, що просив Бога, щоб його увільнив від людської любові” [187, 169]. У притчі йдеться про одного лікаря, який багато допомагав людям і в дар за це Бог дав йому любов усіх людей. Та за певних обставин він попросив Бога забрати в нього їхню любов. Господь вислухав його – і люди відвернулися від нього, почали боятися і втікати. Через двадцять років лікар почув голос: “А що, солодко жити чоловікові без людської любові?” Лікар почав просити Бога послати йому смерть, щоб більше не мучитися за свій гріх. На це Господь йому відповів: “Хто людям служить, той мені служить. Я сотворив чоловіка для людей, і тільки з людьми і через людей він може бути щасливим. Якби я хотів, щоб він сам собі через себе був щасливий, я був би зробив його каменем. Якби я був хотів, щоб він тільки мені самому служив, я був би зробив його ангелом. А так я дав чоловікові найбільший дар – любов до людей, і тільки тою дорогою він може дійти до мене” [187, 169]. І все ж за те, що він колись допомагав людям, Бог забрав його до себе і зробив святим. “Найперше щоб бути щасливим, чини те, завдяки чому ти стаєш бути гідний цього”, – наголошував І. Кант у праці “Критика чистого розуму” [64, 458].

Творчі роздуми Івана Франка головно засновані на засадах і цінностях християнської етики, визначальним постулатом якої є любов. Дослідженню морально-духовних вимірів суспільства з боку релігій, передовсім християнства, Іван Франко приділяв особливу увагу та присвятив їм низку наукових статей. Це “Лукіан і його епоха”, “Радикали і релігія”, “Католицький панславізм”, “Воскресеніє чи погребеніє?”, “Поступи інквізиції”, “Дві унії”, “Містифікація чи ідіотизм” та ін.. У згаданих працях мислитель доводить важливість релігії як основного складника історії культури, як такого духовного явища, що конче потребує

аналізу з висоти “здобутків новочасної науки”. “Поєму про створення світу” цілком присвятив розгляду джерельної бази Біблії [177, 300].

У науковій праці “Мислі о еволюції в історії людськості”, досліджуючи розвиток людства, Іван Франко чітко простежує вплив зовнішніх обставин на людину і, відповідно, прояв її внутрішньої суті за таких обставин. Франко з'ясував, що протягом тривалого часу становлення й розвитку людина зазвичай керувалася інстинктом самозбереження, загострення якого зумовлене боротьбою за виживання, внаслідок чого “духовні спосібності людини довгі тисячі літ дрімали неткнуті, не могли розвиватися і приносити їй користь в цій же боротьбі за існування” [13, 91]. Особливу увагу мислитель звертав увагу на те, що боротьба за існування, хоча й заклала риси людськості, але не могла бути засадою та каталізатором духовного розвитку людства. Цю функцію взяли на себе релігійні вірування. Внутрішня суперечність, постійна боротьба між матеріальним та духовним, яка відбувається в самій людині, вважав Франко, гальмували цю трансформацію. „Звільнення людськості – це процес дуже довгий і тяжкий, він триває до наших днів”.

Християнство мислитель трактував як визначний історичний феномен у духовному житті всього людства, що дає нам милосердя, благість, любов, правду, піднесення духу та віри. У праці “Данте Аліг'єрі. Характеристика Середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії”, заторкаючи проблему впливу релігії на суспільство, Франко пише: “Щодо християнства, то ми також не можемо нехтувати його великого й добродійного впливу на моральне відродження людей. Воно, без сумніву, дало старинному світу, що або задихався в безтямній розкоші, або потопав у чорній зневірі та розпусті, вищу мету життя, вказало йому на новий світ ідей і вірувань, давало його душі зовсім іншу силу й волю, ніж могли йому дати наскрізь матеріалістичні філософи епікурейської та цинічної школи і навіть ніж давали метафізичні спекуляції неоплатоніків. Супроти всіх тих філософів, опертих на розумі, підшитих скептицизмом, критикою та

матеріалізмом, християнство давало щось зовсім нове, нечуваний підйом чуття, непоборну дисципліну догми, принади раю і страховища пекла. Перекладаючи мету людського життя з цього світу в загробний, воно навчало чоловіка панувати над собою, іти простолінійно, не оглядаючись ні на що, концентрувати всі свої змагання до одної точки. Серед того ніженого, знудженого дармоїдством, зогидженого пануванням або пригнобленого вічним страхом і непевністю і в тім страху забобонного, хиткого та безродного людства християнство творило сильну фалангу людей сліпих, безоглядних, готових на всякі жертви і на всякі терпіння, відданих одній високій цілі, доктринерів і ентузіастів, але при тім солідарних супроти іновірців і характерних. Се були великі семени відродження людства, і історик не може їх відмовити первісному християнству” [144, 12 – 13].

Сутнісними засадами християнства, вважав Франко, є віра, добро і любов. У поемі “Святий Валентій” бачимо, як високо мислитель підносить ідею християнської любові до людей, ідею віри, пов’язану з активним служінням людям. У цій поемі, треба зауважити, також багато ідей духовного та глибоко філософського характеру, які є, на нашу думку, наріжним каменем світогляду мислителя, особливо в питаннях оцінки моралі та релігії. Це зокрема слова священика:

“І вір мені, що борше вступить в царство Боже
Любов без віри, не віра без любви ...” [182, 40].

В основу цього твору лягла легенда, яку поет ще в дитинстві почув від батька. Про цей випадок та легенду мислитель згадує також в оповіданні “У кузні”, що було написано на основі автобіографічних спогадів. Батько Франка, розповідаючи цю легенду малому Івасеві, особливо вразив його такими словами: “Якби Сотворитель хотів аби людина служила лише Йому, створив би її ангелом. Проте Бог дав людині найбільший дар – любов до людей і лише через неї можна осягнути Бога” [187, 169].

Одним з найважливіших питань у контексті осмислення гуманістичних ідей мислителя є розгляд глибокої віри Франка в людину, віри в те, що навіть погана людина в моральному сенсі може змінитися на краще. Як пише Р. Заклинський, “...навіть найгірші люди, представлені в творах І. Франка, мають свої добрі сторони, або бодай мають ту стежку, котрою могли би вийти на добру дорогу” [51, 8]. Ця засада Франкового світогляду корелює з однією з найважливіших засад християнства, яка полягає в безапеляційній любові та вірі Господа в людину, а також в те, що вона (людина) зможе навіть в останні моменти свого життя широко розкаятися.

Франко-філософ переконаний в існуванні тісного зв'язку та спорідненості між людиною і Творцем, яку мислитель називає “божеське в людським дусі”. Ці ідеї проступають уже в ранніх творах Франка. Засадничою тезою його першої статті літературознавчого характеру “Поезія і її становисько в наших временах” (1875) є те, що ідеальним світом в “нашій внутрі”, є “іскра божества котрою наділений дух людський” [175, 398]. Вона також пронизує вірш “Божеське в людським дусі”, що написаний дещо пізніше, в якому Франко розкриває ідеальний світ взаємин людини і Бога. Щоб пізнати цей світ, вважає мислитель, потрібно йти шляхом самопізнання власної душі. Та, на жаль, людина часто підламує собі “крила духовності”, втрачаючи тим самим органічно закладене в ній бажання пошуку ідеалу. У філософських катренах об'єднаних назвою “Строфи”, Франко пише:

“Шукай краси, добра шукай!

Вони є все, вони є всюди.

Не йди в чужий за ними край, –

Найперш знайди їх в своїй груді” [193, 277].

Франко, як ми вже згадували, часто критикував церкву. Але ця критика часто була актуальна та виправдана. Однією з найвагоміших причин було те, що мислитель покладав на церкву велику відповідальність

за духовне життя суспільства. Вагомим доказом цього твердження є слова поеми “Святовечірня казка”, які звернені безпосередньо до священнослужителів, – духовних пастирів народу:

“Ходім до пастирів народа! – знов сказала,
В віконці яснії попівські заглядала.
І наче той двінок вечірньою порою,
Так клич її лунав, мов поклик той до бою
Вставайте дружно всі, і згідно всі, і сміло, –
Бо ваших рук важке, святе чекає діло!
Ви сіль землі, як звітріє вона, –
То чим посолять хліб із нового зерна?” [183, 410].

Це також доводить поема “Панські жарти” (1887), у якій головним героєм є греко-католицький священник – справжній духовний наставник і захисник парафії. Мужній стоїцизм священника Франко висвітлює як вияв величної християнської покори перед насильством. Приклад і могутня сила добротворення перероджує жорстокого Мигуцького, що переконливо засвідчує органічну спорідненість морально-етичних засад Франка з християнським віровченням.

Знаменита Франкова концепція “цілого чоловіка” ґрунтується на ідеях любові та гуманності:

“лиш хто любить, терпить,
В кім кров живо кипить,
В кім надія ще лік,
Кого бій ще манить,
Людське горе смутить,
А добро веселить,
– Той цілий чоловік” [139, 29].

Осердям концепції “цілого чоловіка” є ідея цілісності особистості, де всі риси гармонійно взаємодоповнюють одна одну. Досліджуючи, так би мовити, умовний “взірець особистості” у баченні Івана Франка, Богдан

Тихолоз доходить висновку, що “цілий чоловік” повинен володіти гармонійним поєднанням таких якостей, як духовність, соціальність, діяльність, моральність та реальність [133, 33 – 34].

“Цілий чоловік” у Франковому розумінні – це передовсім активна та ініціативна особистість зі спектром розмаїтих різнобічних зацікавлень. “Кожий мусить... сам у собі і сам із собою, мусить виповісти війну апатії й шаблону у всіх формах, мусить сам у собі і в своїм оточенні збудити і підтримувати тугу не за новими порядками, але за новими, вищими духовно й етично, культурнішими людьми” [191, 15]. Вірєць “цілого чоловіка”, запропонований Франком, має передовсім суспільно важливе значення, особливо в контексті становлення особистості. Франко, по суті, розгортає своєрідну концепцію розвитку та гармонізації особистісних якостей індивіда. Ідеал “цілого чоловіка” має також важливе теоретичне значення у вимірах соціальної філософії. Цілком зрозуміло, що бажання досягнути в чомусь ідеалу, якщо розглядати його в буквальному сенсі, є утопічним. Це чудово усвідомлював і сам Франко. Але бажання до самовдосконалення, прагнення досягнути прогресу, зокрема і в своєму особистісному розвитку, є невід’ємною складовою людського поступу. Якості “цілого чоловіка” Франка в осмисленні знаного франкознавця Богдана Тихолоза є тим орієнтиром, на який має покладатися сучасне суспільство у справі виховання та становлення молодого покоління.

Синтезуючи у своїй творчості найрізноманітніші підходи щодо художнього зображення людини та суспільства, їхньої внутрішньої духовної сутності, Франко у своїх ірраціональних осяяннях набагато випереджував свій час. Як наголошує Дмитро Павличко, “будучи не тільки пророком нашого національного відродження та визволення, а й аналітиком проблем, що їх необхідно вирішувати відновленій українській державі, Іван Франко в багатьох політологічних статтях виступає як проникливий знавець нашої доби, яка для нього була посмертною прийдешністю.

Ми живемо в часах, коли здійснюються передбачення українського Мойсея, якому не пощастило увійти до “обітованої” землі, але вдалося збагнути, які перепони стоять перед нашим народом, що прагне здобути не лише державність, а й рівень такого життя і розвитку, коли “етнографічна маса” стає непереборною, світової слави нацією” [17, 4].

Уже з 90-х років XIX ст. І. Франко став адептом нових підходів у розумінні розвитку людства, побудови нового суспільства на принципах свободи, демократії та гуманізму. Ґрунтовні суспільні зміни в Україні, на думку мислителя, можуть бути досягнуті тільки тоді коли, нація зуміє опертися на вищі національні та морально-духовні цінності й засади та досягне державно-політичної й економічної незалежності. Досліджуючи суспільний розвиток у праці “Що таке поступ?”, Франко, здавалось би, риторично запитує: “Чого шукають усі люди?” Відповідь на це одна: усі люди “шукають дороги до поступу, але не такого, як досі, їх не задовольняє сам поступ багатства; вони питають: а в чийих руках це багатство, хто й на що користується ним? Їх не задовольняє сам поступ науки і штуки; вони хочуть, аби наука і штука були власністю всіх людей прояснювали їх розум і звеселяли життя” [194, 345]. І. Франко намагається переконати, що багатство, наука і мистецтво самі собою не можуть дати людині повноти щастя. “Наскільки чоловік може бути щасливим у житті, він може се тільки в співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації. Скріплення, уточнення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – отсе основна підвалина всякого поступу; без неї все інше буде лише мертво тіло без живої душі в ньому” [194, 345]. Отже, щастя людини, узагальнює мислитель, може бути тільки в органічній єдності з родиною та суспільством, воно можливе лише тоді, коли людина усвідомлює себе невід’ємною складовою певної спільності та задовольняє свої вищі соціальні й духовні потреби. Людина по-справжньому щаслива, якщо може задовольняти таке, своє бажання, як жити та працювати не тільки для свого блага, а для когось, зокрема для своєї сім’ї чи країни.

Безкорислива суспільно корисна праця, яка базується на любові до своєї сім'ї до своєї країни і до ближнього загалом, – це одна з головних морально-світоглядних засад мислителя. “Скріплення, уточнення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – отсе основна підвалина всякого людського поступу; без неї все інше буде лише мертве тіло без живої душі у ньому” – доводить мислитель [194, 345].

Прищеплені в дитинстві та юності гуманістичні цінності та засади не тільки не знівелювалися в подальшому житті І. Франка, його творчості, навпаки – поглибилися та набули ідейного осмислення. Попри те, що світогляд мислителя “... переходив різні ступені розвою”, його завжди вела та керувала ним “...одна провідна думка – служити інтересам мого рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям <...> Тим двом провідним зорям, – стверджує І. Франко, – здається, не спроневірився досі ніколи і не спроневірюся, доки мого життя” [171, 282].

Моментом сходження у філософських поглядах І. Франка та І. Канта є теза: єдине, що первинно притаманне людині, – це її прагнення щастя.

Наприкінці 19 – початку 20 ст. популярним було твердження, що індивід є лише користувачем людських благ. І. Франко абсолютно не приймав і не сприймав такого пояснення сутності людини. Сьогодні ми розуміємо абсурдність наведених тверджень, але в той час, коли жив і творив Каменярь, розвиток науки тільки набирив обертів. Франко як один зі світочів тодішньої гуманітаристики гостро критикував “філософію споживацтва”. Людина, яка дотримується її, доводив мислитель, “...в ніяку будучність не вірить і до ніякого ідеального змагання з пожертвуванням своїх особистих вигод не спосібний” [150, 295]. У висліді припиниться розвиток особистості, оскільки апологети споживацтва – “... будуть правдиві нігілісти, циніки, заскоружлі в своїм безвихіднім егоїзмі і не розуміючі нічого поза своєю шкарлуцею” [150, 296].

Івана Франка часто називають “Каменярем” та “Вічним революціонером”. Перша перифрастична номінація походить від назви

поезії “Каменярі”, друга – від перших рядків його поезії “Гімн”. Обидва твори – зі збірки “З вершин і низин”. У радянський період під поняттям “революція” розуміли передову зміну державно-політичного ладу на чолі з її керівництвом за допомогою силового варіанту. Франка ж вважали пропагандистом та одним з очільників такої стратегії. На жаль, радянські франкознавці не вважали за потрібне або не захотіли (чи об’єктивно не могли) заглиблюватися у творчість мислителя. Інакше треба було визнати, що Франко був великим критиком революції як такої, зокрема ідей К. Маркса щодо будь яких суспільних змін за допомогою насилля і терору. Революція Франка – це суспільний поступ, який базується на розумі, повсякденній праці та гуманних ідеях:

“Вічний революціонер –
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю, –
Він живе, він ще не вмер.

...

Вічний революціонер
Дух, наука, думка, воля...” [142, 66 – 68].

Це виразно доводить І. Франко і в поезії “На суді”, де обвинувачений у спробі зробити державний переворот, доводить:

“А ще скажіть, як сей лад
Перевернути хочем ми.
Не зброєю, не силою
Огню, заліза і війни,
А правдою, і працею,
Й наукою. А як війна
Кривава пожадобиться –
Не наша буде в тім вина” [164, 53].

Власне про таке розуміння революції в контексті Франкової поезії і всієї світоглядної системи говорить відомий філософ А. Пашук: “Людство,

що звикло пов'язувати революцію з кровопролиттям, з масовими виступами та побоїщами, не завжди відчуває та усвідомлює революційне значення винаходів для суспільного життя, для відносин між людьми, для життя, навіть побуту. Адже революція несе в собі дію, спрямовану на заперечення старого, і дію – на утвердження нового, чогось кращого, досконалішого тощо, що йде на користь людини, народу, людства. Дії і наслідки цих дій усвідомлюють лише з часом” [108, 101 – 102].

Вернімося ще до згадуваної поезії “Гімн”, де Франко в філософському контексті робить наголос на понятті “духу – вічному революціонері”. Дух у розумінні Франка – це “постійна динаміка, дія, творчість, що є його сутнісною визначеністю...це сутнісний атрибут людського ества, який полягає в життєдайній основі свідомости, оживотворення мислення, рушійна сила духовно-практичної діяльності людини, народу, людства...це найвищий прояв людської сутності, акумуляція думки, науки, високої, моральности, свідомости в усіх її проявах” [108, 105]. “Вічний революціонер” мислителя, – і про це вже йшлося неодноразово, – не закликав до руйнації та насилля, а спонукав до активних дій, які на засадах гуманності приведуть до втілення суспільних перспектив та ідеалів.

Франкова творчість – це симбіоз національного, соціального та духовно-релігійного мотивів. Це синтез стратегій щодо єднання та відродження всього українського, намагання поєднати протилежності та суперечності, досягти гармонії. Цей стратегічний консенсус та розроблена на його основі концепція “національного ідеалу” особливо актуальні сьогодні.

Незважаючи на те, що вже понад 20 років український народ має свою власну державу, він ще не став монолітною нацією, де панує злагода, добробут і процвітання. У країні практично діє двомовність, також суспільство по-різному бачить шляхи, якими й куди має рухатися, який цивілізаційний вектор обрати. Також серйозною проблемою є

контroversійність поглядів на певні історичні моменти, зокрема на події Другої світової війни. Цей перелік проблем не є вичерпним. Гуманітарний простір вражений бацями дешевого популізму, маніпуляції та спекуляції. А тому надважливим є невідкладне їх вирішення, і до цього повинно залучатися все суспільство, особливо інтелігенція та молодь, яка завтра буде стрижнем нашої держави.

Зараз, як ніколи, українське суспільство потребує такої масштабної постаті, як Іван Франко, яка б консолідувала націю, спонукала її до вирішення колосальної кількості важливих суспільних викликів. Потребує того авторитету, того “Мойсея”, про якого мріяв і писав сам Франко. У поемі “Мойсей”, яку називають апогеєм творчості мислителя, а також пророцтвом, відчитуємо такі рядки:

“Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя і слава,
В тобі дух мій, будуче моє,
І краса, і держава” [162, 237].

Багато соціальних проблем, про які писав Франко, як ми вже наголошували, є актуальним і досі. Пошуки шляхів їхнього вирішення і привели Франка до тимчасового захоплення соціалістичними ідеями. Що найбільше приваблювало І. Франка в них? Відповідь на це питання знаходимо в праці “Що таке соціалізм?”. Франко у цій теорії бачив найперше гуманізм, а також можливість отримати суспільну рівність, яка є однією із засад особистісного та суспільного щастя. “Ідея соціалізму прагне до загальної свободи всіх людей, до їх рівності не тільки перед законом, але до рівності у суспільстві, яке кожному дає однакову можливість користуватися всіма своїми інституціями” [195, 50].

Проблема рівності та нерівності і в суспільстві, і між людьми була наскрізною у творчій спадщині Івана Франка. Це питання порушував мислитель і в художній, і в науково-публіцистичній спадщині. Як зазначає А. Пашук, “Іван Франко бачить і розуміє непоборну силу і складність в

осягненні рівності, бо це питання соціальної, економічної, майнової, національної рівності: бідний не рівний з багатим, між бідними і багатими рівності не було, нема і не буде” [108, 137]. Гадаємо, немає потреби наводити аргументи, що ця проблема в сучасному українському суспільстві ще не почала вирішуватися. Розрив між бідними й багатими не скорочується, а навпаки, збільшується, довіра до судової гілки влади, яка повинна забезпечувати та захищати права людей, передбачені в Конституцією України, є катастрофічно низькою. Як ніколи, на часі Франкові слова, що “теперішня рівність перед законом, це те саме, якби хтось втішав голодного тим, що він має право бути ситим, але не дав йому при тому хліба” [108, 50].

Як бачимо, мислитель і гуманіст особливо гостро ставить питання про справжню рівноправність та рівність не тільки перед законом, а і в суспільстві загалом. Не менш нагальною є й потреба розриву між правами та можливостями їх реалізації, тобто “всі мають право ходити до школи і вчитися, але чи всі мають можливість?” [108, 50]. Дискутував мислитель з цього питання також з митрополитом Андреем Шептицьким. Два небайдужі українці зійшлися на тому, що абсолютної рівності між людьми не може бути, оскільки в природі не може бути навіть двох людей цілковито однакових. І. Франко розрізняв “нерівність” двох видів: суспільну та природну. Якщо природну нерівність, яка дається з народженням людей, неможливо усунути, то суспільна нерівність твориться в умовах суспільного життя та базується на соціальній нерівності. Соціальна нерівність є соціальним лихом, яке особливо загострилося в наш час. Отже, ідеї Франка знову на часі. Філософ чудово розумів: усунути повну соціальну нерівність неможливо. На його думку, “повного громадського щастя, повного, так сказати, раю на землі люди не діждуться ніколи. Але се ще не рація, що б ми закладали руки і байдужо дивилися, як міцний душить слабого, як багач кривдить та висисає бідного, як одиниці кривдять та руйнують сотки й тисячі людей. Чи буде, чи не буде з того рай на землі, а

ми борімося з кожним поодиноким лихом, з кожною поодинокую кривдою та дбаймо разом не лише про те, аби побороти її в тім однім випадку, але також, про те, аби по змозі заткати джерело подібного лиха й на будуче” [195, 345].

Проблеми соціального, духовного та морального характеру були завжди на вістрі творчо-наукових зацікавлень, становили детермінанти його діяльності. “Це підвалини, на котрих опирається його світогляд і усі його діла та ціле жите” [51, 11], – говорив Р. Заклинський ще за життя мислителя.

Якщо суспільство у своєму суспільному економічному та науковому розвитку не буде достатньо приділяти уваги духовній ланці суспільного життя, твердив Франко, його чекає занепад і крах. Людина в такому суспільстві немовби відривається від реалій життя, занурюється в примарний світ, в якому те, що було донедавна сенсом та цінностями, нівелюється. “Будьмо поперед усього самі людьми в повнім значенні того слова, характерними і щирими, освіченими і гуманними, стіймо на свічнику, тоді світло наше не сховається від очей людських і яснїтиме без штучної реклами і самохвальби” [148, 403].

Як бачимо, поради Івана Франка щодо вирішення духовних та суспільних проблем суспільства, їхньої сутності у своїх ірраціональних осяяннях надовго випереджали свій час і не втратили актуальними актуальності й сьогодні.

Українське суспільство потребує ґрунтовних суспільних змін і досягнути їх, – про це пише Іван Франко, можна буде тільки тоді, коли нація побудує нове суспільство на принципах свободи, демократії та гуманізму, зуміє опертися на вищі національні та морально-духовні цінності та досягне державно-політичної й економічної незалежності.

Однією з фундаментальних передумов досягнення щастя людиною, аргументує мислитель, є перебування її в органічній єдності з родиною та суспільством, усвідомлення себе невід’ємною складовою певної спільноти

та задоволення своїх вищих соціальних та духовних потреб. По-справжньому щасливою буде людина тоді, коли житиме та працюватиме не тільки для особистого блага, а на користь своєї сім'ї, своєї країни і ближнього загалом. Це одна з головних морально-світоглядних засад мислителя.

3. 2. Ціннісний зміст становлення сучасної української молоді в контексті ідей І. Франка

Складні трансформаційні та глобалізаційні процеси, які відбуваються в Україні та загалом у світі, особливим чином впливають на всі сфери людської життєдіяльності. Одним із наслідків цього явища є зміна світоглядних уявлень, ціннісних орієнтацій та смисложиттєвих орієнтирів як суспільства загалом, так і окремої людини. Приєднуємося до міркувань С. Оленича, що окреслена проблема не може не привертати нашої уваги, оскільки при зміні системи цінностей у суспільстві “окремі цінності руйнуються, а інші зазнають істотних змін, набувають нових значень, з'являються нові цінності та їх нові ролі. Це має безпосередній вплив на вибір способу життя молодою людиною” [100, 211].

Працюючи над стратегією усунення кризових явищ у суспільстві, найперше потрібно виходити з досліджень кризи в духовній сфері особистості, яка є особливо гострою. На думку, І. Надольного “вихід суспільства з цього стану можливий лише за рахунок духовного оновлення світу людини, її орієнтирів” [96, 279].

Становлення індивіда як особистості, як громадянина, здатного долучитися до активного суспільного життя та державотворення, можливе лише в разі проходження його крізь призму сформованої ціннісної системи та сприйняттям її ж за основу для формування власних ціннісних орієнтацій. Цінності виконують роль унікального інтеграційного підґрунтя в процесі становлення особистості, а також відіграють головну роль у моделюванні поведінки, у визначенні певних життєвих норм, стандартів і засад. Цінності також виступають певним “мірилом” усього людського. Як наголошує П. Гуревич, “цінність – це екзистенційно відчуте буття” [42, 119].

На думку Л. Панченко, “ціннісні орієнтації лежать в основі світогляду людини, її моральних, політичних, естетичних переконань і смаків, визначають її поведінку. Вони є важливим елементом внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда, усією сукупністю його переживань. Сформовані ціннісні орієнтації – своєрідна “вісь” свідомості, яка забезпечує усталеність людини і виявляється у певному типі її поведінки, в інтересах, потребах, переконаннях” [105, 8]

Становлення ціннісних пріоритетів суспільства в перехідну добу, в ситуації своєрідного гуманітарного міжчасся – вельми непросто суспільне завдання, що потребує особливої соціалізації та активізації, позаяк від вирішення конкретної проблеми залежатиме майбутнє нації. А тому вкрай необхідно “віднайти чіткі методологічні підстави для формування нової духовності народу, гуманістичних засад образу України 21ст.” [136, 556]. На думку, В. Скотного побудова нової системи цінностей не тільки дасть людині дасть людині життєві орієнтири, яка відповідатиме її індивідуальності, а також гарантуватиме їй адаптацію у світі та духовну незалежність [119, 244].

Висвітлюючи конкретну проблему, зокрема в контексті становлення молоді, сучасні науковці мають зважати на досвід і наукові напрацювання вагомих мислителів минуло, оскільки витоків вчень про цінності сягають філософії античності. Проблема цінностей була також однією з провідних тем і предметом досліджень середньовічної філософії, філософії Відродження, Просвітництва, Німецької класичної філософії. Прикметно, що головною засадою аксіологічних учень Епохи відродження є розуміння людини як найвищої цінності. “Поворотним пунктом у розвитку проблем цінностей стала філософія І. Канта, за якими вищі цінності буття мають не онтологічні, а виключно регулятивні принципи практичного розуму. Цим самим Кант першими розмежував поняття буття і блага, протиставивши сферу моральності як свободи сфері природи, яка має підлягати закону, необхідності” [136, 554]. На думку представників німецької класичної

філософії (Гегель, Кант, Фіхте, Шеллінг) духовні, моральні цінності “апріорно” властиві духовному світу людини, тобто його душі.

Велику увагу дослідженню проблем цінностей приділяли також видатні українські мислителі минулого, зокрема Г. Сковорода, А. Потебня, П. Юркевич, І. Франко та ін. У філософській концепції “серця” Г. Сковороди та П. Юркевича, на думку В. Долженка, розкривається процес духовної діяльності людини, моральна чистота, етико-естетичний погляд на світ [46].

Особливо вагомими та актуальними для сьогодення, а також у контексті досліджуваної нами проблеми є аксіологічні погляди І. Франка. Погляди Каменяра на проблеми цінностей вибудовувалися в контексті поєднання досліджень культури й духовності українського народу та різних західноєвропейських філософських концепцій і традицій ціннісно-світоглядного характеру. У Франка знаходимо глибоке й вичерпне аксіологічне обґрунтування та змісту багатьох понять, а саме: “людина як найвища цінність”, “суспільно корисна праця”, “національний ідеал”.

Не забуваймо, що І. Франко був досить добре обізнаний з німецькою класичною філософією, зокрема з працями І. Канта, які є фундаментальними в розвитку аксіології, а також ґрунтовно досліджував філософію раціоналізму, що дала великий та принциповий поштовх до розвитку теорії цінностей. Важливо також і те, що мислитель поділяв чимало положень раціоналізму. Однак всі концептуальні наукові твердження, які потрапляли в поле зору Франка, зазнавали переосмислення й заломлювались крізь його світоглядну призму, тобто він з чимось погоджувався, дещо заперечував та відкидав.

Ціннісні пріоритети, доводить С. Оленич, “виробляються в рамках розвиненої моралі, на високому рівні культурної самосвідомості того чи іншого народу” [98, 108].

Невпинний інтерес Франка до питань людського буття, природи, всесвіту, людини, нації та всього людства має одини вельми важливий

аспект. Філософські питання мислитель порушував задля вирішення конкретних наукових моральних чи суспільно-політичних проблем, а не в річищі загально світоглядних спекулятивних пошуків. Звідси й пріоритет етико-антропологічної проблематики у предметі Франкових роздумів, і його гуманістичний підхід до будь-яких філософських проблем. У його високоморальній філософії слід бачити, передовсім, приклад для наслідування.

Пріоритет у Франковій філософській спадщині мислителя-митця над мислителем-теоретиком мав своїм наслідком, як справедливо зазначає український дослідник В. Горський, “властивий його філософському пошукові: а) екзистенційно-художній характер та б) морально-антропологічне розуміння філософських проблем” [34, 193]. Ще Сократ намагався віднайти за допомогою своїх бесід людське благо, хотів привести людину до такого знання, яке змусить її бути добродійною, адже людина не чинитиме зла, якщо знатиме, що таке добро. Аристотель також звертає увагу на людські пристрасті, їх приборкання та врівноваження, хоча чітко зазначає, що для щастя замало одного розуму, необхідно також і правильно жити.

Наукове дослідження ціннісних пріоритетів І. Франка дає нам можливість для більш ґрунтовного осмислення його гуманістичних ідей та допомагає знайти шляхи щодо розв’язання низки смисложиттєвих проблем, що сукупно входять у дослідницьке поле досліджень різних наук, зокрема соціології, політології, етики і аксіології.

Франко також неодноразово підкреслював потребу прищеплювати молодому поколінню високі етичні якості, виховувати його в дусі любові до людини, поваги до старших, дружби і товаришкості, правдивості і чесності. “Кожна людина, – зазначає мислитель, – ... мусить виробити собі певне коло понять про людське життя, про поводження з людьми; це є розуміння вірності, справедливості, правди, дружби і добра. Ці поняття служать основою моралі, що є предметом останньої і найвищої науки – етики. Етика

вчить людину жити по-людському – вона завжди і скрізь керує її кроками, переробляє її звірячу природу, робить її м'якшою і таким чином робить її здібною до щастя не тільки внутрішнього (задоволення собою), але й суспільного, яке спирається на поєднанні праці усіх людей і на братській взаємній любові” [165, 39]. Професор А. Пашук вважає, що Франко усвідомлював, як далеко йти до осягнення цього високого етичного ідеалу та надзвичайно важливо невпинно прагнути до його осягнення [108, 24].

Аксіологічні та етико-антропологічні погляди Івана Франка – це, як влучно зауважує М. Верников, “не абстрактний гуманізм, об’єктом якого є людина, все людство. Замість любові до чогось далекого, він утверджує справжній, глибокий і дієвий інтерес до ближнього” [19, 198].

Важливість ідей Івана полягає також в тому, що лєвова їх частка них вибудовувалася не просто в контексті викликів свого часу, а в розумінні принципів та механізмів складних геополітичних та культурних процесів, які не зупиняються у сталому вигляді, а постійно перебувають у поступі. “Те, що говорять вони про сучасність як перехідний момент, як про час якогось народження, якогось інтервалу поміж ніччю і днем – це брехня і нісенітниця, наголошує мислитель. Кожен історичний момент є перехідним моментом, бо історія не стоїть на місці; кожен момент є хвилиною народження і смерті водночас, засіву і жнив разом. Очікування якогось таємничого, великого, безконечного, чудового майбутнього – це брехня і нісенітниця, бо майбутнє буде таким, яким можуть його створити минуле й сучасне. З посіяної гречки не виросте мак, з воронячих яєць не вилупляться соколи” [146, 120 – 121].

Значущість людини, її суспільна вартість, затребуваність, так би мовити громадська, великою мірою визначаються тим, які цінності є пріоритетними та визначальними для неї, на які моральні підвалини людина спирається. Досліджуючи генезу особистості, науковці неодноразово доходили висновку, що людина стає такою, якою її шліфують об’єктивні реалії, але вона при цьому не пасивна, вона обирає (дуже часто

неусвідомлено) ті впливи, які є домінантними в суспільстві і до яких не завжди схиляється її єство. Приймаючи або відкидаючи певні цінності, особистість робить вибір, що визначає стратегію її подальшого життя.

I. Кант скажімо твердить, що “у людській природі... є певна нещирість – а саме схильність приховувати свої справжні почування і виставляти напоказ удавані, які вважаються пристойними й похвальними” [64, 427]. Тобто I. Кант вважає, що люди часто висловлюють переконання, яких насправді у них немає. Важливим, на його думку, є розвинути справжні моральні засади, сформовані на “вічних” загальнолюдських цінностях, тому що “...фальш, яку людина не поборє, зіпсує її серце” [64, 427]. Зауважуємо певну суголосність Кантового твердження із засадою давньогрецького філософа Сократа, що “виховання доброчинності є найголовнішою справою кожної людини” [206, 592].

Філософія Канта в науковому розвитку дослідження аксіологічних проблеми є надзвичайно вагома. Його вчення про регулятивні принципи практичного розуму, за яким вищі цінності буття мають не онтологічні, а виключно регулятивні підстави до існування, допомогло розмежувати поняття буття і блага, протиставивши сферу моральності як свободи сфері природи, яка має підлягати закону, необхідності. Необхідно, на думку Канта, щоб увесь наш спосіб життя був підпорядкований моральним максима́м (засадам), і вкрай важливо, щоб ці засади були рушіями задумів та їх здійсненням [64, 460].

Ціннісне ставлення до явищ і предметів довколишньої дійсності є однією з головних людських сутностей. Ціннісна свідомість є особливим рівнем свідомості та в певному контексті її “стрижнем”. “Ціннісна свідомість творить власний світ, світ емоційних переживань, ціннісних образів. У ціннісній формі людина не об’єктивує, а суб’єктивує зовнішню дійсність, привласнюючи її, наділяючи людськими смислами, стверджуючи тотожність з собою. Тому цінністю є лише те, що усвідомлюється, переживається як цінність. <...> Світ цінностей – це світ саме практичної

діяльності” [136, 557]. Ціннісний рівень свідомості має величезний потенціал в контексті духовного самовдосконалення людини. “Ціннісний образ – завжди певний синтез, результат специфічного узагальнення, цілісність культурних смислів, яка ніколи до кінця не розщеплюється поняттєвим аналізом і тому виглядає дещо невиразно в порівнянні з чітким і поняттєвим узагальненням” [55, 13].

Цінності в нашій свідомості в певному сенсі мають характер ідеалу, а не об’єктивної реальності. “Цінності як ідеали, що виходять і виводять за межі наявної дійсності, дозволяють зрозуміти специфіку функціонування їх як критерію для орієнтації у світі і “вісі” для особового самовизначення” [100, 211].

Проблема ціннісного самовизначення набуває також особливої актуалізації в період нівелювання теперішньої системи цінностей. Стихійне переосмислення духовних орієнтирів апріорі матиме багато негативних наслідків, особливо для молоді. Це може посприяти поширенню багатьох асоціальних та аморальних явищ у суспільстві – злочинності, наркоманії, алкоголізму тощо.

Свого часу розумів цю проблему й І. Франко та писав про це в багатьох своїх працях, зокрема в статтях “Чого хоче “Галицька робітницька громада”? (1881), “Мислі о еволюції в історії людськості” (1881 – 1882), “Реалісти чи кар’єристи?” (1896), “Одвертий лист до галицької української молодезі” (1905). У процесі дослідження цього питання Франко дійшов висновку, що мораль та її цінності упродовж тривалого суспільного розвитку зазнали складних трансформацій, що продовжується і надалі. У праці “Реалісти чи кар’єристи?” він писав: “Треба прецінь знати, що зміст поняття “моральність”, “мораль” не є на всі часи однаковий, сталий, ба, він і серед різних суспільностей інакший. Колись навіть і церква наувчала, що панщина зі всіма її установами, як нагайка і т.д., була річ моральна” [181, 86].

Як уже наголошувалося, суспільство повинно чітко усвідомити вагомість цієї проблеми, оскільки саме цінності формують світобачення людини, визначають її шлях у житті та спосіб життя.

Творчість Івана Франка наскрізно пронизана аксіологічними орієнтирами. Особливу увагу мислитель приділяв цій проблемі у своїх науково-публіцистичних статтях, зокрема в праці “Лукіан і його епоха”, “Поza межами можливого”, “Наше теперішнє положення”, “Одвертий лист до галицької української молодезі” та ін.

Соціальний досвід, який особистість набуває в процесі своєї життєдіяльності, проходить певну суб’єктивну трансформацію. Однією з причин цього явища є неповторність людини. Знання, які людина отримала із зовнішнього світу, інтегруються в утворення певних цінностей, а також ідей, переконань, інтересів, потреб, які, своєю чергою, наповнюються ціннісним змістом.

Іван Франко розумів специфіку цього процесу, а відтак дав з цього приводу багато корисних порад та ідей. Однією з найважливіших засад ефективності перебігу цього процесу є створення сприятливих умов для нього. Відповідальність за виконання цього завдання він покладав найперше на сім’ю та школу. Першоосновою в розвитку особистості є сім’я, вона – головний суспільний форпост, саме вона виконує функцію передачі ціннісних орієнтацій молодому поколінню. Цінності, які домінують у сім’ї, часто не усвідомлено передаються дітям. Саме тому, на думку Франка, потрібно розвивати і реалізовувати в суспільстві ідею свідомого батьківства. Цю ідею мислитель активно втілював і в своїй сім’ї. Саме під “... дбайливим оком батька” четверо дітей мислителя формували свої життєві цінності: “Ми навчилися розуміти красу благородної людської душі, її змагання і твори, нас притягало все гарне і правдиве, і ми стреміли іти слідами нашого батька” [198, 242].

Школі та особі вчителя тут Іван Франко надавав теж надзвичайно вагомого значення. Учитель – це не тільки підготовлений державою носій

знань, це також “передавач” та вихователь цінностей і загальнолюдського, і загальнодержавного характеру. “Школа покликана виконувати не лише розвивати і збагачувати інтелектуальний потенціал учнів, вона виконує водночас виконує важливу місію суспільства – виховує його громадян патріотами, захисниками своєї землі, традицій та майбуття, або ж навпаки, руйнівниками усталених норм, які вже віджили і тому повинні бути усунені” [9, 28].

Важливим завданням і для сім’ї, і для школи є усвідомлювати індивідуальність кожної дитини, формувати особливий підхід для неї, працювати над розвитком її власної думки, власної духовної творчої праці. Самостійність та творчість – це ті риси особистості, що дозволять їй самостійно та правильно в різних ситуаціях переосмислити себе, свої цінності, свої життєві вибори.

Суспільство існує як жива система трансляції цінностей доти, доки діє людина як творчий суб’єкт. Іншими словами, людина організовує цінності в суспільстві і при цьому потрапляє під їхню ж дію у вигляді суспільно значущих норм [99, 269].

Неодмінною рисою, яку необхідно розвивати в молоді та без якої неможливе, на думку Франка, гармонійне та цілісне становлення особистості, є працелюбність.

Працелюбність виступає тут як світоглядна засада людського життя, як чеснота, а також важлива цінність, без якої неможливе гідне життя людини. Однак в цю духовну силу може обертатися лише така праця, якою живиться громадянська свідомість, що не тільки виправдовує, а й визначає мету й сенс людського покликання на землі.

Філософськи насиченими мистецькими засобами І. Франко відтворює конкретних людей праці в реальних обставинах їхнього життя. Його герої – це селяни, які з покоління в покоління пристосовувалися до хліборобського життєвого устрою, де виробився усталений світ моральних цінностей, і людина праці формувала зміст свого існування, успадковуючи

вироблені смисложиттєві орієнтири, користуючись за це шаную у звичному для неї середовищі.

У вірші “Пісня і праця” мислитель образно говорить про ту виняткову роль, яку праця відіграла в його житті:

“Праця дала до життя мені принаду,
Ціль дала, щоб в манівцях не зблудив” [174, 74].

Дуже часто в сучасному суспільстві спостерігається тенденція до нівелювання працелюбності та праці як цінностей та заміна їх вартостями споживацтва. Наслідки такого явища вельми є негативні для сучасної України, і для всієї світової спільноти. Особливо небезпечним є те, що споживацька культура зорієнтована тільки на самозадоволення, породжуючи таким чином самолюбство та багато інших негативних якостей, які суперечать загальнолюдським вартостям та моралі. Отже, виховання молодого покоління на засадах працелюбності та популяризація цінностей праці є життєво необхідними.

Архиважливими вартостями у всій аксіологічній піраміді, на думку Франка, є духовні цінності: “Властивості духовні ... відрізняють людину від решти тварин і від всяких інших створінь природи, вони надають їй здатність жити і працювати спільно, мислити, відчувати, робити висновки і спостерігати; вони роблять її людиною в повному значенні цього слова” [165, 38]. Великий письменник та мислитель вважав, що критично усвідомлені цінності породжуються не тільки розумом, а й серцем, інакше вони залишаться абстрактними, що унеможливило їхнє практичне втілення.

Першорядну роль у духовному піднесенні суспільства та в морально-духовному переродженні й піднесенні особистості мислитель відводив християнству. Критика релігії, на думку мислителя, можлива лише в тому суспільстві, яке позбавлене будь-яких моральних засад. Коли людина не може вдовольнити свої духовні потреби, зростає невдоволення, відтак це загрожує крахом державного ладу. Християнські засади та цінності були й залишаються головними життєвими орієнтирами та

чинниками, що сприяли спротиву суспільства аморальним спокусам та скверні облудного світу. Духовність у християнстві виступала наріжним каменем людського буття, криничкою якого було “життя в душі і правді”.

Не менш вагомого значення Франко надавав і національним цінностям. Усвідомлюючи їхню надзвичайну вагу, особливо в контексті досягнення української державності та консолідації української нації, мислитель створив концепцію “національного ідеалу”, про який ми поговоримо в наступному підрозділі. Вагомі зміни в Україні, доводив мислитель, відбудуться тільки в тому разі, коли нація, спираючись на вищі національні та духовні цінності досягне державно-політичної й економічної незалежності.

І все ж найбільшою цінністю для Франка завжди була людина. Усвідомлення Франком людини як “...найвищої вартості, ...вершинної точки в еволюційній ієрархії світу”, є, на думку Б. Тихолоза, головною засадою його етико-антропологічної концепції [133, 32].

Отже, осмислення життєвої філософії Івана Франка неможливе без дослідження його аксіологічних поглядів.

Головними чинниками, що вплинули на формування аксіологічних поглядів Івана Франка були духовність та культура українського народу, а також провідні західноєвропейські філософські вчення ціннісно-світоглядного характеру.

Критично усвідомленні цінності породжуються не лише розумом, а й серцем. Інакше вони залишаються абстрактними та не здатними до практичного втілення.

Цінності, які домінують в суспільстві, є показником його розвитку, смисловим осердям життя, а також визначальним чинником соціалізації та становлення молоді. Аксіологічний спектр особистості є основою її світоглядних орієнтирів, а ціннісні орієнтації основою свідомості та поведінки людини.

У процесі виховання та становлення особистості розвиток духовної культури особистості, “прищеплення” молоді загальнолюдських цінностей та ідеалів має стати одним з пріоритетних завдань.

3. 3. Державотворча роль молоді в контексті ідей Івана Франка

Кожна нація своїм корінням сягає минулого. Це минуле в певному сенсі є найглибшою та найбагатшою криницею життєвої мудрості, яка акумулювалася через історичний досвід, культуру, творчу спадщину та ідейні здобутки національної інтелектуальної еліти. Як наголошував Іван Франко, “кожда доба історична – се дерево. Корінням воно стоїть глибоко в минувших часах, а його крайні парості врастають також далеко в будуще” [158, 134]. На превеликий жаль, нашому суспільству поки що бракує мужності об’єктивно, відкрито та різноаспектно дискутувати з приводу переоцінки багатьох історичних подій та процесів, а також стосовно діяльності певних особистостей, знакових не тільки для свого часу, а й майбутнього. На думку С. Возняка, зміст діалектики життя полягає в тому “що нове виростає на базі старого, але не за рахунок його відкидання, ігнорування, забуття, а вдумливого “заперечення заперечення” – утримання, збереження всього кращого, позитивного, що було в минулому. Це цілком стосується ідейної спадщини, теоретичного доробку мислителів, які акумулювали в собі досягнення науки й суспільно-історичного досвіду” [28, 127].

Назрілі та гострі виклики сучасності підводять українське суспільство до необхідності повертатися до своїх ідейних духовних, культурних, політичних та історичних витоків і засад, останнє ж є важливим до усвідомлення того, що буття українців як таких неможливе без цього підґрунтя.

Віковічні поневіряння та змагання українського народу за свою державність та незалежність особливо бентежили багатьох українських мислителів минулого та спонукали їхню думку до пошуків шляхів вирішення цієї болючої національної проблеми. “Великі люди, генії є

такими тому, що вони дивляться глибше і далше інших, прагнуть нового, кращого, досконалішого сильніше, ніж інші” [28, 127].

Саме до таких людей і належить Іван Франко. Відомий франкознавець З. Гузар доводить що І. Франко-пророк, як і Т. Шевченко, був Лицарем Великої Віри, Надії та Любові. Минуло століття – і пророче видіння великого І. Франка стало історичною дійсністю” [38, 355].

Громадсько-політична діяльність мислителя та його роль у розвитку вітчизняної суспільно-політичної думки актуальна не тільки для кінця ХІХ – початку ХХ століття, а у всій її історії розвитку, включаючи й сучасність. Ідеями націє- та державотворення пронизана також вся творчість мислителя, як науково-публіцистична так і художня.

За роки незалежності спостерігаємо обнадійливу тенденцію – посилення уваги науковців до соціально-політичних поглядів Івана Франка, зокрема щодо бачення Франком ролі молоді в українському державотворенні, якій мислитель відводив у цьому процесі чільне місце.

Поради та ідеї щодо важливості ролі молоді в процесі державотворення знайшли своє відображення в багатьох творах Івана Франка, зокрема в наукових статтях “Одвертий лист до галицької української молоді”, “Двоязичність і дволичність”, “Поза межами можливого” тощо, а також у прозі та поезії, передовсім у поемі “Мойсей”, повісті “Захар Беркут”, віршах і гімнах “Вічний революціонер”, “Не пора, не пора...”.

І. Франко передчував, що у світі назрівають певні події, які призведуть до великих глобальних змін, зокрема суспільних. Мислитель розумів, що вони особливим чином зачеплять нашу Батьківщину. Глибокий аналітичний розум Франка передбачав, яким ризикам та випробуванням може піддатися українська нація в майбутньому, тому понад усе прагнув і докладав до цього всіх зусиль, щоб український народ був готовий протистояти їм. Найбільшу надію за майбутнє нації мислитель покладав на молоде українське покоління. Звертаючись до молоді у праці “Одвертий

лист до галицької української молодіж”, мислитель намагався застерегти її: “приходить велика доба, і горе нам, горе нашій нації, коли велика доба застане нас малими і не приготовленими!” [169, 402]. Далі Франко запитує молодь: “Чи подумали Ви над сим, куди можуть понести нас ті рухи, якою луною в особистім житті кожного з нас можуть відбитися ті переміни і які обов’язки на кожного з нас накладає теперішня хвиля? Мені здається, що як люди, обдаровані свідомістю і даром думки, ми всі повинні про се думати, думати більше й інтенсивніше, ніж про все інше, що нас цікавило досі” [169, 401 – 402].

І. Франка надзвичайно непокоїла суспільна апатія та відсутність усвідомлення й розуміння тих небезпек, які конче постануть перед українським народом. Франко до останнього чекав і сподівався на сигнали тривоги з боку преси, з боку тих, “що люблять видавати себе за батьків і провідників народу”, і в цьому він із сумом зізнавався молоді у своєму листі. “На жаль, – констатує мислитель, – я не діждався цього. Значна частина тих наших світочів, опанована театральними питанням, не бачать поза ними світла; інші, що заховали собі в тій справі незалежність суду і дивляться на неї критично, чи відваги піднести свій голос і вказати ясно і виразно величність теперішньої хвилі і великий трагізм нашого положення в ній і неминучу конечність – якнайшвидше, якнайосновніше змінити курс нашого національного корабля, настроїти всі наші думки, плани, програми на інший діапазон” [169, 405].

Як великий гуманіст, доводить Д. Павличко, І. Франко був переконаний, “що головний ворог України як держави і нації не десь там за кордонами, а в ній самій. Це – вимуштрований віками неволі страх мало не кожного українця бути патріотом, шанувати понад усе свою національну гідність, обстоювати світове значення української історії та духовності” [104, 31].

На думку Р. Вишнівського, Франко з “особливою тривогою та надією дивився на українську молодь, яка виховується у середовищі,

позбавленому національного духу. А тому весь свій творчий потенціал спрямував на те, щоб виховати з неї нову, високоосвічену інтелігенцію, яка б понесла потім передові суспільні думки й наукові досягнення в народ” [23, 30].

Франко усвідомлював, наскільки важливим є виховання національної свідомості та патріотизму в молодого покоління. “Національне виховання у своїй глибшій сутності – це творення й безупинне удосконалення нації, тобто це виховання для потреб нації” [23, 31]. Лише духовне зростання нації, усвідомлення нею своїх цінностей, які гартувалися століттями, зокрема під час визвольних змагань, можуть пробудити в народних масах почуття національної честі та гідності та обов’язку перед минулим та прийдешнім працювати на благо своєї Батьківщини.

В основі цього процесу має стояти “національний ідеал” – як концептуальний та визначальний орієнтир руху в досягненні його самого. Питанню “національного ідеалу” в контексті проблеми державотворення та розвитку нації Франко відводив чільне місце. Розмірковуючи над вибудовуванням концепції такого вірця у статті “Поза межами можливого”, мислитель доходить висновку, що “ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уявляти собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не сотворить його там, а розвій матеріальних відносин перший потопче і роздавить нас, як сліпа машина” [176, 285].

“Національний ідеал” має, на думку письменника, виконувати також функцію рушійної сили національного поступу, бути синтезом “бажань, потреб і змагань близьких, практично легших, і трудніших до досягнення, і бажань та змагань далеких, таких, що на око лежать поза межами можливого” [176, 284].

Досліджуючи концепцію “національного вірця” мислителя, професор П. Іванишин, цілком слушно резонує: однією з головних причин його побудови, було усвідомлення того, що без національного ідеалу, народ

приречений на знищення і самознищення, а поступ нації є тоді поступом, якщо він ґрунтується на духовних та ідейних підставах національного світогляду [58].

Розумів мислитель також і те, що український народ, знесилений столітніми поневіряннями, якого занадто та постійно роз'їдала кривда і нужда, зневірився у своїх силах, мріях та сподіваннях, зокрема в бажанні мати власну державу. Але не втратив віри в народ сам Франко. У поемі “Мойсей”, яку називають вершиною його творчості, мислитель поетично вселяє віру в свій народ:

“...Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш як хазяїн домовитий
По своїй хаті і по своїм полі” [162, 214].

Однією з вагомих причин минулих невдач щодо здобуття незалежності нашої держави є “політична безсилість народу... Народ єсть тая родима скала, на око холодна й пасивна. Але во внутрі її дримають іскри великого огню. Треба, доброї сталі, треба смілої і совісної праці, щоби з того каменю викресати іскру” [166, 317]. На жаль, ці Франкові слова стали пророчими. Україна пережила жахливе століття. Це дві світові війни, тоталітарний комуністичний режим, який відзначився тотальним знищенням українців та всього українського. На щастя, ці жахливі випробування вже в минулому, українська державність, про яку мріяв Франко, звершилася. Але не всі сподівання нашого генія збулися. Національний ідеал, який виношував в своєму серці та розумі мислитель і про втілення якого мріяв, ще необхідно втілити в життя. І мечем, що буде викресувати іскри, з кременю, з яким порівнював Франко український народ, мають бути не наші вороги та біди, а високоосвічене молоде українське покоління, заповідав мислитель. А тому постійно рекомендував

громадськості творити в суспільстві всі максимально необхідні умови для гармонійного та всебічного виховання молоді, вдосконалювати освітню систему та розширяти її кордони, “адже ж з гімназій і шкіл реальних виходять всі ті мужі, котрі з часом стаються духовними провідниками і репрезентантами краю” [45, 103]. Освіта повинна бути надбанням всього народу, освітній заклад, переконував Франко, найважливішим інструментом по вдосконаленню всього суспільства.

Дефініцією успіху в цьому процесі має бути ґрунтовна просвітницька робота інтелігенції, особливо з молодим поколінням, яке в результаті цієї взаємодії в подальшому має зайняти її нішу й продовжити цей процес. Саме інтелігенція в контексті цієї взаємодії, на думку Франка, має “витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, звідки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остоятися” [169, 404].

І. Франко передбачував ті величезні труднощі, що чекають на інтелігенцію в реалізації окресленого завдання. Особливу увагу на шляху державотворення потрібно звернути на те, щоб це процес відбувався по всій країні. Це надзвичайно важлива ідея, оскільки вже тоді, через столітнє перебування українських земель у складі різних імперій, які активно проводили антиукраїнську діяльність, на сході і заході України відбулися певні зміни в світоглядних та культурних аспектах свідомості народу. Експлуатація та пригноблення економічного, соціального, духовного та політичного характеру з боку інтервентів не могли не сприяти певному розмежуванню та суперечностям на етнічній території нашої Батьківщини. Прикметно, що ці процеси були аж ніяк не спонтанними, вони свідомо та цілеспрямовано підтримувалися та стимулювалися з боку держав, між

якими була розділена в минулому сучасна Україна. Розуміючи це, Франко закликав до рішучої протидії: “О тут перед нами, галичанами, а особливо перед Вами, молоді приятелі, велика історична задача – допомогти російській Україні в тяжких переломних хвилях і потім, у початках, у закладах великої праці – здвигнення нашої національної будови у всій її цілісності” [169, 404].

Щоб досягти успіху в реалізації цього завдання, треба сформулювати особистісні поборницькі стратегії: “Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіційних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції” [169, 405]. У всіх думках та ідеях, які генерував мислитель в контексті державотворення та окреслення ролі молодого покоління в цьому процесі, простежується, яким важливим є формування високоморальних засад. Говорячи про велике значення молоді в розбудові своєї країни, мислитель наголошував: “Наскільки ми почуємося до того обов’язку, чи і наскільки совісно, розумно, одумано візьмемося до сповнювання, від того буде залежати в дуже в великій мірі наша будучина яко нації, здібної зайняти місце в хорі інших культурних націй” [169, 404].

Цю думку Франко також яскраво передає у вірші “Не пора!”:

“Не пора, не пора
Москалеві й ляхові служить!
Довершилась України кривда стара –
Нам пора для України жить
Бо пора та великая єсть!
У завзятій, важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю, і щастя, і честь,
Рідний краю, здобути тобі!” [168, 23 –24].

На думку Д. Павличка, “українська національна ідея часів нашої бездержавності ніколи не була так чітко, правдиво, безстрашно окреслена, як у цьому творі Франка” [104, 11]. – доводить Д. Павличко.

І. Франко добре усвідомлював і важливість діалогу та взаємопорозуміння в стосунках між інтелігенцією та простим народом. Ця проблема набула для мислителя важливого смисложиттєвого значення. Багато ідей, які генеруються науковими діячами та мислителями, за своїм змістом та глибиною часто випереджають свій час, а тому не рідкісною в суспільстві є проблема нерозуміння та несприйняття їх з боку простого народу. Надзвичайно негативним для вирішення загальнонаціональних завдань, на думку Франка, є відсутність віри політичної еліти в свою націю. Як говорив гуманіст, “зневіра в народ і його сили, зневіра в можливість добитися власною силою кращої будучини – ось джерело всіх тих хитань, помилок і апостазій, яких повна наша історія” [160, 254].

Питання взаєморозуміння та довіри в цьому аспекті є вельми загострюється, особливо в контексті проблеми “вождівства”. Пошук провідника народу як репрезентанта науково-політичної еліти є надзвичайно важливим та актуальним. У зверненні до української молоді в праці “Одвертий лист до галицької української молоді” мислитель уже з перших акцентує на болючих моментах деяких аспектах цієї проблеми, пишучи: “те, що я хочу сказати, Вам, мої молоді приятелі, таке велике й радісне і zarazом таке важке і прикре, що я бажав би, щоб се сказали Вам якісь авторитетніші від мене уста, щоб се сказав Вам хтось, кого Ви найбільше любите і поважаєте і кому найбільше довіряєте, щоб воно могло ввійти в Ваші серця як могутній імпульс до нового життя, як вітхнення до нової праці, до перебудови Вашого власного “я” відповідно до нового світогляду” [169, 401].

І. Франко тут також намагається розв’язати вже заторкувану нами проблему авторитету, поваги та довіри до людини, за якою може піти нація. Цій темі він присвячує низку творів, зокрема поему “Мойсей”, яка є вершиною творчої спадщини мислителя, поему “Похорон” та фінальну частину поеми “Смерть Каїна”. Проблему “вождівства”, як ми вже називали її, І. Франко почасти переводить в морально-етичний план. Це найбільше

стосується особистісних засад та принципів, цінностей, на які спирається людина, що бере на себе відповідальність і місію лідера. Дуже часто “псевдовожді” пропонують людям “панацею” від усіх бід. За цими обіцянками нерідко стоїть обман, лицемірство та безвідповідальність. Це, своєю чергою, призводить до зневіри народу, майже всіх закликів з боку політичних діячів. Аналогічну ситуацію спостерігаємо і в наш час. Особливо негативною є також відсутність моральних авторитетів у суспільстві серед діячів культури та науки. Усвідомлюючи цю проблему, Франко робить наголос на тому, що суспільству передовсім потрібно звертати увагу на людські риси “імовірних” вождів, їхню щирість та моральний рівень. “Голосний, фразеологічний та в більшій частині не щирий, бо ділами не попертий патріотизм мусить уступити місце поважному, мовчазному, але глибоко відчутному народолюбству, що виявляє себе не словами, а працею” [169, 406]. Ця вже хрестоматійна оцінка псевдопатріотизму цілковито відповідає сучасним українським реаліям. Часто в українській політиці з’являються люди, одягнені у вишиванку та вербально озброєні національною ідеєю, справжня мета яких – не добробут країни, а власні інтереси та збагачення. “Наша аж до границь безхарактерності посунена толеранція – вважає Франко – ...мусить уступити місце живішому моральному почуттю і енергійнішій реакції против усякої моральної гнилизни” [169, 406 – 407].

Живим взірцем того, якими мають бути провідники українського народу, є постаті Захара Беркута та Мойсея з однойменних творів. На прикладі своїх героїв І. Франко показує нам своє бачення ролі суспільного лідера, його переконань та громадянської позиції. Головна життєва мета Захара Беркута – служити громаді. “Життя лиш доти має вартість, – говорив він часто, – доки чоловік може помагати іншим” [147, 40].

Єдиною альтернативою проблемі “суспільного лідерства”, на думку Франка, є виховання високоморального, інтелектуального та національно свідомого молодого покоління, з якого і вийдуть справжні провідники

української нації. А тому мислитель закликав молодь до “інтенсивної, невсипущої праці над собою самими! Здобуйте знання, теоретичне і практичне, гартуйте свою волю, – наголошував Франко, – виробляйте, себе на серйозних, свідомих і статечних мужів, повних любові до свого народу і здібних виявляти ту любов не потоками шумних фраз, а невтомною тихою працею. Таких мужів потребує кожна нація і кожна історична доба, а в двоє сильніше буде їх потребувати велика історична доба, коли всій нашій Україні перший раз у її історичнім житті всміхнеться хоч трохи хоч трохи повна горожанська і політична свобода” [169, 409]. Минуло понад століття – і ці пророчі слова збулися та актуалізувалися на новому історичному витку. Непохитну віру в прихід доби Незалежності І. Франко поетично задекларував також у “Святовечірній казці”:

“Отеє рідня моя! Отеє моя держава,
Мої терпіння всі, моя будучність, слава:
Дністер, Дніпро і Дон, Бескиди і Кавказ,
Отеє, сини мої, мій чудний рай – для вас!
Любіть, любіть його! Судьби сповниться доля,
І швидко власть чужа пропаде з сего поля!” [183, 409].

На думку Д. Павличка, Франко ніколи не сумнівався, що прийде день, коли питання самостійності української держави гостро постане в Європі та не завершиться до того часу, поки не вирішиться. Досліджуючи творчість мислителя в контексті проблеми державотворення, науковець доходить висновку, що “Франка неможливо сприймати як політика минулої доби – його передбачення й заповіти належать нашому часові” [104, 31].

Достатньо уваги Іван Франко приділяв співвідношенню національного та соціального в контексті проблеми українського державотворення. У багатьох своїх працях, зокрема таких, як “Формальний і реальний націоналізм”, “Критичні письма о галицькій інтелігенції”, національне питання було другорядним і розглядалося в контексті соціального. Однак погляди мислителя на цю проблематику, як вже

ззначалося, зазнали певної еволюції, а саме: визнання пріоритетності національного перед соціальним, де вирішення національного питання стане запорукою та головним рушієм вирішення соціальної проблематики. На думку Д. Паличка, до усвідомлення, “що тільки національна свобода може стати основою соціальної справедливості, а національна держава – основою невмирущості народі”, Франко дійшов “не в часи власних мойсеєвих натхнень”, а набагато раніше. [105, 10]. Як бачимо, соціальні і національні проблеми не можна розділяти і розглядати їх потрібно в органічній та взаємодоповнюваній нероздільній єдності.

Цілком поділяємо Павличкові тези про суть Франкового націоналізму: “Франківський націоналізм – дія на оздоровлення духовного ества нашого народу, на вигоювання ран, що їх на нашій землі залишили колючі дроти кордонів, пожежі релігійних чвар, міжбратня, може, найтяжча ненависть. Це високоморальна філософія, яка не трактує чужу націю як ворога, а підкреслює в її культурі та суспільному житті благородні, патріотичні тенденції, в яких треба бачити приклад для наслідування” [104, 32].

На превеликий жаль, теоретична та практична значущість світоглядних ідей Івана Франка, зокрема щодо ролі молоді в державотворенні, повною мірою ще не оцінена й не використана сучасним українським суспільством. Глибокі аналітичні спостереження за реаліями життя, спрямованість у прийдешнє, багатовекторність та глибока науковість творчих пошуків Франка засвідчують його унікальність як мислителя не лише вітчизняного, а й світового масштабу.

Отже, націє- та державотворча проблематика посідає чільне місце у творчих пошуках Івана Франка. Найбільшу надію та відповідальність за вирішення цих питань Іван Франко покладав на молоде українське покоління.

Повноцінне включення молоді в процеси державотворення та їх результативність ускладнюється багатьма негативними тенденціями та

факторами. Це відсутність дієвих програм та механізмів загальнодержавного рівня, які б сприяли повноцінному включенню та становленню молоді в суспільстві, недосконалість та невідповідність щодо запитів та потреб суспільства інституційної гілки, особливо освіти, яка потребує кардинального реформування.

В основу освітніх трансформацій мусить бути покладена певна наукова концепція, як орієнтир та механізм національного розвитку й державотворення.

Запорука успіху – глибока та всебічна просвітницька робота інтелігенції. Саме вона має стати тою рушійною силою, яка допоможе молодому поколінню зайняти свою нішу.

Франкова концепція національного ідеалу якраз і є тим надійним і вивіреном часом наріжним каменем, на якому мають постати сучасні концепції розвитку та консолідації української нації.

ВИСНОВКИ ДО ІІІ РОЗДІЛУ

Кожне філософське питання, яке порушував Іван Франко, мало міцну суспільну заземленість та розглядалося виключно на засадах принципів гуманізму. Його творчість – це органічне поєднання стратегій, щодо вирішення гострих проблем національного, соціального та духовно-релігійного характеру, відродження всього українського, єднання протилежностей та суперечностей, досягнення суспільної гармонії.

Особлива значимість філософських ідей Івана Франка полягає також в тому, що вагома їхня частка “породжена” не тільки в силу потреб і викликів свого часу, а в зорієнтуванні на суспільну, державну та націєтворчу динаміку в довготривалому часі.

Перед сучасним українським суспільством постало чимало нагальних та болючих викликів. Успішності їхнього вирішення сприятиме повернення українським суспільством до своїх ідейних духовних, культурних, політичних та історичних витоків та засад. Буття українського народу як нації неможливе без цього підґрунтя, без урахування тяглості і спадковості.

Надзвичайно важливим та актуальними для сьогодення є аксіологічні погляди І. Франка. Погляди мислителя на проблеми ціннісного характеру формувалися під впливом досліджень української та західноєвропейської культур, філософських концепцій та духовності.

Велике зацікавлення Франком питань людського буття, людинознавства та державотворення, великою мірою пов'язане з тим, що мислитель намагався знайти відповіді, щодо вирішення багатьох актуальних моральних та суспільно-політичних проблем. Високі морально світоглядні засади, патріотичність та громадянська свідомість Франка є поясненням його гуманістичного підходу до будь-яких проблем

філософського характеру та пріоритету етико-антропологічної проблематики у предметі роздумів.

Соціальні і національні проблеми не можна розділяти та розглядати окремо, оскільки вони взаємопов'язані та взаємозумовлені, відтак і вирішувати їх потрібно в органічній та нероздільній єдності.

Роздумуючи над проблемами та перспективами розвитку і консолідації української нації та побудовою української державності, Іван Франко витворив цілком органічну концепцію “національного ідеалу” як стратегію особистого, суспільного і національного самоототожнення.

Концепція “національного ідеалу” та її обґрунтування мислителем щодо значення і ролі в духовному, націо- та державотворчому житті суспільства збагатили українську філософську думку, а також стали є надійною теоретичною та методологічною основою і для осмислення складних політичних процесів сьогодення і для накреслення векторів консолідації та подолання загрозливої суспільно-політичної і ментальної кризи.

Процес формування та становлення молоді буде успішним тоді, коли суспільство дійде консенсусу в ціннісних пріоритетах, враховуючи особливості та тенденції сучасної епохи. Українському суспільству варто осягнути важливість цієї проблеми, оскільки цінності, формуючи світобачення людини, є одним з найвагоміших факторів, що впливає на визначення її шляху у житті та особливим підґрунтям становлення молоді, виконуючи функцію певного “мірила” всього людського.

Потрібно максимально сприяти духовному зростанню молоді, щоб вона сповна усвідомлювала ті цінності, які формувалися українською нацією впродовж багатьох століть, зокрема в період визвольної боротьби, це сприятиме пробудженню почуття національної честі та гідності.

Цінності та морально-світоглядні засади на які, “опирається” особистість великою мірою визначають її суспільну вартість та значущість.

А тому виховання молоді, доводив Іван Франко, має базуватися передовсім на засадах і цінностях загальнолюдських ідеалів.

Неодмінною рисою, яку необхідно розвивати у молоді та без якої неможливе гармонійне та цілісне становлення особистості, є працелюбність. Працелюбність виступає тут як світоглядна категорія людського життя, як чеснота, а також важлива цінність, без якої неможливе гідне життя людини. Однак в цю духовну силу може обертатися лише така праця, яку живить громадянська свідомість, що не тільки виправдовує, а й визначає мету й сенс людського покликання на землі.

ВИСНОВКИ

Становлення молоді є одним найбільш актуальних аспектів суспільного життя. Цей процес є результатом двостороннього та взаємозумовленого процесу взаємодії особистості із зовнішнім середовищем, яке відбувається в контексті пізнання, входження та утвердження людини в нього. Кожна особистість завдяки своїй індивідуальності та унікальності як активний та творчий суб'єкт вносить свої корективи в результати цієї взаємодії.

Дослідження процесів формування та становлення особистості в сучасному суспільстві повинно базуватися передовсім на урахуванні складних загальносвітових трансформаційних процесів та динаміки суспільного розвитку, вплив яких на молодіжні процеси та на суспільство загалом є визначальним і з кожним днем вагомо посилюється.

На сьогоднішній час українська гуманітарна наука нагромадила велику кількість наукових розвідок, в яких досліджувалися погляди Івана Франка на молодіжну проблематику, але досі немає праць де б комплексно застосовуючи категоріальний апарат філософської науки та враховуючи науково міждисциплінарний характер проблеми, досліджувалися гуманістичні ідеї Івана Франка щодо становлення молоді.

За довгий час існування радянської школи франкознавства особистість та спадщина І. Франка невіправно суб'єктивізувалися в підходах і тлумаченнях, а тому потребують нової інтерпретації і переосмислення, зокрема в контексті методологічних підходів.

Об'єктивна різноаспектна інтерпретація творчості І. Франка неможлива без з'ясування й аналізу становлення його філософського світогляду. Кожна ідея чи твір філософського характеру зумовлені і є відображенням певних подій, явищ і процесів, культури того часу, а також авторської світорецепції. Щоб простежити генезу світогляду мислителя,

передовсім потрібно вивчити епоху, в яку жив мислитель, визначити та дослідити чинники, які потенційно впливали на нього. Культурно-історична традиція та соціальна структура суспільства частково трансформуються в процесі відтворення. Це зобов'язує дослідити також передумови згаданих змін. Ґрунтовне дослідження світогляду мислителя та ідейної лінії його розвитку потребує також герменевтичного заглиблення, глибокого осмислення та вникнення в суть проблематики кожного його твору.

Окремі ідеї у творчості філософа є суперечливими. Поясненням цього є те, що Каменярь у часі змінював і поглиблював свій світогляд. Іван Франко як визнаний мислитель світового масштабу не міг бути закостенілим у своїх поглядах і навіть певних захопленнях. Його світогляд, попри свою динамічність, мінливість та багатополюсність, має певне центральне стабільне вістря, це – любов до людей та віра в неспинність суспільного розвитку.

Філософські світоглядні ідеї Івана Франка є однією з вершин українського філософствування. Головним пріоритетом філософських пошуків Івана Франка була етико-антропологічна та націєтворча проблематика. Франкова творчість – це синтез стратегій щодо консолідації та відродження всього українського, досягнення соціального благополуччя та справедливості. Провідною ідеєю творчості мислителя є служіння інтересам рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям.

В осмисленні морально-етичних феноменів Франкові властива особлива індуктивна аналітичність. Через зображення просто людського вчинку мислитель часто підходив до глибоких та важливих філософських узагальнень. Кожне питання, яке він порушував, аналізувалося крізь призму потреб та інтересів людини та української нації. Унікальною особливістю творчої спадщини Івана Франка є те, що її актуальність в часі поглиблюється. Багато думок мислителя належать сьогодні і часто

сприймаються на рівні геніального передбачення, незважаючи на те, що висловлені були понад сто років тому.

Сучасне українське суспільство долає перехідні рубежі і перебуває в певному світоглядно-ціннісному і навіть цивілізаційному щодо вибору пріоритетів міжчасі. Важливим дійти ціннісного консенсусу, переосмислити свої духовні пріоритети, оскільки у зв'язку з трансформаційними процесами почасти відбулося нівелювання діючої до тепер системи цінностей. Одним із його наслідків є послаблення духовності молоді. Подолання проблеми деструкції внутрішнього світу особистості є надзвичайно вагомою суспільною проблемою, оскільки втрата світоглядного стрижня тотожна втраті моральності в суспільстві. Ураховуючи всі суперечності епохи перехідного періоду, для подолання цієї негативної тенденції суспільство мусить виходити з духовних сенсів екзистенційно-антропологічного спрямування вчень минулого, тобто відновити історичну гуманістичну і гуманітарну тяглість, сформувати в суспільстві позитивні ціннісні орієнтації причому в сенсі загальнолюдського та національного.

Іван Франко як справжній геній українського народу мислив не лише в контексті викликів свого часу, а в розумінні принципів та механізмів складних геополітичних та культурних процесів, які не зупиняються і статично не стереотипізуються, а постійно перебувають у поступі, формуючи мобільний духовний чин особистості й нації.

Мислитель передбачив багато ризиків і випробувань, зокрема в державотворчих процесах, яким може піддатися український народ у майбутньому, а тому докладав усіх зусиль, аби українці готові були протистояти їм. В основу комплексу державо- та націєтворчих процесів Франко покладав “національний ідеал” як концептуальний та визначальний орієнтир руху українського народу. Працюючи над вибудовуванням його концепції, мислитель сформулював синкретизм його раціоемоційної сутності – мусимо серцем відчувати, маємо розумом усвідомлювати.

І. Франко головно покладався на молоде покоління, а тому весь свій творчий потенціал спрямовував на те, аби виховати з неї нову високоосвічену генерацію, яка б понесла в народ передові прогресивні суспільні думки та наукові досягнення та стала справжнім національним проводом, без якого не може існувати держава. Вагомою складовою успіху в реалізації цього завдання має стати глибока та всебічна просвітницька робота інтелігенції.

Концепція “національного ідеалу”, яку запропонував Іван Франко, є надійною підвалиною для вироблення сучасної стратегії розвитку та консолідації української нації.

Свої погляди на проблеми формування та становлення особистості Франко не зводив до певної наукової концепції. Молодіжну проблематику мислитель досліджував у контексті інших соціальних та морально-духовних проблем і викликів суспільства та в нерозривній єдності і взаємодії з ними, а також крізь призму таких важливих суспільних інститутів та феноменів, як сім'я, освіта, культура, релігія та мова тощо.

Виховання в молоді високоморальних якостей є суспільною необхідністю. Фундаментальні суспільні зміни відбудуться тільки в тоді, якщо для кожної молодої людини будуть створені всі відповідні умови для її всебічного розвитку і становлення в суспільстві та пробудження її істинних людських сил, коли суспільство повернеться до своїх ідейних духовних, культурних, політичних та історичних передумов і засад, зуміє опертися на вищі національні та морально-духовні цінності й засади та досягне державно-політичної й економічної незалежності. Духовно-творчий потенціал молоді є найбільш цінним ресурсом країни.

Процес соціалізації та моральне виховання молоді потрібно розглядати в органічній єдності, оскільки вони не тільки взаємопов'язані, але й взаємно взаємодоповнюють і підсилюють одне одного. Духовно-моральні засади людини є її основою як соціальної істоти, а соціальність

виступає одним з засадничих способів інтеграції та імплементації молоді людини до моральної сфери суспільства.

І. Франко у своїх численних працях переконував, що головну роль у формуванні та становленні молоді, виконують соціальні інститути. Значущість останніх полягає також у тому, що вони забезпечують належну стійкість та відтворення суспільства, зокрема його гуманістичних засад та вартостей.

У сьогочасному українському суспільстві простежуються ознаки інституційної кризи. Однією з причин її виникнення є те, що суспільство не встигає реформувати та вдосконалити дію соціальних інститутів, ідеологічно та ментально наближувати їх новітніх викликів і потреб.

Невідповідності між рівнем організації суспільних відносин та інтелектуальним і моральним розвитком людини вимагають створення нових форм соціалізації в межах традиційних соціальних інститутів. Суспільство постало перед нагальною потребою реформування і навіть трансформації соціальних інститутів, а процес їх удосконалення мусить бути безперервним, оскільки світ динамічно розвивається у всіх сферах.

Найбільшу відповідальність за виховання та розвиток особистості, зокрема морально-духовних якостей, Франко покладав на інститути сім'ї та школи.

Сім'я є першоосновою розвитку особистості, головним суспільним форпостом та природнім транслятором суспільного досвіду. Також вона закладає моральні підвалини молоді, формує ціннісні орієнтації та світогляд. Франко доходить висновку, що родинне виховання найперше має ґрунтуватися на національному єстві, народній педагогіці, житті народу і його традиціях, мусить вирости з його культурного стану. Суспільство ж зобов'язане допомагати батькам формувати суспільну та моральну відповідальність за виховання дітей.

Головні засади, на яких має базуватись виховання в родині, – це принципи гуманізму, всебічного розвитку, вироблення здатності до

самостійного творчого мислення, удосконалення моральних якостей і способу життя. Франко резюмує, що треба повсякчас сприяти прагненню дітей до пізнання природи й життя.

Визначальною сферою формування та становлення особистості, а також одним з визначальних факторів соціальних трансформацій та поступу є інститут освіти. Головне завдання освіти – розвинути здатність до самостійного креативного мислення, закладення в молоді механізмів саморозвитку, самовиховання, адаптації, саморегуляції та самореалізації. Школа мусить також допомагати молоді в самовизначенні, оскільки самовизначення – необхідна передумова самоствердження, саме школа повинна вибудовувати й утверджувати в суспільстві для молодого покоління світоглядні орієнтири. Освіті, доводив Іван Франко, треба задати аксіологічної антропологічної спрямованості, останнє посилить її вплив на розвиток духовної культури особистості, яка є основою не тільки формування, а й утвердження себе як особистості як у “собі”, так у суспільстві.

Виховання молоді у розумінні Івана Франка найперше повинно базуватися найперше на високодуховних, гуманістичних загальнолюдських цінностях та ідеалах, повазі до прав людини, національних звичаях та традиціях та творчій спадщині мислителів минулого, які наповнені колосальною духовно-моральною енергією.

У процесі формуванні програм і пріоритетів щодо виховання молодого покоління сучасне українське суспільство першочергово повинно розвивати в ньому такі риси та якості, як високоморальність, працелюбність, шанобливе ставлення до рідної мови, старших за віком, повага до національних, історичних та культурних цінностей свого народу, громадянська свідомість, патріотизм тощо.

Актуалізація гуманістичних ідей Івана Франка є особливо назрілою в наш час, оскільки, як доводить Професор Н. Скотна, “лише гуманістична концепція виховання залишається актуальною в сучасному світі, що стає з

кожним роком все щільнішим, а зв'язки між людьми і народами все тісніші” [118, 269].

Франко постійно звертався у своїх творах до морально-духовних проблем суспільства, аби привернути увагу до них, розбудити суспільну свідомість, скоригувати й гармонізувати його загальну мисленнєву парадигму, спонукати суспільство до активних дій щодо їхнього вирішення. Філософські ідеї Франка завдяки моральній проблематиці містять певне ідейне осердя, яке формує в свідомості людини особливе світовідчуття та позначається на її життєвій позиції.

Конститутивною специфікою творчості Івана Франка, яка має вагомий виховний аспект, є відображення внутрішнього світу людини, яка бореться за виживання в умовах та обставинах часто несправедливих, у душі якої відбувається драматична боротьба, але вона не тільки знаходить в собі сили не знівелювати цінності та засади “людськості”, а черпає з них сили та впевненість.

Крізь призму своїх творів мислитель постійно апелює до нас і спонукує до усвідомлення важливості не зупинятися в пошуках життєвої правди, непинно боротися за свою долю та справедливість. Щоб змінити світ на краще, треба починати його змінювати від себе. Особливо актуальною ця теза є в наш час – час занепаду та нівелювання духовних цінностей, час складних трансформацій, де матеріальне домінує над духовним.

Франко постійно наголошує на тому, що по-справжньому щасливою і гармонійною, людина може стати тільки в співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації. Зміцнення почуття любові до людей, родини, до свого народу – це засадничий момент поступу; без цієї передумови, доводив Іван Франко, все інше буде мертвим та бездуховним. Це своєрідний соціоментальний момент істини, якого має прагнути кожен українець.

Дисертаційна праця не вичерпує усіх напрямів наукової проблематики. Подальшого дослідження потребують філософські погляди

Івана Франка на патріотичне та громадянське виховання та їхня актуальність в контексті становлення та формування загальної гуманітарної парадигми сучасної української молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко В. П. Основні характеристики європейської університетської освіти та можливості їх реалізації / В. П. Андрущенко // Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті європейських процесів / [авт. кол. : В. Андрущенко (керівник), М. Бойченко, Л. Гобунова, В. Лутай та ін.] – К. : Педагогічна думка, 2011. – 320 с.
2. Андрущенко В. П. Педагогіка для всіх: засіб державотворення і виховання особистості / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. – 2005 – № 3. – Додаток. – С. 11 – 14.
3. Андрущенко В. П. Соціальна філософія: історія. Теорія. Методологія : підручник [для вищ. навч. закладів] / В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський, М. І. Михальченко. – 3-тє вид., виправ. та доп. – К. : Генеза, 2006. – 656 с.
4. Андрущенко В. Характер особистості: гармонія національних і загальнолюдських цінностей, шляхи формування / В. Андрущенко, Ю. Руденко // Вища освіта України : Теоретичний та науково-методичний часопис. – 2009. – № 1. – С. 13 – 19.
5. Бабій О. “Давай працювать, працювать, працювати...” / О. Бабій // Новий час. – 1926. – Ч. 39. – С. 5 – 6.
6. Баган О. Іван Франко і теперішнє становище нації / О. Баган. – Дрогобич : Відродження, 1991. – 90 с.
7. Баган О. Світоглядна еволюція Івана Франка як ключ до розуміння його творчості / О. Баган // Іван Франко в школі. – Дрогобич : Коло, 2003. – Випуск перший. – С. 6 – 14.
8. Беленька Г. В. Здоров'я дитини – від родини / Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, М. А. Машовець. – К. : СПД Богданова А. М., 2006. – 220 с.

9. Біленко Т. І. Креативна природа художнього слова Івана Франка як чинник виховного процесу / Т. І. Біленко // Іван Франко в школі. – Дрогобич : Коло. 2003. – Випуск перший. – С. 23 – 36.
10. Біленко Т. І. Слово як істина в діалозі навчального процесу / Т. І. Біленко // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 130. Філософія. – Чернівці : Золоті літаври, 2002. – С. 75 – 79.
11. Біленко Т. І. Феномен слова в українських реаліях: філос. аспект : монографія / Т. І. Біленко – К. : Знання України, 2003. – 423 с.
12. Біленко Т. І. ...Як багато важить слово! (феномен слова в творчості Івана Франка) / Проблеми вивчення творів Івана Франка і його сучасників у початковій школі : матеріали науково-практичної конференції / Т. І. Біленко. – Дрогобич : [Б.в.], 2002. – С. 169 – 174.
13. Білецький О. І. Іван Франко: Життя і творчість / О. І. Білецький, І. І. Басс, О. І. Кисельов ; Відп. ред. О. І. Білецький. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956. – 358 с.
14. Боднарук І. З духовною печаттю Франка / І. Боднарук // Дзвони. – 1978. – Ч. 3 – 4. – С. 75 – 87.
15. Бондар Л. Іван Франко – атеїст чи євангеліст / Лариса Бондар // Іван Франко и серби. – Новий Сад : Сербсько-укр. ов.-во, 2006. – С. 137 – 147.
16. Брагінець А. Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка / А. Брагінець. – Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1956. – 410 с.
17. Будівничий української державності : хрестоматія політологічних статей Івана Франка / [упоряд. Д. Павличко]. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006 р. – 640 с.
18. Васянович Г. Педагогічні ідеї Івана Франка / До 150-річчя від дня народження Каменяра / Г. Васянович // Рідна школа. – 2006. – № 10. – С. 27 – 29.
19. Верников М. Екзистинційна філософія в Україні і її вираз у “Бориславських оповіданнях” Івана Франка / Марат Верников / Іван

Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжн. наук. конф. – Львів : Світ, 1998 – С. 191 – 198.

20. Вертій О. Виміри української національної ідеї Великого Каменяра / Олексій Вертій // Дзвін. – 2007. – № 7. – С. 140 – 149.

21. Вертій О. Народні джерела творчості І.Франка / Олексій Вертій. – Тернопіль : Підручник – Посібник. – 1998. – 256 с.

22. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки / Омелян Вишневський – Дрогобич : Коло, 2003. – 528 с.

23. Вишнівський Р. Іван Франко про виховання молоді / Роман Вишнівський. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2009. – 81 с.

24. Вишнівський Р. Іван Франко про роль молодіжних рухів, громадських товариств та організацій у вихованні української молоді / Роман Вишнівський // Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал. – Дрогобич. – 2012. – № 11 (94) – С. 71 – 75.

25. Вишнівський Р. Й. Ідея національної школи у творчому доробку Івана Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Роман Йосипович Вишнівський. – Дрогобич, 2010. – 18 с.

26. Возняк М. Житє і значіння Івана Франка / М. С. Возняк. – Львів : [б.в.], 1913. – 40 с.

27. Возняк М. Нариси про світогляд Івана Франка / М. С. Возняк. – Львів : Вид-во Львівського університету, 1955. – 195 с.

28. Возняк С. М. У пошуках суспільного ідеалу (І. Франко і соціалізм) : монографія. – 2-е вид., доп. / М. С. Возняк. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – 176 с.

29. Гаваньо І. Бібліокритицизм та антиклерикалізм Івана Франка за твором “Сотворення світу” / І. Гаваньо // Церква. Нація. Культура. Вип. 1.

Іван Франко і питання релігії : збірник наукових праць. – Дрогобич : Коло, 2004. – С. 15 – 21.

30. Гнатюк М. На шляху до національної ідеї : До 150-ліття Великого Каменяря / Михайло Гнатюк // Дзвін. – 2006. – № 9. – вересень. – С. 131 – 135.

31. Головаха Є. Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві / Євген Головаха, Наталія Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 5 – 22.

32. Горбач Н. Я. Специфіка української філософії / Н. Я. Горбач. – Львів : Каменяр, 2006. – 216 с.

33. Горбач Н. Я. Філософські переконання Івана Франка / Н. Я. Горбач. – Львів : Каменяр, 2006. – 112 с.

34. Горський В. Історія української філософії : курс лекцій / В. Горський. – К. : Наук. думка, 1996. – 287 с.

35. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні : Іван Франко і його спільнота / Я. Грицак. – К. : Критика, 2006. – 632 с.

36. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносина : підручник / О. А. Грішнова. – К. : Знання, 2004. – 535 с.

37. Губернський Л. Культура. Ідеологія. Особистість : методолого-світоглядний аналіз / Л. Губернський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К. : Знання України, 2002. – 580 с.

38. Гузар З. П. Вступ до франкознавства / Зенон Петрович Гузар. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2008. – 358 с.

39. Гузар З. Синтез національної та християнської ідеї у світі Івана Франка // Церква. Нація. Культура. Вип. 1. Іван Франко і питання релігії : збірник наукових праць / Зенон Петрович Гузар. – Дрогобич : Коло, 2004. – С. 22 – 32.

40. Гуняк М. Роман Івана Франка “Перехресні стежки” : світоглядно-антропологічний аспект / Михайло Федорович Гуняк. – Дрогобич : Відродження, 1998. – 119 с.

41. Гуняк М. Ф. Творчість Івана Франка початку ХХ ст. (особливості етико- антропологічного та історіософського синтезу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 “Українська література” / Михайло Федорович Гуняк. – Львів, 1999. – 20 с.

42. Гуревич А. Я. Еще несколько замечаний к дискуссии о личности и индивидуальности в истории культуры / А. Я. Гуревич // Одиссей. Человек в истории. Личность и общество. – М. : Наука, 1990. – С. 76 – 89.

43. Гущак Ж. М. Гуманістичні ідеї у педагогічній спадщині І. Я. Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Жанна Михайлівна Гущак. – Дрогобич, 2011. – 20 с.

44. Даденков М. Історія педагогіки / М. Даденков. – Київ – Харків : Радянська школа, 1947. – 328 с.

45. Дзеверін О. Г. Педагогічні погляди І. Я. Франка // О. Г. Дзеверін / Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання / [упор., вст. ст. і прим. доц. О. Г. Дзеверіна]. – К. : Радянська школа, 1960. – С. 5 – 19.

46. Долженко В. О. Виховання духовних цінностей у студентської молоді в полікультурному просторі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / Валерій Олександрович Долженко. – Луганськ, 2006. – 18 с.

47. Дорошенко В. Іван Франко / В. Дорошенко. – Львів : Громада, 1924. – 32 с.

48. Дорошенко Н. Проблема праці в естетиці І. Я. Франка / Н. Дорошенко. – Львів, 1953. – 179 с.

49. Дяків Р. Економічна наука Івана Франка : Минувщина і сьогодення / Р. Дяків // Українознавство. – 2007. – № 2. – С. 146 – 149.

50. Забужко О. С. Філософія української ідеї в творчості І. Я. Франка / О. С. Забужко // Філософія української ідеї та європейський контекст. – К. : Основи, 1993. – С. 54 – 117.

51. Заклинський Р. Світогляд Івана Франка (реферат) / Ростислав Заклинський. – Львів : [б.в.], 1916. – 31 с.

52. Захара Ігор. Позитивізм у соціальній філософії Івана Франка / Ігор Захара // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнар. наук. конф. – Львів : Світ, 1998. – С. 180 – 185.

53. Зеров М. Франко-поет // Зеров М. Твори : В 2 т. / М. Зеров. – К. : Дніпро. 1990. – Т. 2. – С. 115.

54. Злупко С. Формування, розвиток і сучасний стан формування економічної системи в Україні / Степан Злупко // Економіка України. – 2005. – № 3. – С. 77 – 83.

55. Золотухина-Аболина Е. В. О специфике высших духовных ценностей / Е. В. Золотухина-Аболина // Философ. науки. – 1987. – № 3. – С. 13.

56. Іваничук Р. Іван Франко – учитель нації / Роман Іваничук // Вісник НТШ. – 2006. – Ч. 36. – С. 28 – 31.

57. Іванишин П. В. Іван Франко і проблема української державності! (Національна ідея) / Петро Васильович Іванишин // Українське слово. – 2007. – 7 – 13 листопада. – С. 10 – 11.

58. Іванишин П. Модернізація без русифікації і вестернізації : націотворча стратегія Івана Франка / Петро Іванишин // Нагуєвицькі читання – 2008 : Іван Франко і новітнє українство : матеріали міжнар. наук. конф. – Дрогобич, 2009. С. 72 – 80.

59. Іван Франко – великий вчитель і виховник // Рідна школа. – 1936. – Ч. 10. – С.4 – 6.

60. Іван Франко Двоязичність і дволичність // Будівничий Української державності : хрестоматія політологічних статей Івана / [упоряд. Д. Павличко]. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська Академія”, 2006. – 640 с.

61. Іван Франко і національне та духовне відродження України : збірник наукових статей / [упор. С. Возняк, В. Матвіїшин, В. Полєк]. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 156 с.

62. Іван Франко Педагогічні статті і висловлювання / Іван Франко / [упоряд., вст. ст. і прим. доц. О. Г. Дзевєріна]. – К. : Радянська школа, 1960. – 300 с.

63. Історія педагогіки : навч. посібн. [для пед. інст.] / Б. Н. Митюров, М. О. Григор'єв, І. В. Пуха та ін. ; за ред. М. С. Гриценка. – К. : Вища школа, 1973. – 447 с.

64. Кант І. Критика чистого розуму / І. Кант. – К. : “Юніверс”, 2000. – 504 с.

65. Книш І. Іван Франко та рівноправність жінки – у сторіччя з дня народин / Ірена Книш. – Вінніпег : Друкарня “Жіночого Світу”, 1956. – 154 с.

66. Козій Д. Розвиток світогляду Івана Франка / Д. Козій // Сучасність. – Мюнхен, 1977. – № 5 (197). – С. 27 – 33.

67. Коцюбинський М. Іван Франко / М. Коцюбинський // Михайло Коцюбинський : твори в 7-ми т. – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 4. – С. 39 – 56.

68. Кравців Б. Суспільно-політичні погляди Івана Франка й радянське франкознавство / Б. Кравців // Іван Франко про соціалізм і марксизм. – Нью-Йорк : Пролог, 1966 – С. 3 – 29.

69. Крушельницький А. Дитячий вік Івана Франка / Антін Крушельницький // Життя і знання. – 1928. – Ч. 7. – С. 195 – 198.

70. Крушельницький А. Іван Франко в часі своїх університетських студій / Антін Крушельницький // Життя і знання. – 1928. – Ч. 8. – С. 245 – 247.

71. Крушельницький А. Іван Франко і Кирило Генік у Н. Березові / Антін Крушельницький // Плуг і Гарт (Дод. до “Громадського голосу”). – 1929. – № 1 – 2. – С. 3.

72. Крушельницький А. Франко як педагог : з нагоди 40-літнього ювілею його письменської творчості / Антін Крушельницький // Наша Школа. – 1913 – Ч. 1. – С. 1 – 6.

73. Кудрик Л. До проблеми вивчення філософського світогляду І. Франка / Л. Кудрик, Ю. Сурм'як // Педагогічна думка. – 2006. – № 3. – С. 26 – 31.

74. Лавріненко Ю. Дещо до еволюції світогляду і політичної думки Івана Франка : Нотатки і спостереження / Ю. Лавріненко // Збірник “Української літературної газети” на 1956 рік. – Мюнхен, 1957. – С. 309.

75. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Д. А. Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 4 – 36.

76. Лихачев Б. Т. Педагогика : курс лекцій / Б. Т. Лихачев. – М. : Прометей, 1992. – 528 с.

77. Львівська національна наукова бібліотека (далі – ЛННБ імені В. Стефаника, відділ рукописів. – Ф. 29 (Михайло Возняк). – Од. зб. 736. – Промова І. Франка на вечорі в честь Шевченка 05.04.1903 року. – 12 арк.

78. ЛННБ імені В. Стефаника, відділ рукописів. – Ф. 29 (Михайло Возняк). – Од. зб. 116. – Стаття М. Возняка “Невідомий голос Франка в університетській справі”. – 3 арк.

79. Луців В. В пошані перед духовою величчю українського Мойсея... / Василь Луців // Життя і Школа. – 1986. – № 4. – С. 2 – 6.

80. Луців В. Іван Франко – вірний син Бойківщини / Василь Луців // Життя і Школа. – 1993. – № 2. – С. 22 – 26.

81. Луців В. Педагогічна праця д-ра Івана Франка / Василь Луців // Об'єднання Українських педагогів у Канаді. Відділ : Визначні педагоги. – 1956. – Ч. 1. – 37 с.

82. Луців В. Педагогічні питання в творах І. Франка / Василь-О. Луців // Життя і Школа. – 1976. – № 3. – С. 34 – 40.

83. Мазепа В. І. Культуроцентризм світогляду Івана Франка / В. І. Мазепа. – К. : Вид. Парапан, 2004. – 232 с.

84. Малахов В. Етика : курс лекцій / В. Малахов. – К. : Либідь, 1996. – 304 с.

85. Марченко О. Богошукання як шлях людського самоздійснення : аналіз вітчизняної релігійно-філософської традиції : монографія / О. Марченко. – Черкаси : Брама, 2004. – 264 с.

86. Матковський М. Й. Актуальність світоглядних ідей Івана Франка в контексті становлення особистості (на основі аналізу оповідань шкільної тематики) / Михайло Йосипович Матковський // Вісник Львівської державної фінансової академії : гуманітарні науки / [Голов. ред. Ю. Ю. Сливка]. – Львів : ЛДФА, 2014. – № 13. – С. 4 – 11.

87. Матковський М. Й. Актуальність ціннісних ідей Івана Франка щодо становлення сучасної української молоді / Михайло Йосипович Матковський // Релігія та Соціум : міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – №. 3 – 4 (11 – 12) – С. 78 – 84.

88. Матковський М. Й. Державотворча роль молоді в контексті ідей Івана Франка / Михайло Йосипович Матковський // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наук. праць. Вип. 665 – 666. Філософія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 136 – 140.

89. Матковський М. Й. Іван Франко: світоглядні засади виховання / Михайло Йосипович Матковський // Проблеми гуманітарних наук : наукові записки ДДПУ. Випуск 25. – Дрогобич : Редакційно-видавничий центр ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – С. 157 – 168.

90. Матковський М. Й. Праця як засада людської гідності (за художніми творами Івана Франка) / Михайло Йосипович Матковський // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наук. праць. Вип. 638 – 639. Філософія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 190 – 195.

91. Матковський М. Й. Сім'я – осередок формування моральних засад (за художніми творами Івана Франка) / Михайло Йосипович Матковський // Людинознавчі студії : збірник наукових праць ДДПУ. Випуск 24 – Дрогобич : Редакційно-видавничий центр ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – С. 265 – 274.

92. Микитчук Н. М. Ідея української соборності у творчій спадщині й діяльності М. Драгоманова та І. Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня історичних наук : спец. 07.00.06. “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Наталія Миколаївна Микитчук. – Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.

93. Міжпоколінна трансформація етнічних цінностей (на прикладі укр. етносу України) / [упор. О. А. Борусевич]. – К. : НАН України. Ін-т соціол., 1990. – 63 с.

94. Мовчан В. С. Історія і теорія етики / Віра Серафимівна Мовчан. – Дрогобич : Коло, 2003. – 512 с.

95. Назарук О. Про Івана Франка / О. Назарук. – Львів : [б.в.], 1910. – 12 с.

96. Надольний І. Аналіз лідерських компонентів структурної ієрархії керівників підрозділів у вищій школі / І. Надольний // Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті європейських процесів / [авт. кол. : В. Андрущенко (керівник), М. Бойченко, Л. Гобунова, В. Лутай та ін.] – К. : Педагогічна думка, 2011. – С. 279 – 293.

97. Незабутньому Каменяреві // Учительське слово. – 1929. – Ч. 6. – С. 1 – 2.

98. Оленич С. Актуальність ідей Івана Франка щодо питання ціннісного змісту становлення сучасної української молоді / Сергій Оленич // Проблеми гуманітарних наук : наукові записки ДДПУ. Вип. 18. Філософія. – Дрогобич : Вимір, 2007. – С. 84 – 95.

99. Оленич С. Роль цінностей у становленні молоді в системі суспільних відносин сучасної України / С. Оленич, А. Довженко //

Молодіжна політика : проблеми і перспективи : збірник матеріалів 6 Міжнародної науково-практичної конференції, Дрогобич, 15 – 16 травня 2009 року / [наук. ред. С. А. Щудло]. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2009. – 334 с.

100. Оленич С. Значення цінностей в процесі становлення молоді в системі суспільних відносин сучасної України / Сергій Оленич // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. Випуск 410 – 411. Філософія. – Чернівці : Рута, 2008. – С. 210 – 213.

101. Оленич С. Індивідуальні та соціальні аспекти становлення особистості у науково-методологічних вимірах / Сергій Оленич // Людинознавчі студії : зб. наукових праць ДДПУ. Вип. 14. – Дрогобич : Вимір, 2006. – С. 109 – 119.

102. Оленич С. Місце і роль соціальних інститутів сучасного українського суспільства в процесі становлення молоді / Сергій Оленич // Проблеми гуманітарних наук : наукові записки ДДПУ. Вип. 23. Філософія. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2009. – С. 161 – 176.

103. Оленич С. Філософське осмислення освітнього чинника в процесі соціалізації студентської молоді (в системі громадянського суспільства) / Сергій Оленич // Проблеми гуманітарних наук : наукові записки ДДПУ. Вип. 17. Філософія. – Дрогобич : Вимір, 2006. – С. 84 – 95.

104. Павличко Д. Іван Франко – будівничий української державності / Будівничий української державності : хрестоматія політологічних статей Івана Франка / [упоряд. Д. Павличко]. – К. : Вид. дім “Кієво-Могилянська академія”, 2006. – С. 5 – 33.

105. Панченко Л. М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / Леся Миколаївна Панченко. – К., 2003. – 19 с.

106. Паперна Г. Іван Франко про виховання дітей / Г. Паперна // Дошкільне виховання. – 1956. – № 8. – С. 9 – 15.
107. Паперна Г. Іван Франко про народну освіту / Г. Паперна. – Львів : Вільна Україна, 1946. – 61 с.
108. Пашук А. Філософський світогляд Івана Франка / А. Пашук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 432 с.
109. Полянська І. Іван Франко й український жіночий рух / Ірина Полянська // Наше життя. – 1956. – Ч. 8. – С. 1 – 4.
110. Попова О. Освіта і соціалізація особистості / О. Попова // Освіта і управління. – Том 5. – 2 / 2002. – 208 с.
111. Поппер К. Открытое общество и его враги / Карл Поппер : сочинения : в 2-х т. – М. : Феникс, 1992 – Т. 2. – 448 с.
112. Привіт Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності (складають українсько-руські письменники). – Львів : “Академічна громада”, 1898. – 37 с.
113. Роковини смерти Франка // Учительське слово. – 1926. – Ч. 5. – С. 5 – 8.
114. Сабат Г. Франкова утопія досконалого “громадівства”/ Галина Сабат // Слово і час. – 2003. – № 5. – С. 39 – 46.
115. Савинець В. Іван Франко і сучасна йому педагогічна думка в Галичині / В. Савинець. – Львів : Львів. університет, 1961. – 98 с.
116. Семків О. Іван Франко : немарксистські погляди : з нагоди 140-річчя від дня народження Івана Франка / О. Семків. – Львів. : ВКП – “ВМС”, 1996. – 112 с.
117. Семчишин М. І. Франко – скульптор модерної нації / М. І. Семчишин // Літопис Бойківщини. – 1987. – № 7. – С. 5 – 8.
118. Скотна Н. В. Особа в розколотій цивілізації : освіта, світогляд, дії / Надія Володимирівна Скотна. – Львів : Українські технології, 2005. – 384 с.
119. Скотний В. Г. Раціональне та ірраціональне в науці й освіті / Валерій Григорович Скотний. – Київ – Дрогобич : Коло, 2003. – 283 с.

120. Скотний В. Г. Філософія : історичний і системний курс / Валерій Григорович Скотний. – К. : Знання України, 2005. – 576 с.
121. Смаль В. З. Педагогічні ідеї Івана Франка / В. З. Смаль. – К. : Радянська школа, 1966. – 186 с.
122. Соловей Е. С. Загальнолюдські цінності в системі теоретичних поглядів Івана Франка // Слово і час. – 1990. – № 8. – С. 37 – 42.
123. Соціологія : терміни, поняття, персоналії : навчальний словник-довідник / [за заг. ред. В. М. Пічі]. 2-ге видання, стереотипне – Львів : “Новий світ – 2000”, 2004. – 480 с.
124. Соціологія : курс лекцій : навчальний посібник / [за ред. С. А. Щудло, Т. М. Романіва, І. Л. Мірчук]. – Дрогобич : Вимір, 2004. – 240 с.
125. Соціологія : підручник [для студентів вищих навчальних закладів] / [за ред. В. Г. Городяненка]. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2002. – 560 с.
126. Стельмахович М. Ми мусимо навчитися чути себе українцями : педагогічні погляди І. Франка / М. Стельмахович // Рідна школа. – 1999. – № 9. – С. 2 – 5.
127. Стринаглюк М. “Спільний діапазон морального чуття і темпераменту” : “Мій Ізмарагд” І. Франка / Мар’яна Стринаглюк // Слово і час. – 2001. – № 6. – С. 78 – 81.
128. Сюдюков І. Пророк в своїй Вітчизні / І. Сюдюков // День. – 1999. – 17 груд.(№ 234). – С. 8.
129. Тарнавська Б. Спомин про І. Франка / Б. Тарнавська // Учительське Слово. – 1963. – Ч. 9. – С. 9 – 10.
130. Творцеві “Учителя” в ІХ річницю смерті // Учительське слово. – 1925. – Ч. 7. – С. 1 – 2.
131. Тихолоз Б. З погляду людяності : Моральна філософія Франкового “Паренетікону” / Богдан Тихолоз // Дивослово. – 2004. – № 11. – С. 62 – 68.

132. Тихолоз Б. Зрада як самогубство : етико-антропологічні аспекти філософії Івана Франка / Богдан Тихолоз // Сіверянський літопис. – Чернігів, 2002. – № 5. – С. 84 – 96.

133. Тихолоз Б. “Цілий чоловік” в етико-антропологічній концепції І. Франка / Богдан Тихолоз // Слово і час. – 1999. – № 2. – С. 32 – 34.

134. Ткачук О. Є. Національно-патріотичне і загальнолюдське начала в ліриці І. Франка (На матеріалі поезій 70-х – середини 90-х років) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец: 10.01.01 “Українська література” / Олена Єліферіївна Ткачук. – Одеса, 1994. – 19 с.

135. Учителеві поколінь // Рідна школа. – 1933 – Ч. 10. – С. 168.

136. Філософія : навчальний посібник / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко та ін.; [за ред. І. Ф. Надольного]. – К. : Вікар, 2000. – 624 с.

137. Франкознавчі студії : зб. наук, праць. – Дрогобич : Вимір, 2001. – Вип. 1 – Вимір, 2002. – Вип. 2. – 412 с.; – Вип. 3. – 2005. – 430 с.; Вип. 4. – 2007. – 858 с.

138. Франко І. “Борис Граб” / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 18. – С. 177 – 190.

139. Франко І. Веснянки / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 1. – С. 25 – 36.

140. Франко І. Вибрані твори : У 3-х т. / Іван Франко / Ред. кол. В. Скотний та інші. – Дрогобич : Коло, 2004. – Т. 3. – 690 с.

141. Франко І. Галицьке краєзнавство / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – С.116 – 150.

142. Франко І. Гімн / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 1. – С. 66 – 68.

143. Франко І. Давнє і нове / Іван Франко – Львів : Українсько-руська видавнича спілка, 1911 – 255 с.

144. Франко І. Данте Алігері. Характеристика Середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 12. – С. 7 – 231.

145. Франко І. До історії соціалістичного руху / Іван Франко // Іван Франко про соціалізм і марксизм. – Видавництво : Пролог, 1966 – С. 121 – 151.

146. Франко І. Доповіді Міріама / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 29. – С. 116 – 121.

147. Франко І. „Захар Беркут” / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 16. – С. 7 – 154.

148. Франко І. З новим роком (1897) / Іван Франко // Франко І. Я. : Вибрані твори : У 3-х т. / Ред. кол. В. Скотний та інші. – Дрогобич : Коло, 2004. – Т. 3. – С. 394 – 404.

149. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ віку / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 471 – 529.

150. Франко І. Іван Сергійович Тургенєв / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 26. – С. 293 – 306.

151. Франко І. Із збірки “Із літ моєї молодості” / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 3. – С. 281 – 338.

152. Франко І. “Із поезій Павла думки” / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 28. – С. 89 – 92.

153. Франко І. Кілька слів отім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 187 – 203.

154. Франко І. Лист до О. Партицького / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 48. – С. 245 – 251.

155. Франко І. Лист до О. Рошкевич / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 48. – С. 108 – 119.

156. Франко І. Лукіан і його / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 7 – 23.
157. Франко І. “Малий Мирон” / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 15. – С. 65 – 71.
158. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 76 – 139.
159. Франко І. “Між добрими людьми” / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 18. – С. 208 – 226.
160. Франко І. Між своїми (Епізод із взаємин між галичанами й українцями 1897 р.) (1897) / Іван Франко / Будівничий української державності : хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упоряд. Д. Павличко. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – С. 251 – 273.
161. Франко І. Мозаїка : із творів, що не ввійшли до збір. творів у 50-ти томах / І. Я. Франко / [упоряд. : З. Т. Франко, М. Г. Василенко]. – Львів : Каменяр, 2001. – 432 с.
162. Франко І. Мойсей / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 5. – С. 201 – 265.
163. Франко І. Монолог атеїста / Іван Франко / [Упор. та вступ. ст. А. Халимончука]. – Львів : Каменяр, 1973. – 432 с.
164. Франко І. На суді / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 1. – С. 52 – 53.
165. Франко І. Наука і її взаємин з працюючими класами / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 24 – 40.
166. Франко І. Наше теперішнє положення / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 46. – Кн. 1. – С. 306 – 332.

167. Франко І. Нашим “приятелям” // Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 46. – Кн. 1. – С. 438 – 441.

168. Франко І. Не пора, не пора, не пора ... / І. Я. Франко. Мозаїка : із творів, що не ввійшли до зібр. творів у 50-ти томах / [упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко]. – Львів : Каменяр, 2001. – С. 23 – 24.

169. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодезі / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 401 – 409.

170. Франко І. Педагогічні статті і висловлювання / Іван Франко / [за ред. О. Дзевєріна]. – К. : Рад. школа, 1960. – 299 с.

171. Франко І. Переднє слово (до зб. “Із літ моєї молодості”) / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 3. – С. 281 – 283.

172. Франко І. Перехресні стежки / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 20. – С. 173 – 459.

173. Франко І. Петрії і Довбущуки / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т.14. – С. 7 – 244.

174. Франко І. Пісня і праця / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 1. – С. 74.

175. Франко І. Поезія і її становисько в наших временах / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 26. – С. 393 – 399.

176. Франко І. Поза межами можливого / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 276 – 285.

177. Франко І. “Поема про створення світу” / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 35. – С. 266 – 300.

178. Франко І. Програма галицьких соціалістів / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1986 – Т. 45. – С. 448 – 466.

179. Франко І. Промова на 25-літньому ювілеї / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1981 . – Т. 31. – С. – 308 – 310.
180. Франко І. Радикали і релігія / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 268 – 271.
181. Франко І. Реалісти чи кар`єристи / Іван Франко // Житє і слово. – 1896. – Т. 5. – С. 73 – 92.
182. Франко І. Святий Валентій / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 4. – С. 159 – 170.
183. Франко І. Святовечірня казка / Іван Франко // Франко І. Я. Вибрані твори : У 3-х т. / [ред. кол. В. Скотний та інші]. – Дрогобич : Коло, 2004. – Т. 1. – С. 408 – 410.
184. Франко І. Соціалізм та соціал-демократизм / Франко І. Я. Вибрані твори : У 3-х т. Т. 3. Літературознавство, публіцистика / [ред. кол. : Скотний В. та інші ;– Дрогобич : Коло, 2004. – С. 478 – 504.
185. Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над пастирським посланієм митрополита А. Шепицького “О квестії соціальній” / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 377 – 400.
186. Франко І. Спомини із моїх гімназійських часів/ Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 39. – С. 50 – 54.
187. Франко І. “У кузні/ Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 21. – С. 159 – 170.
188. Франко І. Уривки з поеми “Нове життя” / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 1. – С. 199 – 214.
189. Франко І. Фаресов І. А. Народники й марксисты, С-Петербург, 1899/ Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45.– С. 272 – 275.

190. Франко І. “Формальний і реальний націоналізм (Кілька зауваг про їх випуск “Правди”)” / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 27. – С. 355 – 364.

191. Франко І. Хома з серцем і Хома без серця / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 22. – С. 7 – 29.

192. Франко І. Чи вертатись нам назад до народу/ Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45.– С. 140 – 150.

193. Франко І. Шукай краси, добра шукай / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 2. – С. 277.

194. Франко І. Що таке поступ? / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 300 – 348.

195. Франко І. Що таке соціалізм? / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 44 – 55.

196. Франко І. “Якби ти знав..” / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 13. – С. 177 – 190.

197. Франко-Ключко А. Іван Франко / Анна Франко-Ключко // Учительське Слово. – 1964. – Ч. 7 – 8. – С. 17.

198. Франко-Ключко А. Як учив і виховував Іван Франко нас, своїх дітей / Анна Франко-Ключко // Для тебе, тату / [упор., передмова та коментарі М. Шалати]. – К : Ярославів Вал, 2010. – С. 237 – 243.

199. Хамар У. В. Проблема ідеалу у філософській спадщині Івана Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.05 / “Історія філософії” / Уляна Вікторівна Хамар / Львів, 2001. – 20 с.

200. Хамар У. В. Проблема ідеалу у філософській спадщині Івана Франка [Текст] : дис. канд. філос. наук : 09.00.05 / Уляна Вікторівна Хамар / Львівський національний ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2001. – 201 с.

201. Червак Б. Про суспільно-політичний ідеал Івана Франка / Богдан Червак // Червак Б. “Наперед українці?” : До національної ідеї І. Франка. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1994. – С. 6 – 17.

202. Чопик Р. Ранні релігійні маніфестації І. Франка та їх роль в еволюції його творчості 1870 – 1880-х років / Ростислав Богданович Чопик // Церква. Нація. Культура. Вип. 1. Іван Франко і питання релігії : збірник наукових праць. – Дрогобич : Коло. 2004. – С. 33 – 53.

203. Чопик Р. Б. Роль ранніх світоглядно-естетичних маніфестацій Івана Франка в еволюції його творчості 1870 – 1880-х років : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01 “Українська література” / Ростислав Богданович Чопик – Львів, 2002. – 20 с.

204. Чубатий Р. Спогади про Івана Франка / Роман Чубатий // Визвольний шлях. – 1967. – № 6. – С. 711 – 720.

205. Шаян В. Молодість Івана Франка / Володимир Шаян // Визвольний шлях. – 1966. – Кн. ІХ. – С. 1028 – 1045.

206. Шинкарук В. Філософський енциклопедичний словник (ФЕС) / В. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 744 с.

207. Ющишин І. Іван Франко як педагог (з нагоди 40-літнього ювілею літературної діяльності) / Іван Ющишин // Учитель. – 1913. – Ч. 1. – С. 7 – 13; Ч. 2. – С. 36 – 47; Ч. 3. – С. 68 – 77; Ч. 4. – С. 99 – 113.

208. Matkowskyi M. Actuality of Ivan Franko's 'Philosophy of Labor' in the Context of Modern Youth Formation (Based on the Literary Works by Ivan Franko) / Mykhailo Matkowskyi // Spheres of Culture, Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies, vol. VI /2013, s. 327 – 335.